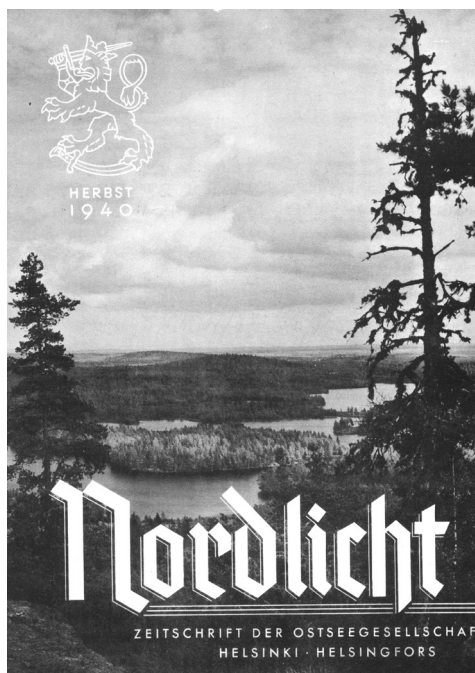


Historisk Tidskrift

FÖR FINLAND

4 • 2008



Vi och de på 1700-talet
Mellankrigstida kulturrelationer
Global historiografi

Historisk Tidskrift för Finland

utgiven av Historiska föreningen r.f., Helsingfors

REDAKTIONEN

Ansvarig redaktör: Docent Lars-Folke Landgrén

Redaktionssekreterare: Fil.mag. Jens Grandell • Fil.mag. Jani Marjanen
• Fil.lic. Jennica Thylin-Klaus

Ekonom: Fil.mag. Michaela Bränn

REDAKTIONSRÅD

Max Engman (ordförande) • Anders Ahlbäck • Annette Forsén
Johanna Ilmakunnas • Matti Klinge • Rainer Knapas • Henrik Knif
Lars-Folke Landgrén • Henrik Meinander • Eljas Orrman • John Strömberg
Henrika Tandefelt • Nils Erik Villstrand

HISTORISKA



FÖRENINGEN

Grundad 1914

Utger sedan 1916
*Historisk Tidskrift för
Finland*

www.historisktidskrift.fi

TILL VÅRA LÄSARE

Meddelanden om prenumerationer och adressförändringar skall riktas till vår adress:

HTF / Michaela Bränn
Historiska institutionen
Pb 59 (Unionsgatan 38 A)
00014 Helsingfors universitet

Telefon 040-563 1492
Epost: michaela.brann@kolumbus.fi

Redaktionens kontaktuppgifter:
lars-folke.landgren@helsinki.fi
jani.marjanen@helsinki.fi
jennica.thylin-klaus@sls.fi

Telefon 09-191 24347 (Marjanen)

Historisk Tidskrift för Finland
trycks med bidrag av
Vetenskapliga samfundens delegation och
Svenska litteratursällskapet i Finland

Främmande men bekanta?

Synen på ryskhet i Villmanstrand efter ofrederna på 1700-talet

ANTTI RÄIHÄ*

Utgångspunkter – ett sambälle vid gränsen

Överallt i Finland såg det ut som om ett ovanligt oväder med tusentals blixtar hade dragit förbi, ibland slagit till hårdare, och här och där lämnat något lindrigare spår.¹

De stora ovädren under 1700-talets första hälft, stora och lilla ofreden, slog hårt mot Villmanstrand. Under bägge ofrederna drabbades den östra delen av det svenska riket av en omfattande förödelse, vars grymhet också invånarna i Villmanstrand fick uppleva.² Efter stora nordiska kriget och stora ofreden slöts en fred i Nystad (1721) som i och med den nya gränsdragningen klippte

* Jag tackar medlemmarna i forskningsgruppen Vardag och tänkande i tidigmodern tid vid universitetet i Jyväskylä, institutionen för historia och etnologi, för deras kommentarer till tidigare versioner av denna artikel.

¹ K. O. Lindeqvist, *Isonvihan aika Suomessa* (Porvoo 1919), s. 467. ”Kaikkialla Suomen niemellä näytti siltä kuin tavaton rajumyrsky tuhansien salamantulien saattamana olisi pyyhkäissyt sen yli, paikoittain ankarammin iskien, siellä täällä jonkin verran lievempiä jälkiä jätäten.”

² Efter stora ofreden var mantalet år 1722 i Villmanstrand 101 personer. År 1724 hade det stigit till 267. Det sista mantalet före lilla ofreden, år 1739, var 290. Efter lilla ofreden, år 1745, var mantalet 106, år 1748 164 och år 1750 155. Antalet förändrades betydligt under hattarnas krig och lilla ofreden mellan åren 1739 och 1745. Staden drabbades hårt, eftersom den enda egentligt stora sammandrabbningen under hattarnas krig, slaget i Villmanstrand i augusti 1741, slutade med en stor förlust för den svensk-finska armén och ledde till en ödeläggning av staden. De invånare som till följd av ockupationen sökt skydd i staden togs till fånga av ryssarna. Mantalen ger en fingervisning om befolkningens mängd, men säger inte hela sanningen. Efter ofrederna var Villmanstrandsbornas skattebetalningsförmåga dålig, så det verkliga invånarantalet torde ha varit omkring 2,5 gånger större än mantalet. Villmanstrands mantalslängder 1722, 1724, 1739, 1745, 1748, 1750, S:t Michels landsarkiv; Pekka Toivanen, *Lap-*



"Svea och Göta Riken med Finland ock Norland Afritade i Stockholm år 1747"
 (Nationalbiblioteket). Villmanstrand är utmärkt med en ring.

av de handelskontakter och administrativa band som sedan medeltiden funnits mellan Villmanstrand och Viborg. Efter freden i Åbo (1743), som slöts efter lilla ofreden, förändrades situationen igen. Gränsen mellan Ryssland och Sverige, som i tjugo år hade gått mellan Villmanstrand och Viborg, försvann. Förändringarna på makroplanet står inte i fokus i den här uppsatsen, men det är viktigt att vara medveten om de riksomfattande förändringarna eftersom de också hade stora effekter på lokalnivån.

Varje kultur, varje samhälle som ingår i en kultur och varje medlem av dessa samhällen, individerna, har sina egna sätt att definiera främlingskap. Som utgångspunkt fungerar samhällets normer och värderingar, men också det förflutnas inflytande som en del av nutiden måste tas i beaktande. I Villmanstrand konstruerades nutiden från år 1743 som en del av det ryska kejsardömet. Historien är ett redskap för att förstå tiden, men samtidigt är den också en gestaltning av de betydelser som tillskrivits tiden, och genom denna gestaltning uppbyggdes nutiden för människorna i det förflutna. Även i 1700-talets Villmanstrand fanns konkreta exempel på detta, där den upplevda tiden definierades från ofrederna och framåt. Bland allmogen kom man länge efter stora ofreden ihåg det ögonblick då de ryska erövrarna kom till staden.³

I den här uppsatsen undersöks mötet mellan ”vi” och ”de andra” som fokuseras på och konstrueras genom ryskheten. Främlingskapet granskas som en del av det förindustriella samhället. Föremålet för undersökningen är Villmanstrand mellan de båda ofrederna under 1700-talets första hälft och efter lilla ofreden, eller med andra ord gränstrakten mellan Sverige och Ryssland. Själva kriget och ofrederna omfattas inte av undersökningen. Jag närmar mig

peenrannan kaupungin historia 1649–1743, I, (Lappeenranta 1979), s. 402–407, 533; Raimo Ranta, *Lappeenrannan kaupungin historia 1743–1811*, II, (Lappeenranta 1978), s. 159–160; allmänt om källkritik och mantalslängder se Elina Waris, *Yksissä leivissä. Ruokolahtelainen perhelaitos ja yksilöllinen toiminta 1750–1850* (Helsinki 1999), s. 207–209; Kirsi Siren, *Suuresta suvusta pieneen perheeseen. Itäsuomalainen perhe 1700-luvulla* (Helsinki 1999), s. 169–173; Kekke Stadin, *Småstäder, småborgare och stora samhällsförändringar. Borgarnas sociala struktur i Arboga, Enköping och Västervik under perioden efter 1680* (Uppsala 1979), s. 32, 48–49.

³ Jorma Kalela, 'Historia, kertomus, historiantutkimus', *Menneisyyden merkitys. Historian suuret ja pienet kertomukset* (Joensuu 1992), s. 29; Kustaa H. J. Villkuna, *Viha. Perikato, katkeruus ja kertomus isostavihasta* (Helsinki 2005), s. 307–308; Kämnrätsrättens i Villmanstrand protokoll (i fortsättningen KVP) 27.10.1732, Riksarkivet, Helsingfors, se också KVP 18.7.1754, S:t Michels landsarkiv.

forskningsproblemet via en granskning av fredskrisen och genom att koncentrera mig på främlingskapet som en del av livet i samhället. Fredskriser  r ett modernt sätt att närma sig skenbart fredliga tider. Med fredskris avses att man i forskningen fäster uppmärksamheten vid en tid då samhället har återgått till fred, men då livet fortfarande påverkas av de gångna kriserna.

Primärkällorna i undersökningen utgörs av protokollen fr m kämnärsrätten i Villmanstrand fr m  r 1723 fram till  r 1755. Under undersökningsperioden var kämnärsrätten det enda kommunala organet, vilket innebar att den hade en central roll i samhället. Rätten sammanträdde regelbundet och utgjorde ett offentligt forum, där de diskussioner som fördes och de åsikter som uttrycktes omfattade många olika delar av den officiella verksamhet som ägde rum i staden. Förutom k mn rsr ttens protokoll har jag som primärkällor också använt mig av rättens korrespondens med magistraten i Fredrikshamn och med Kymmeneg rds provinskansli, som efter lilla ofreden var placerat i Villmanstrand. Det är inte lätt att på basis av det här materialet fånga definitioner av identitet, men genom att systematiskt gå igenom källmaterialet kan man skapa sig en bild av verksamheten vid rätten som helhet och av främlingskapet som en del av den helheten.

De ryssar som fanns i Villmanstrand under undersökningsperioden var främlingar, men de var inte nödvändigtvis avvikande. De representerade inte en minoritet i det område de kommit fr m. Hur återspeglades de h r faktorerna i mötet mellan oss och personer österifrån i 1700-talets Villmanstrand? I uppsatsen koncentrerar jag mig med hjälp av den terminologiska retoriken på definitioner av främlingskap och möten med främlingar i ett förindustriellt stadssamhälle på 1700-talet. Jag frågar mig hur främlingskapet definierades, vilka faktorer som kopplades ihop med främlingskapet och hur främlingarna smälte in och blev en del av det samhälle som studeras. I vilka sammanhang kom främlingskapet tydligast till uttryck och hur avspeglade sig främlingskapet och den terminologiska definitionen av det samma i gränsdragningarna inom samhället?

Trots att angreppssätten är starkt förankrade i ett identitetsperspektiv  r syftet med uppsatsen inte att på basis av nationalistiska ideologier skapa en motsättning eller en identitetsm ssig konflikt mellan människor som under ofrederna varit fiender.⁴ I uppsatsen undersöks mötet med främlingarna som

⁴ Se Jonas Nordin, 'I broderlig samdräkt? Förhållandet Sverige-Finland under 1700-talet och Anthony D Smiths *ethnie*-begrepp', *Scandia* 64 (1998:2); Mika Sivonen, '*Me inkerikot, vat-*

en del av vardagen i gränsbygden. Hur mötena såg ut ger oss en bild av vardagen i det förgångna och av samhällets återgång till fred efter kriserna. Med ”de andra”, främlingarna, avses i uppsatsen uttryckligen de personer som kommit till Villmanstrand österifrån, t.ex. köpmän, olika yrkesutövare och soldater. Den allmänt förekommande termen ”ryss” är problematisk i det här sammanhanget, eftersom Villmanstrand från år 1743 hörde till Ryssland, vilket innebär att invånarna också formellt var ryssar.⁵ I uppsatsen tillämpas de termer som används i domböckerna om personerna i fråga, t.ex. ”handelsman ifrån Viborg” eller ”rysk soldat”. De begrepp som förekommer i domböckerna kan ändå inte tas för givna, utan måste ifrågasättas. Den terminologiska definitionen kopplas till en begreppslig situationalitet som gör förståelsen av kontexten, den förflutna historien, utomordentligt viktig.

En fiende eller en del av samhället?

Den fred som slöts i Nystad mellan Sverige och Ryssland år 1721 gjorde Villmanstrand till en svensk gränsstad. Förlusten av Viborgs län tillsammans med de andra Östersjöprovinserna innebar inte bara en ekonomisk-administrativ förlust för Sverige, utan också demografiska förändringar.⁶ Hur påverkade den nya gränsen definieringen av främlingar i Villmanstrand på 1700-talet, och kan man märka någon förändring efter år 1743 då gränsen igen justerades? Då man talar om gränser är det viktigt att komma ihåg att det på 1700-talet inte var fråga om lika tydliga skiljelinjer mellan rikena som det är i dag. På 1700-talet var gränsen mellan Sverige och Ryssland ingen exakt och kontrollerad gränslinje, utan det var snarare fråga om ett diffust gränsområde. Ett fredligt umgänge över gränsen var möjligt, om än under

jalaiset ja karjalaiset”. Uskonnollinen integrointi ja ortodoksisen vähemmistön identiteetin rakentaminen Ruotsin Inkerissä 1680–1702 (Helsinki 2007), s. 63–69; Jouko Nurmiainen, ’Frågan om ”etnisk nationalism”, nationell självbild och 1700-talets Sverige’, *HTF* 88 (2003:3); Harald Gustafsson, ’The Eighth Argument: Identity, Ethnicity and Political Culture in Sixteenth-Century Scandinavia’, *SJH* 27:2 (2002), s. 91–93.

⁵ Se Osmo Jussila, ’Kuka oli Venäläinen, kuka suomalainen’, *HArk* 83 (1984), s. 17–20; Raimo Ranta, ’Venäläinen kauppiaskunta ja sen kauppa Vanhassa Suomessa’, *HArk* 83 (1984), s. 29; Johanna Wässhölm, ’Kansallinen ja kielellinen identifikaatio yksilön näkökulmasta’, Laura-Kristiina Moilanen & Susanna Sulkunen (toim.), *Aika ja identiteetti*, *HArk* 123 (2006), s. 210.

⁶ Tomi Kangas, *Uudenkaupungin ”siunattu” rauha 1721* (Uusikaupunki 1996), s. 149–152; Raimo Ranta, *Vanhan Suomen talouselämä 1721–1743*, II, (Helsinki 1985), s. 496–517; Petri Karonen, *Pohjoinen suurvalta* (Juva 2001), s. 324–326; Lindeqvist, *Isonvihan aika Suomessa*, s. 689–709.

reglerade former. Gränsområdet övervakades, men att vid behov ta sig olovligt över till andra sidan var ingen omöjlig uppgift. Med tanke på religion var rikets östgräns mycket skarpare.⁷

Den verksamhet som i Villmanstrand bedrevs av köpman som kommit österifrån började granskas omedelbart efter att kämnärsrätten inrättades i slutet av  r 1723. Paul Maus, som fungerat som köpman i Fredrikshamn och Villmanstrand, betonade ”at de som äro här sittande af Wiborg stad intet m tte draga sine föräldrars b nder och majamesar under sig”.⁸ Efter stora ofreden hade det i stadsprivilegierna  r 1723 slagits fast att Villmanstrand skulle vara en marknadsplats under Fredrikshamn. I Villmanstrand såg man således inte med blida ögon på köpman från Viborg. Liknande kommentarer som hänvisar till främlingskap förekom även i fortsättningen.  r 1724 anh ll Knut Loppa, som kommit från andra sidan gränsen och slagit sig ned i Villmanstrand, om tillstånd att få sälja brännvin på samma villkor som sm borgarna i staden. Loppa fick emellertid redan genom den terminologiska definitionen erfa att han betraktades som främling. Villmanstrandsborna motsatte sig Loppas anhållan om burskap eftersom de ansåg att han f r bara en kort tid sedan varit en fiende och bonddräng. Enligt borgerskapet kunde Loppa bara fungera som forman, timmerman eller något motsvarande.⁹

Samma åsikter upprepades ungefär 20 år senare efter lilla ofreden. Villmanstrandsk pmannen Hindrich Schmidt ansåg att ”the som kom ifrån Wiborg och satt sig h r under skulle blifwa hatade och f rf lgde”.¹⁰ Såväl köpman Maus som senare köpman Schmidts åsikter fördes fram i en offentlig domstol, vilket ökade deras betydelse.¹¹ Att offentligt göra uttalanden betydde att personliga åsikter gavs offentlighet, men samtidigt kan man tolka åsikterna som  terspeglingar av stämningarna bland Villmanstrandsk pm nnen i stort.

⁷ Jukka Kokkonen, *Rajaseutu liikkeess . Kainuun ja Pielisen Karjalan asukkaiden kontaktit Ven j n Karjalaan kreivin ajasta sarkasotaan (1650–1712)* (Helsinki 2002), s. 34–35; Hannes Sihvo, ’Vanhasta Suomesta autonomian ajan Karjalaan’, *Karjalan kansan historia* (Porvoo 1994), s. 177–178.

⁸ KVP 26.10.1723, Riksarkivet, Helsingfors.

⁹ KVP 21.7.1724, 24.7.1724, jfr KVP 15.5.1724, Riksarkivet, Helsingfors; se Vilkuina, *Viba*, s. 238–240.

¹⁰ KVP 16.11.1744, S:t Michels landsarkiv.

¹¹ Se Jari Eilola, *Rajapinnoilla. Sallitun ja kielletyn m  rritteleminen 1600-luvun j lkipuoliskon noituus- ja taikuustapauksissa* (Helsinki 2003), s. 263–264; Dag Lindström, ’Oärliga mästare och kivande makar. Ett och annat om rättskipning, kriminalitet och normsystem i 1500-talets Norden’, *Historisk Tidskrift* (1994:4), s. 540.

Vid tiden för lilla ofreden hade gränsen mellan Sverige och Ryssland skiljt åt Villmanstrand och Viborg i ungefär tjugo år. Efter år 1743 tillhörde städerna igen samma rike. Det fanns ändå fler åtskiljande faktorer nu än efter stora ofreden, trots att riksgränsen mellan städerna hade försvunnit. Villmanstrandsborna kände inte köpmännen från Viborg lika väl efter lilla ofreden som de hade gjort efter stora ofreden, utan de personliga relationerna hade förändrats. Den gräns som hade uppstått genom fredsförhandlingarna år 1721 bröt de officiella kontakterna mellan städerna, men då det gällde att skilja åt människor med olika etniskt ursprung var den konstgjord. Villmanstrand blev efter stora ofreden en marknadsplats under Fredrikshamn, vilket innebar att man också försökte styra de kommersiella kontakterna till Fredrikshamn. I praktiken hade Viborg fortfarande efter freden ett starkt inflytande på sitt tidigare handelsområde Villmanstrand. Från rysk sida försökte man också medvetet upprätthålla handeln i den svenska delen av Karelens, och bönderna befriades från tull om de fortsatte att föra sina varor till Viborg för försäljning.¹²

Trots att den svenska centralmakten försökte styra handeln enligt sina egna behov, upphörde inte genast de kontakter som fanns från städerna österut och som skapats genom enskilda initiativ. Utgående från efternamnen på de borgare som var verksamma i Villmanstrand efter stora ofreden (t.ex. Tesche, Engelberg, Blanckenhagen, Sutthoff, Brandenburg) kan man dra slutsatsen att de hörde till den tyska och delvis också den svenska köpmannatraditionen i Viborg.¹³ Trots att det saknas kyrkliga källor för perioden mellan ofrederna och det därmed inte går att säga något om Villmanstrandsborgarnas ursprung och varifrån de kommit till staden, kan man ändå dra en del slutsatser på basis av deras kontakter med Viborg. De köpmän som hade kontakter till Viborg upprätthöll de gamla traditionerna och skapade nya

¹² J. W. Ruuth, *Viipurin kaupungin historia*. Ensimmäinen nidos (Viipuri 1908), s. 579–582, 620; J. W. Ruuth, *Viipurin kaupungin historia*. III osa. *Vuodet 1710–1812*, reviderad av Erkki Kuujo (Lappeenranta 1975), s. 124–127, 135.

¹³ Se Toivanen, *Lappeenrannan kaupungin historia 1649–1743*, s. 400–402; Ranta, *Vanhan Suomen talouselämä 1721–1743*, II, s. 504–505; A. R. Cederberg, 'Vanhan Suomen ja muun Suomen välinen yhteys Uudenkaupungin rauhan jälkeen', *Suomen sukututkimusseuran vuosikirja XVIII* (Helsinki 1936); Joachim Mickwitz, 'From a Political Border to a Pre-National Frontier: The Construction of Divergence between Russia and Sweden in Eighteenth-Century Eastern Finland', *Boundaries in the Eighteenth Century* (Helsinki & Oxford 2007), s. 111–114.

kontakter, trots att den nya gränsen och de olika ryska och svenska intressena skiljde städerna åt.

Efter lilla ofreden tillhörde Villmanstrand Ryssland, men det gemensamma ryska unders tskapet gjorde inte att definitionen av främlingskapet, ryskheten, blev överflödig. Bytet av rike var inte nödvändigtvis en så ny situation för stadsborna som man kunde f rvinna sig, och det medförde inga stora förändringar i den terminologiska motsättningen mellan oss och de andra i staden. Då man granskar gränsdragningar som har att göra med etniskt ursprung är det viktigt att  cks  fästa uppmärksamhet vid de dåtida terminologiska definitionerna. Definitionerna var ett redskap för att skapa gränsar i 1700-talets Villmanstrand, men de begrepp som användes kan  cks  betraktas som kommentarer till den rådande (o)ordningen.¹⁴ Termerna ”främmande”, ”utländsk”, ”fiende”/”fi nde”, ”f rf lgd”, ”intet honnet folck” och ”Viborgs vasall” uttrycker relationen mellan oss och de andra, men retoriken i sig själv säger ingenting. Man måste försöka finna de faktorer som påverkar talakten och samtidigt undvika att göra en terminologisk övertolkning utgående ifrån moderna uppfattningar. De människor som levde under det förindustriella 1700-talet tolkade inte sig själva med hjälp av moderna nationalstatligt f r nkrate tankemodeller, utan samhörigheten baserade sig främst på att människorna tillhörde samma lokalsamhälle och att de hade samma tro.¹⁵ Man kan upptäcka en förskjutning i den terminologi som användes i Villmanstrand från  r 1743 och framåt. Efter freden i  bo definierade stadsborna inte längre sig själva eller andra genom att hänvisa till vasallskap under Ryssland eller Viborg. Den revanschism som kan iakttas efter stora ofreden hade försvunnit. Dessutom hade en användning av den gamla terminologin placerat Villmanstrandsborna själva i samma vasallgrupp.

Man bör notera att Gamla Finland, som uppstod  r 1743, av de samtida uppfattades som en separat geografisk enhet. I slutet av  r 1753 ställes formans nkan Prudentia Sormuin inför rätta för att i sitt hem ha gömt den ryska matroshustrun fru Martha som hade kommit till staden utan tillstånd. Änkan Prudentia slapp ändå betala de sak ren på 20 daler som det stadgades

¹⁴ Jari Eilola, ”Cuca tiesi cunjin mielen? Keng  kenegän sydämen?” *Maine ja luotettavuus uuden ajan pikkukaupungeissa*, Jari Eilola (toim.), *Siet m tt m t ja t ydellinen maailma. Kirjoituksia suvaitsemattomuudesta* (Jyväskylä 2003), s. 124.

¹⁵ Bo Lindberg, *Den antika skevheten. Politiska ord och begrepp i det tidig-moderna Sverige* (Uppsala 2006), s. 127–130; se Pentti Laasonen, *Pohjois-Karjalan luterilainen kirkollinen kansankulttuuri Ruotsin vallan aikana* (Helsinki 1967), s. 401–404.

om i en ukas från guvernementskansliet, eftersom rätten konstaterade att Martha inte kunde anses ha kommit olovligt över gränsen och bosatt sig i staden utan att hon var en ”inrijkes person” som kommit från Fredrikshamn. Helt utan straff klarade sig Prudentia inte, utan hon dömdes enligt svensk lag att betala 10 silverdaler för att ha gömt Martha.¹⁶ Som helhet var Gamla Finland ändå ett splittrat gränsområde, och skillnaderna mellan de gällande lagarna minskade inte heterogeniteten i området. Efter 1743 bestod Gamla Finland av två områden som följde olika lagar. I provinserna Kexholm och Viborg, som i freden i Nystad tillfallit Ryssland, följde man efter freden den gamla svenska Kristoffers lands- och stadslag från år 1442. I provinsen Kymmenegård, som övergått till Ryssland i freden i Åbo, följde man på motsvarande sätt också i fortsättningen den svenska lagen. Då man inom Gamla Finland rörde sig från ett område till ett annat förändrades lagen emellertid, eftersom det svenska rikets lag hade förändrats under tiden mellan ofrederna. I provinsen Kymmenegård tillämpade man efter 1743 fortfarande 1734 års lag, men i det övriga Gamla Finland följde man lagen från år 1442.¹⁷

De personer som kom österifrån till Villmanstrand fick den bestående stämpeln ”Ryska”. Den ryske slaktaren Joseph Andersson (Osiph Andreoff) hade kommit till staden redan i slutet av 1720-talet, men ännu flera år senare kallades han i rätten ”Ryska slachtare”. Det fanns en ständigt återkommande frågan på Joseph Anderssons tjänster, särskilt i och med att han i berusat tillstånd delade ut färskt nötkött i utbyte mot brännvinsuppar. Ändå kan man på basis av den terminologiska definitionen dra slutsatsen att han förblev en utomstående i samhället, trots att han inte benämndes fiende eller Viborgsvasall. Till samma grupp av främlingar hörde köpmannen Ivan Wasilliof. Wasilliof vann år 1729 burskap i Villmanstrand, men ännu flera år senare kallades han ”Ryska köpman” i domböckerna.¹⁸

Att vara annorlunda innebar alltså inte nödvändigtvis att man var en främling eller avvikande. Grupper som var främmande för varandra kunde bestå av människor som under långa perioder hade levt nära varandra och

¹⁶ KVP 10.12.1753, S:t Michels landsarkiv.

¹⁷ Jyrki Paaskoski, *Vanhan Suomen lahjoitusmaat 1710–1826* (Helsinki 1997), s. 10; Jyrki Paaskoski, ’Om privilegierna för Viborgs provins vid freden i Nystad 1721’, *HTF* (1993:3), s. 362–366, 381–383.

¹⁸ Matrikel över borgerskapet i Fredrikshamn och Villmanstrand 1723–1773, Rådstuvurättens i Fredrikshamn arkiv, S:t Michels landsarkiv; KVP 15.6.1733, 26.9.1735, Riksarkivet, Helsingfors.

som möjligtvis varit dominerande i sina respektive områden.   andra sidan kunde främlingarna också vara människor som var en del av vardagen i samhället men ändå stod utanför det. Främlingarna  r inte avvikande, men de tillhör inte heller vår grupp. I sådana fall kan de andra definieras som bekanta främlingar.¹⁹ Frågan om bekanta främlingar och deras betydelse för det övriga samhället är viktig. Varför var det viktigt att betona skillnaderna mellan grupper som språkligt eller religiöst var annorlunda och samtidigt nödvändigt att medvetet stärka den egna identiteten? Det är logiskt att tänka sig att känslan av att man tillhör en gemenskap snarare blir viktigare ju mer grupperna har att göra med varandra. Då strävar man efter att understryka också små skillnader mellan grupperna.²⁰ Trots att den främmande inte är avvikande, måste han ändå på något sätt skiljas från gruppen. Det här skedde t.ex. genom att man använde termer med anknytning till främlingskap och samhörighet.²¹

Olikhet kan basera sig på flera olika faktorer. Till sitt yttre kan grupperna verka homogena, men olika beteendekoder och seder avslöjar många faktorer som skiljer grupperna från varandra. Samtidigt kan grupper som utifrån sett verkar vara olika till sitt inre påminna mycket om varandra. Formeringen av identiteten måste betraktas som en identifiering och ett urval av de kulturella drag som betraktas som väsentliga för att bestämma vem som h r till en viss grupp.²² Det är viktigt att notera att främlingskap kräver att man definierar en egen, bekant grupp som jämförs med det som  r främmande.²³ Samh righetsk nslan inom den egna gruppen  r inte nödvändigtvis knuten

¹⁹ Gunnel Cederlöf, 'Den kände främlingen', Anders Flor n &  sa Karlsson (red.), *Främlingar – ett historiskt perspektiv* (Uppsala 1998), s. 161–162; Thomas Hylland Eriksen, *Ethnicity & Nationalism: Anthropological Perspectives* (London 1993), s. 28–30; Sivonen, "Me inkerikot, vatjalaiset ja karjalaiset", s. 194–196; se Cederberg, 'Vanhan Suomen ja muun Suomen välinen yhteys Uudenkaupungin rauhan jälkeen', s. 2.

²⁰ Se Hylland Eriksen, *Ethnicity & Nationalism*, s. 10–12; Fredrik Barth, 'Introduction', Fredrik Barth (ed.), *Ethnic Groups and Boundaries* (Oslo 1969), s. 14–15; Risto Alapuro, "'Vaurastunein kauppatalonpoikain protesti'", *HAik* (1980:2), s. 122.

²¹ T.ex. Cederlöf, 'Den kände fr mlingen'; Sivonen, "Me inkerikot, vatjalaiset ja karjalaiset", s. 79–83; Kimmo Katajala, 'Suurvallan rajalla. Ihmisiä Ruotsin ajan Karjalassa', *HArk* 118 (2005), s. 48–54; Hall, *Identiteetti*, s. 247–248.

²² Juha Sihvola, 'Globalisaatio, eurooppalaiset arvot ja suomalainen identiteetti', *HAik* (2000:4), s. 297; Sivonen, "Me inkerikot, vatjalaiset ja karjalaiset", s. 18–19.

²³ Cederlöf, 'Den kände främlingen', s. 162; Peter Sahlins, *Boundaries. The Making of France and Spain in the Pyrenees* (Los Angeles 1989), s. 111–113.

till existerande och verkliga likheter med människor. De förenande faktorerna kan också vara bara önskade och föreställda, utan att deras samhällsliga existens ifrågasätts. Målsättningar och verklighet kan överlappa varandra, trots att det inte nödvändigtvis verkar finnas några verkliga samband mellan dem.²⁴ I Villmanstrand på 1700-talet var vår grupp ingen stabil helhet, utan den förändrades beroende på situation och syfte. Gemensamma främlingar skapade samhörighet inom gruppen, men inre konflikter var också en del av vardagen.

Den terminologiska definitionen av främlingskap var i det förindustriella samhället djupt rotad, men samtidigt måste man beakta de faktorer som var knutna till olika situationer. Den allmänna beteckningen ”Ryska” (”Ryska vasal”, ”Ryska köpman”) måste alltid tolkas utgående från sin egen kontext, och då märker man att den får olika innebörder. De termer som var knutna till främlingskap hade i Villmanstrand i huvudsak en negativ bakgrund (jämför ”Ryska vasal” och ”Svenska undersåtare”²⁵) och de betonade legitimeringen av den egna ställningen. Det svenska undersåtskapet kopplades ihop med ett hierarkiskt ursprung, legitimerat av Gud, där undersåtarna tjänade Gud genom förmedling av sin kung.²⁶ Ryskhet och ryskt vasallskap syftade i sin tur mer på ett underordnat förhållande än på fritt tjänande. De termer som användes var knutna till kontexten och hade inga kopplingar till nutida nationalstatligt förankrade tankemodeller.²⁷ Främlingskapet och främlingarnas ständiga närvaro var en del av världsbilden i 1700-talets Villmanstrand.

²⁴ Eilola, ”Cuca tiesi cungiin mielen? Kengä kenegän sydämen?”, s. 121–123; Barth, ’Introduction’, s. 14; Anthony D. Smith, *National Identity* (London 1991), s. 3–8, 20–28; Heikki Lehtonen, *Yhteisö* (Tampere 1990), s. 25; Nordin, *Ett fattigt men fritt folk. Nationell och politisk självbild i Sverige från sen stormaktstid till slutet av frihetstiden*, (Stockholm 2000), s. 26; Wassholm, ’Kansallinen ja kielellinen identifikaatio yksilön näkökulmasta’, s. 200; Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origins and the Rise of Nationalism* (London 1991), s. 5–7; Stuart Hall, *Identiteetti* (Tampere 2002), s. 39–40.

²⁵ T.ex. KVP 6.12.1723, Riksarkivet, Helsingfors.

²⁶ Jonas Nordin, *Ett fattigt men fritt folk*, s. 333–336; Johanna Wassholm, *Svenskt, finskt och ryskt: nationens, språkets och historiens dimensioner hos E. G. Ehrström 1808–1835* (Åbo 2008), s. 86–87, 93; Pasi Ihalainen, ’Svenska kyrkan och det moderniserande nationella tänkandet 1789–1810’, *Sjuttonhundratals 2006/2007* (2007), s. 27–31.

²⁷ Se Nordin, ’I broderlig samdräkt?’, Nurmiaainen, ’Frågan om ”etnisk nationalism”, nationell självbild och 1700-talets Sverige’, Sivonen, *”Me inkerikot, vatjalaiset ja karjalaiset”*, s. 20–23.

Då man undersöker på vilket sätt man delade in fr mclingarna i Villmanstrand m rker man att definitionerna oftast baserade sig på geografiskt och etniskt ursprung. De fr mclingar som kommit till staden österifrån betecknas i k mn rsr ttens domböcker alltid antingen som "Ryska" eller "Ryssen" eller med en motsvarande hänvisning till den plats därifrån främlingen kommit. Termen karelare användes inte, trots att benämningarna Karelen, svenska Karelen och ryska Karelen var kända. Termen "Ryska" var en benämning på en viss etnisk grupp, men den syftade inte direkt på ryskt unders tskap. De köpmän som kommit från Viborg till Villmanstrand var ryska undersåtar på samma sätt som t.ex. ryska soldater, men de viborgska köpmännen klassades uttryckligen som viborgska köpmän och inte som ryska köpmän. Denna iakttagelse visar på stadsbornas kontakter till Viborg och på den gemensamma historien. Viborgarna definierades inte etniskt som ryssar, trots att de var ryska undersåtar.

I kämnärsrätten i Villmanstrand förekom inga fall där man skulle ha definierat fr mclingar enbart på basis av geografiskt eller etniskt ursprung utan en närmare identifiering genom t.ex. namn eller yrkesbeteckning. I de medeltida och förindustriella samhällena har man kunnat iakttä en praxis enligt vilken fr mclingar har klassificerats enbart utgående ifrån etniskt eller geografiskt ursprung utan att deras namn eller sociala ställning alls har lyfts fram.²⁸ En sådan definition säger inget annat än att människorna var fr mclingar i samhället i fråga. I Villmanstrand har varje fr mcling som uppträder i domböckerna identifierats med hjälp av social ställning, namn och geografiskt ursprung. Det samma gäller också andra personer som kommit till samhället utifrån, t.ex. från den svenska sidan av den nya gränsen efter  r 1743.

Bilden av oss och de andra – en mångskiftande ryskhet

Varför var definitionen av det främmande viktig i de förindustriella samhällena, och till vilka faktorer var främlingskapet knutet? Definitionen av de fr mclingar som på 1700-talet kom österifrån till Villmanstrand fokuserade på köpmän, handelsbetj nter och andra yrkesutövare. Efter lilla ofreden d k det också i stadsbilden upp ryska soldater och andra personer som var knutna till armén. I staden inkvarterades åren efter lilla ofreden soldater från  tmins-

²⁸ Marko Lamberg, 'Ethnic Imagery and Social Boundaries in Early Modern Urban Communities: The Case of Finns in Swedish Towns, c. 1450–1650', Marko Lamberg (ed.), *Shaping Ethnic Identities* (Helsinki 2007), s. 212.

tone Smolenska, Kievska och Jaroslavliska regementena. Dessa regementen fanns i det ryska inlandet.²⁹ Trots att namnen på regementena inte säger något om soldaternas ursprung, var soldaterna avvikande främlingar, i motsats till de köpmän och andra yrkesutövare som kommit till Villmanstrand från Viborg.

Skillnaden mellan soldaterna från Ryssland och de viborgska köpmännen är intressant. Vad avsågs egentligen med ryskhet? För Villmanstrandsborna syftade ryskhet på en geografiskt definierad grupp främlingar, som kom till staden närmast från det Karelen som sträckte sig från S:t Petersburg till Kexholm. De ryska soldater och officerare som oftast inkvarterades för en kortare tid i staden bildade en egen, kvantitativt sett stor grupp. Stadsbornas förhållande till krigsfolket skilde sig från förhållandet till andra personer som betraktades som ryska. Soldaternas våldsamma beteende och inkvarteringsplikten som belastade stadsbornas privatliv gav ofta upphov till klagomål. Ryskheten innebar inte att främlingarna utgjorde en homogen grupp, och ryskheten kan inte tolkas så. Det handlade snarare om något internationellt eller mångnationellt.

Terminologin syftade på främlingskap och på en abstrakt gränsdragning mellan den egna och den främmande gruppen. Å andra sidan hade ryskheten och definitionen av den också en praktisk inverkan på rättsskipningen i staden. Våren 1753 konstaterade kämnärsrätten att marketentaren Simon Kuisnistoff, som rört sig med den ryska armén, var en rysk undersåte som inte åtnjöt stadens beskydd. Därför skulle Kuisnistoff också dömas för sina förbrytelser enligt de ryska lagarna i en annan rättsinstans där man tillämpade rysk lag ("Simon Kuisnistoff är af Rysk nation och eij lyder under stadhens beskydd utan således synes sortera under Ryska lag i dy af annan rätten").³⁰

Varför drog man gränser mellan oss och de andra, och hur konkretiserades gränserna? Kommentarererna om de ryssar och de personer som kommit från Ryssland och befann sig i Villmanstrand på 1700-talet visar inte direkt varför främlingarna måste skiljas från de övriga stadsborna. Forskarens uppgift är

²⁹ Till kämnärsrätten i Villmanstrand ankomna brev samt rättens brevkoncept, till provinskansliet 13.9.1748, från provinskansliet 18.10.1748, S:t Michels landsarkiv, KVP 14.6.1747, 19.9.1748, 5.10.1748, 2.12.1748, 16.6.1749, 2.10.1750, S:t Michels landsarkiv.

³⁰ KVP 28.4.1753, 14.5.1753, S:t Michels landsarkiv; Sivonen, "Me inkerikot, vatjalaiset ja karjalaiset", s. 63–69; Marko Lamberg, 'Kestien ja ruokaruotsien aikaan: Murteet, kielet ja kansallisuudet myöhäiskeskiajan Pohjolassa', Marko Lamberg & Susanna Niiranen (toim.), *Keskiajan rajoilla* (Jyväskylä 2002), s. 34; Lindberg, *Den antika skevheten*, s. 132.

att undersöka i vilka sammanhang främlingskapet särskilt lyfts fram. Den terminologiska definitionen av främlingarna måste i Villmanstrand främst tolkas genom faktorer som hade med utkomst och ekonomiska frågor att göra, utan hänvisningar till parternas nationella ursprung. Förhållandet mellan de köpmän som kommit till Villmanstrand från Viborgstrakten och det egna borgerskapet var, då det gällde frågor som hade med utkomst att göra, ibland mycket känsligt på det terminologiska planet. Det arkaiska språkbruk som var knutet till försvaret av den egna positionen var en del av stadsbornas förhållningssätt gentemot främlingarna, till vilkas verksamhet man förhöll sig kritiskt och motstr vigt.³¹

Förutom de terminologiska definitioner som hade med utkomst och främlingskap att göra måste man också fästa uppmärksamhet vid spr kfr gorna och den splittrande effekt den lutherska och den ortodoxa tron hade på samhällslivet i 1700-talets Villmanstrand.³² Under den förindustriella tiden var religionen en av de viktigaste krafterna som höll ihop riket, och den var ett tecken på lojalitet gentemot regenten såväl i Sverige som i Ryssland. De ortodoxa invånare som bodde i det svenska riket betraktades som opålitliga, eftersom den ortodoxa tron enligt överheten var ett tecken på lojalitet gentemot den ryske tsaren.³³ I Villmanstrand tog de förbindelser som grundade sig på religion mellan den lutherska befolkningen och främlingarna sig inte uttryck i några uppenbara konflikter, och främlingar definierades inte i första hand på basis av sin avvikande tro. Mellan ofrederna uppstod det i staden ingen synlig ortodox befolkningsgrupp som hade hört till den ryska kyrkan,

³¹ Se Jari Ehrnrooth, *Sanan vlassa, viban voimalla. Sosialistiset vallankumousopit ja niiden vaikutus Suomen ty v enliikkeess  1905–1914* (Helsinki 1992), s. 455–457, 471–476; Katajala, 'Suurvallan rajalla', s. 59–64.

³² Se Sivonen, 'Me inkerikot, vatjalaiset ja karjalaiset'; Pentti Laasonen, *Novgorodin imu. Miksi ortodoksit muuttivat K kisalmen l nnist  Ven j lle 1600-luvulla?* (Helsinki 2005), Katajala, 'Suurvallan rajalla', s. 44–58; Marko Lamberg, 'Expressions on Ethnic Self Concepts among Low-Status Finnish Immigrants in Early Modern Swedish Towns', *Der Blick auf sich und die anderen. Selbst- und Fremdbild von Frauen und Männern in Mittelalter und früher Neuzeit* (Göttingen 2007).

³³ Kari Tarkiainen, *Se vanha vainooja. K sitykset it isest  naapurista Iivana Julmasta Pietari Suureen* (Helsinki 1986), s. 244–245, 284–293; Alvin Isberg, *Svensk segregations- och konversionspolitik i Ingermanland 1617–1704* (Uppsala 1973), s. 105–109; Ismo Björn, *Ryss t ruotsien keskell *, (Joensuu 1993), s. 7–14, 17–20; Wassholm, *Svenskt, finskt och ryskt: nationens, språkets och historiens dimensioner hos E. G. Ehrström 1808–1835*, s. 80; Lindberg, *Den antika skevheten*, s. 128; Mickwitz, 'From a Political Border to a Pre-National Frontier', s. 118–119.

men vars medlemmar hade varit svenska undersåtar. Åbofreden 1743 vände upp och ned på förhållandet mellan religionerna på riksnivå. Lutheranerna i Gamla Finland förblev en majoritet i området, men i det ryska kejsardömet utgjorde de en liten minoritet. De främlingar som hörde till andra trosamfund orsakade närmast vardagliga problem i staden. Då det gällde den ryska handelsbetjänten Alexei Tupitzin hade kämnärsrätten inte klart för sig om han skulle betala sin kyrkobot för lönskaläge till den lutherska eller den ortodoxa kyrkan. Det var inte heller klart huruvida handelsbetjänten kunde dömas enligt svensk lag.³⁴

Inte heller språkrelaterade problem utgjorde någon viktig splittrande faktor. De oklarheter som uppstod i kommunikationen mellan stadsbor och ryssar kan inte betraktas som någon viktig åtskiljande faktor. Den ryske slaktaren Joseph Andersson talade svenska flytande, vilket gjorde det möjligt att åtminstone i viss grad kommunicera med de övriga stadsborna.³⁵ Att de personer som definierades som ryssar inte nödvändigtvis använde ryska i sin muntliga kommunikation hade ingen större betydelse för åtskillnaden mellan oss och de andra. De som kommit österifrån till staden definierades utgående från sin sociala ställning och sitt geografiska ursprung, inte på basis av språk eller tro. Språket var ingen avgörande åtskiljande eller förenande faktor, utan i huvudsak ett redskap för kommunikation och saknade stora emotionella laddningar.³⁶ De skillnader mellan oss och de andra som baserade sig på religion och språk var uppenbara, och de behövde inte betonas i 1700-talets Villmanstrand.

De terminologiska definitionerna och de verbala grunderna som var knutna till terminologin var något som människorna hänvisade till. De var ett sätt att skapa skillnad mellan oss och de andra. De bestämmningar som var knutna

³⁴ KVP 17.11.1754, 9.12.1754, S:t Michels landsarkiv; se också KVP 28.6.1737, Jyväskylä landsarkiv: en rysk arbetsdräng kunde inte avtjäna sitt straff för dryckenskap, att sitta en dag i stocken framför kyrkan, eftersom han definierades som "främmande religion".

³⁵ Villmanstrands mantalslängder 1728, S:t Michels landsarkiv; KVP 22.4.1729, 10.5.1729, 9.4.1731, 22.2.1732, 28.8.1733, Riksarkivet, Helsingfors; jfr Lamberg, 'Expressions on Ethnic Self Concepts among Low-Status Finnish Immigrants in Early Modern Swedish Towns'; Lamberg, 'Ethnic Imagery and Social Boundaries in Early Modern Urban Communities'; Jens Lerbom, *Mellan två riken. Integration, politisk kultur och förnationella identiteter på Gotland 1500–1700* (Lund 2003), s. 97.

³⁶ Katajala, 'Suurvallan rajalla', s. 49; Sivonen, "Me inkerikot, vatjalaiset ja karjalaiset", s. 81.

till utkomst var en viktig del av relationerna mellan oss och de andra i 1700-talets Villmanstrand. Den terminologi som användes var en del av gränserna för den inre gruppkänslan. Gränserna kan fastställas då man undersöker den egna gruppens förhållande till främmande människor. Den bild som uppstår säger något om gruppens inre identitet, som styr människors agerande såväl individuellt som kollektivt. Formeringen av identiteten är en kontinuerlig process som är knuten till traditioner, men samtidigt är den en bild av oss och de andra som släpper igenom nya element.³⁷ På riksnivån har bilden av ryskheten alltid varit en helhet beroende av föränderliga situationer och gränsdragningar. 1500-talets bild av de okristna och hedniska ryssarna fick nya drag genom de f r Sverige så framgångsrika krigen på 1600-talet och de dyster klagovisorna från stora ofreden.³⁸

Hedern var nära förknippad med främlingskapet och den terminologiska bestämningen av det. Hedern var en viktig del av livet i den förindustriella världen och i ståndssamhället. Man var beredd att i rätten försvara sig mot sådana kränkningar av hedern som i dag uppfattas som obetydliga. Då man undersöker hedern i det förindustriella samhället måste man särskilt fästa uppmärksamhet vid hederns exkluderande betydelse. Det var viktigt för människorna att hålla sig inom systemet, att vara en del av gemenskapen. Ett klanderfritt rykte var en personlig men samtidigt också en offentlig faktor. Det strukturerade hela samhället och betydde att personen i fråga hörde till de hedersamma och accepterade människorna.³⁹ Trots att det var viktigt för

³⁷ Ingrid Creppel, *Toleration and Identity* (New York 2003), s. 8–9, 13; Gustafsson, 'The Eighth Argument', s. 104–105; Agneta Ney, 'Människor i marginalen'; Anders Flor n &  sa Karlsson (red.), *Främlingar – ett historiskt perspektiv* (Uppsala 1998), s. 105–106; Nordin, *Ett fattigt men fritt folk*, s. 25–26; Barth, 'Introduction', s. 14.

³⁸ Se Leif Tengström, *"Muschoviten...turcken icke olijk"*. *Ryssattribut, och deras motbilder i svensk heraldik från Gustav Vasa till freden i Stolbova*, Del I (Jyväskylä 1997), s. 177–184; Tarkiainen, *Se vanha vainooja*.

³⁹ Pentti Renvall, *1500-luvun ihminen oikeuskatsomustensa valossa* (Turku 1949), s. 148; Seppo Aalto, Kenneth Johansson & Erling Sandmo, 'Conflicts and Court Encounters in a State of Ambivalence', Eva Österberg & Solvi Sogner (eds.), *People Meet the Law: Control and Conflict-handling in the Courts* (Stamsund 2000), s. 210–225; Marja Taussi-Sj berg, 'Civil and Criminal Cases in Seventeenth Century Judicial Proceedings in Sweden', Heikki Pihlajam ki (ed.), *Theatres of Power: Social Control and Criminality in Historical Perspective* (Jyväskylä 1991); Piia Einonen, 'Herroista narreiksi. Raadin kunnian m arittely osana kaupunkihallinnon uudistuspyrkimyksi  ja vallan demonstroimista 1600-luvun alkupuolen Tukholmassa', Jari Eilola (toim.), *Siet m tt m t ja t ydellinen maailma. Kirjoituksia suvaitsemattomuudesta*

människorna under den förindustriella tiden att vara godkända av samhället, betydde det inte att de skulle ha varit fångar av sitt samhälle. En människa var inte en suverän individ, men hon var fri inom vissa gränser som bestämdes av samhället omkring henne. Individen var alltid en del av sitt samhälle och hans eller hennes agerande var en del av ett komplicerat socialt nätverk. Nätverket måste redas ut om man vill förstå individernas handlande och främlingarnas roll i samhället.⁴⁰ Främlingarnas ställning var svår i det förindustriella samhället, eftersom de kunde vara en del av samhället, och samtidigt stå utanför de gränser som bestämts av det.

I början och mitten av 1700-talet förekom det inga konflikter i Villmanstrand mellan oss och de andra som bottnade i kränkningar av hedern. Det hände att man ibland skymfade varandra, men bakom de sårande tillmälena fanns andra konflikter såsom tvister om skulder eller egendom. Benämningarna ”Ryska” och ”Ryssen” var inte kränkningar av ryssarna. Klassificeringen syftade i första hand på personens ursprung, men det fanns sannolikt ett samband mellan den terminologi som användes och främlingarnas ortodoxa tro. Bakom de åsikter som stadsborna uttryckte om främlingarna kan man ibland iakttä hänvisningar till de tidigare kriserna, men förutom några undantag var förhållningssättet gentemot främlingarna inte förnedrande eller överlägset.⁴¹ Tvärtom var inställningen gentemot främlingarna respektfull och lite förskräckt. Stadsborna visste att främlingarna inte representerade några minoriteter eller marginella grupper i områdena kring staden.

Om rädsla för ryssarna vittnar det rykte som år 1723 cirkulerade i staden och som handlade om s.k. ryska ”rosboineker”, d.v.s. ryska plundrande soldater.⁴² Trots att ryktet om hundratals ryska rosboiniker visade sig sakna grund, visar det på den rädsla som befolkningen i gränsbygden hyste och

(Jyväskylä 2003), s. 95–99; Mika Jokiahon, ’Miehen kunnia ja maine 1600-luvun pohjalaisessa maalaisyhteisössä’, Piia Einonen & Petri Karonen (toim.), *Arjen valta. Suomalaisen yhteiskunnan patriarkaalisesta järjestyksestä myöhäiskeskiajalta teollistumisen kynnykselle (v. 1450–1860)* HArk 116 (2002), s. 205; Olli Matikainen, *Verenperijät. Väkivalta ja yhteisön murros itäisessä Suomessa 1500–1600-luvulla* (Helsinki 2002), s. 86–117; Lindström, ’Oärliga mästare och kivande makar’, s. 540, 558; Eilola, *Rajapinnoilla*, s. 259–263; Karin Hassan Jansson, ’Väld som aggression eller kommunikation? Hemfridsbrott 1550–1650’, *Historisk Tidskrift* 126 (2006:3), s. 448.

⁴⁰ Pekka Ahtiainen, *Kulttuuri, yksilö, yhteisö. Gunnar Suolahti historiantutkijana* (Helsinki 1991), s. 83–85.

⁴¹ Se KVP 4.2.1748, 2.12.1748, 29.4.1751, S:t Michels landsarkiv.

⁴² KVP 30.12.1723, Riksarkivet, Helsingfors.

det förhållande de hade till ryska soldater. Efter lilla ofreden var de ryska soldaterna genom garnisonen en del av vardagen i staden, vilket innebar att det också blev vanligare med kontakter mellan stadsborna och soldaterna. Den skuldvtist som våren 1751 utspelade sig mellan glasmästaren i staden M rten Pihl och den ryske furiren (”fourir”,  verkorpral) Gotthard Christian Dittmer fick parterna att ta till kraftord mot varandra. Glasm staren kallade Dittmer ett ”swin af intet honnet folck” och k padel. Dittmer   sin sida kallade Pihl en narr och en hund, och gjorde klart för glasmästaren att samtidigt som denne kallade honom ”swin” riktade han också beskyllningen mot den ryske regenten, som Dittmer representerade.⁴³

Främlingskap och gr nsbygdens identitet

Medvetenheten om ryssarnas ursprung måste tas i beaktande då man undersöker hur Villmanstrandsborna förhöll sig till främlingar i staden i början och mitten av 1700-talet. Den rådande svenska lagen skyddade stadsborna såväl före som efter lilla ofreden, och man åberopade också den då man t.ex. opponerade sig mot de ryska köpmännens verksamhet i Villmanstrand. Bara de grupper som var suveränt dominerande i sina områden kan anses ha haft en verklig möjlighet att tolerera främmande människor, eftersom de också hade en möjlighet att neka främlingarna tillträde till den egna gruppen och samhället utan att behöva ge efter för deras vilja. De mindre och svagare grupperna hade inte samma möjlighet.⁴⁴ Villmanstrandsbornas förhållnings-sätt gentemot främlingarna handlade snarare om ett nödvändigt accepterande än ett frivilligt godkännande eftersom främlingarnas närvaro var en del av vardagen i synnerhet efter lilla ofreden. Då det t.ex. var fråga om ryska soldater beklagade man sig i rätten över att de klagomål som lämnats till garnisonens kommandant angående den stränga inkvarteringsb rdan och soldaternas våldsamhet och illdåd närmast klingat f r döva  ron.

Den terminologi som hade med främlingskap att göra användes inte bara då man definierade människor som var främmande för den egna gruppen. Termen ”Ryska” var ingen förolämpning mot de ryssar som kommit till staden, men om den riktades mot personer ur den egna befolkningen var situationen en annan. T.ex. termen ”ryskhora” var känd i Villmanstrand såväl före som efter lilla ofreden. Benämningen upplevdes som sårande och riktades

⁴³ KVP 29.4.1751, S:t Michels landsarkiv.

⁴⁴ Creppel, *Toleration and Identity*, s. 5.

i första hand mot den egna, bekanta befolkningen, till kvinnorna i staden med omgivningar.⁴⁵ Samhället var inte särskilt godkännande eller tolerant, även om det inte fanns några bevis på att det förekommit umgänge mellan kvinnorna och ryssarna. Samtidigt bör man notera att man före lilla ofreden i rätten tidvis behandlade sedlighetsbrott begångna av kvinnor från orten och svenska soldater, men dessa kvinnor kallades aldrig t.ex. ”svenskhonor”. De svenska soldater som efter stora ofreden arbetade med befästningsarbeten i staden kunde vara främmande på samma sätt som senare de ryska soldaterna, men de svenska soldaterna ansågs på ett annat sätt tillhöra den egna gruppen. Ibland t.o.m. hjälpte man dem mer än man var skyldig att göra, även om det var ovanligt.⁴⁶ Man förhöll sig annorlunda till de svenska soldaterna än till de ryska soldaterna. Båda betraktades som en belastning, men de svenska soldaterna upplevdes delvis mellan ofrederna som en trygghet mot eventuella plundrande ryssar. De ryska soldaterna som fanns i garnisonen efter lilla ofreden hade inte samma beskyddande funktion. Förhållandet mellan stadsborna och de ryska soldaterna var ändå inte enbart negativt, eftersom soldaterna gav stadsborna extra inkomster genom att t.ex. köpa öl och brännvin av krögarna i staden.

Benämningar som riktade sig mot individer i den egna gruppen men som var kopplade till ryskhet visar inte bara på att ryssarna betraktades som främmande utan också på betydelsen av den egna gemenskapen och främlingskapet i Villmanstrand. Att de som kommit österifrån var främlingar och stod utanför gemenskapen var en del av stadsbornas negativa förhållningssätt gentemot dem.⁴⁷ Vad den negativa inställningen till ryssarna berodde på är en annan fråga. I bakgrunden fanns ofrederna och de försörjningsproblem som de svåra tiderna givit upphov till. Att ryssarna hade en lägre status framgår av att skällsordet ”ryss” hörde till samma kategori som ”skälm” och ”narr”.⁴⁸ Man måste ändå notera att skällsordet ”ryss” uttryckligen riktades mot per-

⁴⁵ T.ex. KVP 11.9.1739, Jväsckylä landsarkiv; KVP 12.9.1750, S:t Michels landsarkiv; Vilkkuna, *Viba*, s. 256.

⁴⁶ Se KVP 27.6.1724, Riksarkivet, Helsingfors.

⁴⁷ Se Lars Geschwind, ’Ärlig eller oärlig. Identitet och utanförskap i det tidigmoderna Uppsala’, Anders Florén & Åsa Karlsson (red.), *Främlingar – ett historiskt perspektiv* (Uppsala 1998), s. 46, 49; Einonen, ’Herroista narreiksi’, s. 97; Eilola, ’”Cuca tiesi cungen mielen? Kengä kenegän sydämen?”’, s. 121.

⁴⁸ Vilkkuna, *Viba*, s. 348; jfr Lamberg, ’Ethnic Imagery and Social Boundaries in Early Modern Urban Communities’, s. 205.

soner inom den egna gruppen, d.v.s. personer som inte var av ryskt ursprung. Kränkningen baserade sig på vad man jämförde en människa med, inte vad hon egentligen var. Vid den här tiden såg man allvarligt på  rekr nkningar, okv dande och skvaller eftersom ett rykte i värsta fall kunde försämra en persons anseende lika mycket som bevisad  rel shet. Sk llsorden eller påståendena behövde inte nödvändigtvis vara sanna, och alla behövde inte heller vara av samma uppfattning om sanningshalten i dem. Det avgörande var att innehållet i okv dingsorden uppfattades som sårande.⁴⁹

Bilden av de främmande ryssarna och rysheten ska ändå inte endast betraktas som negativ. Man måste också beakta domboksmaterialets natur. Till rätten kom man med konflikter och tvister. Samtidigt kan man också iakttä fungerande handels- och avtalsrelationer mellan stadsborna och dem som kommit till staden österifrån. Kontakterna med ryssarna var inte enbart negativa, men i och med att det  r konflikterna som syns i källmaterialet måste man dra slutsatsen att eftersom det fanns så mycket tvister, måste det också ha funnits försvarliga mängder välfungerande handelsrelationer mellan oss och de andra.

På basis av rättens verksamhet kan man dra slutsatsen att främlingarna från öster inte i sig betraktades som en fara för samhället, med undantag f r de soldater som ibland betedde sig våldsamt. Ryssarna beklagade sig inte över att de hade utsatts för våld eller uppenbar diskriminering. Främlingarna jämfördes inte med lösdrivare och andra avvikande personer som betraktades som annorlunda och farliga.⁵⁰ Hotet från personerna från Ryssland var närmast ekonomiskt i och med att den personliga försörjningen f rsv rades. Det berodde inte på att främlingarna var våldsamma eller på annat sätt betedde sig illa.

Att definiera dem som kom österifrån var en del av stadsbornas identitet. Identiteten var varken stabil eller konstant, utan den omformades och förändrades också genom omedvetna processer. I den samhörighet som baserar

⁴⁹ Eilola, ”Cuca tiesi cugin mielen? Keng  kenegän sydämen?”, s. 123–129, 142; Lindström, ’Oärliga och kivande makar’, s. 537–538; Johan Söderberg, ’En fråga om civilisering. Brottmål och tvister i svenska h radsr tter 1540–1660’, *Historisk Tidskrift* (1990:2), s. 246–247; Matikainen, *Verenperijät*, s. 100–102; Kimmo Katajala, *N lk kapina. Veronvuokraus ja talonpoikainen vastarinta Karjalassa 1683–1700* (Helsinki 1994), s. 141.

⁵⁰ Jenny Björkman, ’Främlingar i folkhemmet. Om psykiskt sjuka människor’, Anders Flor n &  sa Karlsson (red.), *Främlingar – ett historiskt perspektiv* (Uppsala 1998); Mika Kalloinen, *Rutto   rukous* (Jyväskylä 2005), s. 172–177.

sig på identitet och å andra sidan det främlingskap som är förknippat med den ingår alltid föreställningar eller antaganden. Identitet skall inte strikt definieras som en färdig konstruktion utan som en kontinuerlig process där många faktorer inverkar.⁵¹ Identiteten i en gränsbygd på 1700-talet utgjordes inte av en enhetlig grupp människor. Tvärtom innehöll staden redan i sig ett stort antal människor ur olika samhällsgrupper.

1700-talets Villmanstrand var ett samhälle med en egen social, ”villmanstrandsk” identitet. En sida av identiteten utgjordes av förhållandet till de främmande ryssarna. I stället för att tala om en noggrant definierad identitet är det bättre att tala om en formering av identiteten i samhället. Kort sagt kan man tänka sig att identifikationen grundar sig på ett gemensamt ursprung, gemensamma minnen och drag och på en inbördes solidaritet. Identifikation är på ett tydligare sätt än identitet en kontinuerlig process, som aldrig blir helt avslutad. Den existerar inte utan de villkor som bestämmer definitionen av den, men samtidigt är gränserna föränderliga och beroende på situation.⁵² Gränserna mellan oss och de andra var två sidor av samma mynt i 1700-talets gränsbygd. Å ena sidan lyfte man fram den egna gruppen, å andra sidan, då situationen förändrades, var man avvisande och drog upp nya linjer mellan oss och de andra.⁵³ I Villmanstrand bestod vår grupp i huvudsak av borgerskapet i staden, varav de aktivaste utgjorde stadens köpmannagrupp. Köpmannagruppen var sammanhållen inför det kollektivt främmande, men det uppstod konflikter då problemen började gälla de interna relationerna mellan köpmännen.

Trots att de faktorer som hade att göra med språk och kommunikation inte var särskilt betydande då man skiljde mellan oss och de andra i 1700-talets Villmanstrand, är det viktigt att komma ihåg att man med hjälp av

⁵¹ Se Anderson, *Imagined Communities*, s. 4; Hall, *Identiteetti*, s. 39–41, Marko Hakanen, ’Klienttjänjestelmäroolit identiteetin muokkaajina 1600-luvun Ruotsin valtakunnassa’, Laura-Kristiina Moilanen & Susanna Sulkunen (toim.), *Aika ja identiteetti*, *HArk* 126 (2006), s. 98–99; Smith, *National Identity*, s. 6–8.

⁵² Hall, *Identiteetti*, s. 247–248.

⁵³ Se Barth, ’Introduction’, s. 14–15; Wassholm, ’Kansallinen ja kielellinen identifikaatio yksilön näkökulmasta’, s. 212; Yrjö Kaukiainen, *Rantarosvojen saaristo. Itäinen Suomenlahti 1700-luvulla* (Helsinki 2006), s. 34–35; Lerbom, *Mellan två riken*, s. 231; Sivonen, *”Me inkerikot, vatjalaiset ja karjalaiset”*, s. 16–23; Nordin, ’I broderlig samdräkt? Förhållandet Sverige-Finland under 1700-talet och Anthony D Smiths *ethnie*-begrepp’, s. 206–208; Laasonen, *Novgorodin imu*, s. 120–124; Hylland Eriksen, *Ethnicity & nationalism. Anthropological Perspectives*, s. 30, 92.

språket skapade betydelser genom vilka man tilldelade sig själv och de andra en plats i samhället. Språk är ett socialt, inte ett individuellt system. Genom språket skapar man olika slags betydelser och genom språket aktiveras den situationella grupp betydelser som finns dold i språket och i de kulturella systemen. Betydelserna hos de ord och den terminologi som används uppstår i relationen mellan de likheter och skillnader där orden används. Likheten hos språket och identiteten visar på det förhållande som råder mellan oss och de andra och på de gränsdragningar som sker i denna relation.

Slutresultatet – godkänna eller förkasta?

Främlingskapet och definitionen av främlingarna spelade en viktig roll i det förindustriella samhället. Det främlingskap som undersökts i den här uppsatsen, den terminologi som är knuten till främlingskapet och den gemenskap som konstrueras genom främlingskapet var ingen biologisk eller endogen bestående helhet, utan bilden av oss och de andra var en föränderlig konstruktion som var beroende av kontinuerliga gränsdragningar. Att godkänna främlingskapet, en tolerans som en del av den egna gemenskapen, förutsätter åtminstone att det saknas en uttalad aggressivitet mot de andra.   andra sidan kan man tolka tolerans också som ett uthärdande av det främmande. Gränsen mellan att godkänna och uthärda  r inte alltid tydlig.

Kan man säga att de förindustriella stadssamhällena var toleranta då det gällde främlingskap? Med vissa reservationer kan man svara jakande på denna fråga. Då konflikterna blossade upp fanns det metoder för att f rliskas och reda ut strider med hjälp av de offentliga rättsinstanserna.⁵⁴ I 1700-talets Villmanstrand koncentrerade främlingskapet sig till de köpmän, olika yrkesutövare och soldater som kommit till staden österifrån. Alla köpmän som kom från Ryssland eller österifrån var inte främlingar på samma sätt och de identifierades inte alla som ”Ryska”. En rysk soldat och en köpman från Viborg var bägge ryska undersåtar, men de benämndes ändå uttryckligen som rysk soldat och viborgsk köpman. Definitionen visar inte bara på främlingskap utan också på att främlingen inte alltid behövde vara avvikande. Kontakterna med Viborg och de viborgska köpmännen bröts inte, trots att riksgränsen mellan ofrederna medförde att städerna tillhörde olika riket.

I artikeln har jag använt mig av direkta citat för att visa på den terminologi som man använde om främlingarna. Beteckningarna i primärkällorna kan

⁵⁴ Eilola, ”Cuca tiesi cungin mielen? Keng  kenegän sydämen?”, s. 145.

ändå inte överförs till nutiden som sådana, utan kontext, och de kan inte förstås med hjälp av modern terminologi. Då man läser texter och översätter dem till modernt språkbruk sker en tolkning som påverkas av såväl den språkliga som den tidsmässiga skillnaden. Formuleringarna i domböckerna berättar om den terminologi som olika personer använde, men de är samtidigt ett resultat av skrivarens sätt att uttrycka sig. Till protokollen hörde också fasta formuleringar som schablonmässigt skildrar händelserna och uttalandena i rättsalen.⁵⁵

Man måste vara medveten om domstolsmaterialets natur då man undersöker förhållandet mellan oss och de andra och terminologin i 1700-talets Villmanstrand. Annars blir bilden av förhållandet mellan stadsborna och främlingarna förvrängd och alltför konfliktdominerad. Fungerande handelsförbindelser och andra typer av konfliktfritt samarbete mellan oss och de andra syns nästan inte alls i det material som finns bevarat. Att använda domböcker för att skildra vardagen är ändå möjligt. Trots att domböckerna berättar om undantagen i vardagen visar de samtidigt vad man ansåg vara vardagligt och normalt. Inriktningen på konflikter, formbundenheten i rättens sammanträden och rättegångarnas formella karaktär var faktorer som påverkade mötet mellan oss och de andra. Dessa faktorer hindrar oss ändå inte från att skapa en täckande bild av umgänget mellan stadsborna och främlingarna från öster.⁵⁶

Var åsikterna som fördes fram om främlingarna och deras verksamhet planerade eller var det fråga om affektiva handlingar föranledda av en viss situation? En känsloladdad handling innebar inte att man inte respekterade främlingarna. Det är snarare fråga om att stadsborna tog främlingskapet på allvar. Behandlingen av tvisterna i rätten gjorde att människor eggade upp sig och glömde situationen omkring dem.⁵⁷ Man ska inte heller betrakta stadsbornas

⁵⁵ Linda Oja, *Varken Gud eller natur. Synen på magi i 1600- och 1700-talets Sverige* (Stockholm 1999), s. 166–167, 175; Olli Matikainen, 'Kurkijoen manaajapappi', Kimmo Katajala (toim.), *Manaajista maalaisaateliin. Tulkintoja toisesta historian, antropologian ja maantieteen välimaastossa* (Helsinki 1995), s. 176.

⁵⁶ Matikainen, *Verenperijät*, s. 21 med referenser; Eva Österberg, 'Folklig mentalitet och statligt makt. Perspektiv på 1500- och 1600 talens Sverige', *Scandia* 58:1 (1992), s. 86–87; Pia Letto-Vanamo, 'Käräjäyhteisö tuomarina', Anu Koskivirta (toim.), *Tie tulkintaan. Heikki Ylikankaan juhlakirja* (Juva 1997), s. 48.

⁵⁷ Jfr Renvall, *1500-luvun ihminen oikeuskatsomustensa valossa*, s. 35, 43, 182–183; även Örjan Simonson, *Den lokala scenen. Torstuna härad som lokalsambälle under 1600-talet* (Uppsala 1999), s. 236.

affektion i samband med definitionen av främlingarna som barnslig. Affektionen måste främst betraktas som en känsla av maktlöshet i en situation där acceptansen av främlingarna var en obligatorisk del av livet i samhället.

Främlingskapet var en del av definitionen av heder i den förindustriella världen, men den terminologi som var knuten till främlingskapet kan inte som sådan tolkas som en kränkning av hedern. Den definition som byggdes upp genom främlingskapet och ryskheten måste studeras som knuten till en viss situation. Då m rker man att man i olika kontexter använde sig av ett ändamålsenligt ordval, genom vilket man betonade såväl makt som heder. Det var närmast fråga om en retorisk definition av samhällets gränsar och sammansättning.⁵⁸ De människor som definierades som främlingar betraktades ofta som ett hot som man försökte utesluta ur den egna gruppen. Definitionen av gr nsarna betyder att man strävade efter att styra och reglera verksamheten i gränstrakten och gr ns verskridningarna. Att kontrollera gr nsarna handlade inte bara om gruppens relation till utomstående, utan också om gruppens inre struktur.⁵⁹ Det är viktigt att notera att de värderingar och normer som var knutna till definitionen inte var konstanta, utan de varierade beroende på situation, tid och plats.⁶⁰ I ståndssamhället var rörelsefriheten inte stor, men det var ändå möjligt att röra sig.

Den terminologi som hade att göra med främlingskap ökade känslan av gemenskap bland medlemmarna i den egna gruppen i 1700-talets Villmanstrand, men samtidigt skapade den en skarpare gräns mellan oss och de andra. Att motsätta sig ryssarna var troligen delvis en principfråga, och stadsbornas berättelser om skador som soldaterna åstadkommit  verdrevs antagligen ibland. Det gällde också t.ex. ryktena om plundringståg utf rda av ryssar.⁶¹ V ldigt långt från sanningen kan berättelserna om stadsbornas svaga ställning ändå inte vara. Det täta samhället och det faktum att man kände de andra tillät knappast några mer omfattande lögner.

⁵⁸ Se Einonen, 'Herroista narreiksi', s. 97.

⁵⁹ Eilola, "'Cuca tiesi cungin mielen? Keng  kenegän sydämen?'" s. 122; Gustafsson, 'The Eighth Argument', s. 93–94; Hylland Eriksen, *Ethnicity & nationalism. Anthropological Perspectives*, s. 24.

⁶⁰ Cederlöf, 'Den kände främlingen', s. 163; Sivonen, "Me inkerikot, vatjalaiset ja karjalaiset", s. 18–20.

⁶¹ Katajala, *N lk kapina*, s. 179–180; Raimo Ranta, *Viipurin komendanttikunta 1710–1721. Valtaus, hallinto ja oikeudenhoito* (Helsinki 1987), s. 336; K mn rsr ttens i Villmanstrand brevkoncept, till magistraten 25.2.1749, S:t Michels landsarkiv; KVP 30.12.1723, Riksarkivet, Helsingfors.

Under den förindustriella tiden var individen knuten till sitt samhälle, en del av den egna gruppen, trots att han inte var en fånge av den. Språk- och trosfrågor samt olika handelspraxis kan betraktas som faktorer som främjade en indelning av samhället på ett makroplan i oss stadsbor och främlingar.⁶² De (små) samhällen som på så sätt uppstod kan man i princip urskilja på basis av de regler de följde och de gränsdragningar de gjorde, trots att det är en utmanande och närmast ändlös uppgift att finna de föränderliga gränserna. Forskningsproblemet, som jag undersökt utgående från en godkännande och förkastande gemenskap, är delvis alltför svartvitt, men angreppssättet lyfter å andra sidan fram de gränsdragningar som gjordes. En aning förenklat avspeglar de godkännande förbindelserna mellan människor jämställdhet, medan det i de förkastande relationerna alltid på ett eller annat sätt är fråga om makt och obalans. Då det gäller 1700-talets ståndssamhälle kan man ändå inte hävda att de godkännande relationerna inte skulle ha kunnat vara också nedsättande och representera en viss ställning. Också de är förknippade med en tydlig makt demonstration.⁶³

Varför var det viktigt för språkligt och religiöst sett olika grupper att betona den egna identiteten? Det är logiskt att tänka sig att känslan av gemenskap inom grupperna blir viktigare ju mer grupperna har att göra med varandra. Då vill man lyfta fram också små skillnader.⁶⁴ Olikheten kan emellertid grunda sig på flera olika faktorer. Till det yttre kan grupperna framstå som ganska lika, men olika beteendekoder och seder kan avslöja flera faktorer som skiljer grupperna från varandra. I Villmanstrand var de främmande ryssarnas ortodoxa tro och främmande språk inte faktorer som betonades i kontakterna mellan oss och de andra. Däremot betonades frågor med anknytning till näringar och utkomst i den terminologi som var knuten till främlingskap. Inom handeln konkurrerade köpmännen i staden med de ryska och viborgska köpmännen. Då det gällde försörjning hade språk och religion ingen stor åtskiljande verkan.

Domböckerna från kämnärsrätten i Villmanstrand ger en bild enligt vilken vi och de andra i staden var åtskiljbara grupper, trots att grupperna inte nöd-

⁶² Ranta, 'Venäläinen kauppiaskunta ja sen kauppa Vanhassa Suomessa', s. 60; Katajala, 'Suurvallan rajalla'; jfr Lerbom, 'Mellan två riket', s. 13–14.

⁶³ Se Lehtonen, *Yhteisö*, s. 12–32; Smith, *National Identity*, s. 20–28.

⁶⁴ Se Hylland Eriksen, *Ethnicity & nationalism. Anthropological Perspectives*, s. 10–12; Barth, 'Introduction', s. 14–15; Alapuro, "'Vaurastunein kauppatalonpoikain protesti'", s. 122.

v ndigtvis var främmande för varandra. Gränserna mellan grupperna varierade, och de gränsdragningar som skiljde grupperna från varandra förnyades i rätten beroende på situationen. De kränkningar som hade med våld och heder att göra utgjorde inte en lika skarp gräns och gav inte upphov till en liknande terminologi som var anknuten till främlingskap som de tvister som var kopplade till egendom gjorde. Terminologin med anknytning till främlingskap visade på främlingskap, men var samtidigt en del av samhällets egen identitet och formeringen av den egna identiteten. Främlingskap och ryskhet var en del av vardagen i gränsbygden.

På kulturens bro över Östersjön

Föreningen Itämeren Piiris verksamhet och vedermödor under vapenstilleståndet

TOMI MERTANEN

Efter nederlaget i vinterkriget befann sig Finland i en prekär politisk situation. Sovjetunionen förhöll sig fientligt till sin lilla granne och inte heller Tyskland, som under 1930-talet var mycket intresserat av Finland, visade någon vidare sympati. Under våren 1940 hamnade Finland i kläm mellan stormakterna efter att Adolf Hitler erövrat Västeuropa, Norge och Danmark. I ett försök att lätta upp situationen upphöjde Finland fred och försoning mellan kuststaterna kring Östersjön till en av sina centrala politiska målsättningar, vilket man hoppades skulle stärka landets ställning och förbättra relationerna till Sovjetunionen. Samtidigt strävade man efter att på nytt vinna Tysklands gunst, då landet uppfattades som den enda makt som möjligen kunde fungera som stöd för Finland gentemot Sovjetunionen. I detta läge grundades sommaren 1940 föreningen Itämeren Piiri med uppgift att försöka närma Östersjöområdets länder i politiskt och framför allt i kulturellt hänseende. Frågan är om Itämeren Piiri bara var en täckorganisation, vars verkliga uppgift var att vårda relationerna till Tyskland, vilket ofta påstås.

Artikeln baserar sig på föreningen Itämeren Piiris protokoll och verksamhetsberättelser som bevaras i Statsrådets informationsorgans arkiv i Riksarkivet. Själva föreningens protokoll har till stor del bevarats, men dess underavdelningars protokoll finns det fragment av.

Finländarna intresserar sig för sitt östra grannland

Situationen efter vinterkriget och de omvälvande förändringarna i Finlands situation påverkade både direkt och indirekt landets internationella relationer på kulturens område. I praktiken upphörde dessa i vissa fall och i andra fall

kom de att betonas eller färgas av den nya situationen. Detta resulterade i en stark Östersjöcentrering i kulturrelationerna. Att utveckla kulturutbytet med Sovjetunionen blev en fråga för sig. Under de föregående decennierna hade kontakterna österut varit svaga, och försöken att få till stånd en förändring på den punkten blev en del av en allmän strävan att normalisera och balansera relationerna länderna emellan. Då relationerna till Tyskland förhindrats ville man utveckla kulturutbytet särskilt med Sovjetunionen.

Genast efter vinterkrigets slut startade Vilho Helanen, ordförande i Akademiska Karelen-Sällskapet (AKS), sitt eget projekt för att upprätthålla den krigstida endräkten. Det blev nämligen snabbt klart att den gemensamma front som kriget skapat bara tillfälligtvis hade tystat ner grupperingarna på den yttersta vänsterkanten. Så småningom resulterade Helanens projekt i föreningen *Nouseva Suomi*, vars målsättning var att förena alla partiriktningar under ett enda gemensamt, nationalistiskt och tyskinfluerat baner. Föreningens verksamhet, som siktade på att återställa relationerna till Östersjöländerna, hann inte officiellt komma igång innan kriget bröt ut på nytt.¹ Yttervänsterns syn på de krav som den nya situationen ställde skiljde sig så kraftigt från de andra grupperingarnas att det inte fanns några förutsättningar för samarbete. Sitt synligaste uttryck fick denna oppositionsverksamhet i slutet av maj 1940, då Föreningen för fred och vänskap mellan Finland och Sovjetunionen (*Suomen ja Neuvostoliiton rauhan ja ystävyyden seura* (SNS)) grundades. De aktiva kommunisterna som deltog i föreningens verksamhet ville lägga beslag på vårdandet av de finsk-sovjetiska kulturrelationerna.

Det visade sig emellertid snart att föreningen inte alls koncentrerade sig på kulturutbyte, utan att den var ett verktyg som kommunisterna använde sig av för att sprida sina läror. Efter att föreningens sanna natur avslöjats råkade dess ledning i svårigheter. Redan i juni inkommenderades ett antal av föreningens ledande manliga medlemmar till armén och i juli arresterades ordförandena, den tidigare riksdagsledamoten Mauri Ryömä som tillhörde socialdemokraternas vänsterflygel och den aktive kommunisten Lauri Vilenius. Efter att ytterligare ett antal ledande personer avgått hade direktionen bara tre medlemmar kvar. Orsaken till att Ryömä arresterades var den skrivelse han lämnat till riksdagens talman och riksdagsgrupperna, i vilken han i hårda ordalag kritiserade landets regering för dess oförmåga att förbättra de

¹ Om *Nouseva Suomi*, se Tomi Mertanen, 'För vårt älskade fosterland, enat och starkt. Föreningen *Nouseva Suomi*: dess grundande, ideologi och verksamhet 1940–1941', *HTF* 91 (2006:2), s. 160–208.

finsk-sovjetiska relationerna. I skrivelsen krävdes regeringens avgång. Detta, tillsammans med det faktum att skrivelsen inlämnades samtidigt som Sovjetunionen inkorporerade de baltiska länderna i sovjetfolkens ”stora familj”, underblåste ytterligare misstänksamheten och farhågorna beträffande föreningens strävanden. På SNS möten och sammankomster restes även krav på en ny finsk regering som bättre skulle beakta Sovjetunionens intressen.²

Myndigheterna höll SNS under sträng uppsikt hela sommaren 1940. Särskilt fäste man uppmärksamhet vid att föreningen tydligt framträdde som en fortsättning på det tidigare förbjudna kommunistiska partiet, trots officiella försäkringar om att dess syfte endast var att bedriva en sådan politik att Sovjetunionen inte skulle känna sig hotat av Finland. Sovjetunionen tog också föreningen under sitt särskilda beskydd. I sitt tal i Högsta sovjet den första augusti ställde utrikesminister Vjatjeslav Molotov sitt lands auktoritet bakom SNS, och gjorde därmed inställningen till föreningen till en indikator för viljan att upprätthålla goda grannrelationer.³

Då Finlands politiska situation p.g.a. SNS verksamhet blev allt mer prekär, försökte regeringen förhindra att de vänskapliga relationerna till det östra grannlandet monopoliserades av kommunister och vänsterradikaler. Landets politiska ledning ville få kontroll över verksamheten. I slutet av juni kallade undervisningsministern, agrarförbundets Antti Kukkonen, till sig vänstersympatisören professor Yrjö Ruutu för att diskutera situationen. Ruutu hade före vinterkriget på hösten 1939 haft planer på att grunda en finsk-rysk kulturförening som skulle ha ägnat sig åt dels vetenskapligt samarbete inom forskningen i finsk-ugriska språk, etnologi, arkeologi och historia, dels samarbete på scen- och bildkonstens område och inom litteraturen. En rad kända kulturpersonligheter och politiker var engagerade i projektet, men

² Memorandum: Finnisch-Sovjetischer Freundschaftverband 29.6.1940: ko 140, Finnisch-russischer Krieg: Politik Finnland-Russland. L273/L430999–431000. Archiv des Auswärtigen Amtes (AA), Riksarkivet, Helsingfors (RA); Timo Soikkanen, *Yrjö Ruutu – Näkijä ja tekijä. Itsenäisyyden, eheyttämisen ja uuden ulkopoliitiikan juurilla* (Juva 1991), s. 326–327; J. K. Paasikivi, *Toimintani Moskovassa ja Suomessa 1939–1941. Osa II. Väli rauhan aika* (Juva 1979), s. 63–68, 78–79; Sakari Karttunen, *Ystävyys vastatuulella. Suomen–Neuvostoliiton rauhan ja ystävyysseuran myrskyinen taival vuonna 1940* (Helsinki 1966), s. 48–49.

³ SNS medlemsbrev nr 3, 23.8.1940: ko 1, Lägesrapporter 1940. SAT/VIA:s arkiv (SAT/VIA), RA; Jukka Seppinen, *Neuvostotiedustelu Suomessa 1917–1991. Strategia ja toiminta* (Jyväskylä 2006), s. 80; Soikkanen, *Yrjö Ruutu – Näkijä ja tekijä*, s. 328; Heikki Mikko Viitala, *Rauhanoppositio. Tutkimus poliittisesta oppositiosta Suomessa vuosina 1940–1944* (Pori 1969), s. 44; Karttunen, *Ystävyys vastatuulella*, s. 59, 73–74.

vinterkriget omintetgjorde planerna. Kukkonen föreslog för Ruutu att han skulle återuppliva planen på en finsk-rysk kulturförening. Förslaget innehöll också idén om en ”inre” och en ”yttre” ring. Den inre ringen skulle förutom av Ruutu bestå av professorn i etnologi Albert Hämäläinen, professorn i slavisk filologi J. J. Mikkola, vänsterförfattaren Hella Wuolijoki och intendenten för Konsthallen i Helsingfors Bertel Hintze. Den yttre ringen skulle omfatta professorn i geodetik Ilmari Bonsdorff, rektorn för Tölö Svenska Samskola Laurin Zilliacus, matematikern Max Sergelius, riksdagsledamoten Cay Sundström, som hörde till socialdemokraternas vänsterfalang, språkvetaren Jalo Kalima och bankdirektören och den tidigare diplomaten Carl Enckell. Ruutu tog emot uppdraget, naturligtvis väl medveten om att det handlade om regeringens plan för att spela ut Ryömäs SNS.⁴

Samtidigt som den finländska regeringen tog till kraftigare åtgärder mot SNS, började man organisera en ny förening, Itämeren Piiri r.f., som skulle sköta Finlands kulturrelationer till kuststaterna kring Östersjön. Utrikesminister Rolf Witting, som var insatt i projektet, ville i motsats till undervisningsminister Kukkonen inte ha ytterligare en ny förening som skulle konkurrera om skötseln av kulturrelationerna med ryssarna. Mycket snart efter diskussionerna med Ruutu beslöt undervisningsministern i början av augusti att nöja sig med att tillsätta en särskild kommitté med uppgift att göra upp planer för hur det finsk-sovjetiska kulturutbytet kunde befrämjas. Till ordförande i kommittén valdes professor Hämäläinen och till medlemmar Wuolijoki, Hintze och professorerna Gunnar Landtman, Ilmari Bonsdorff och Yrjö Ruutu.⁵ Kommitténs målsättning var att genom kulturell växelverkan få till stånd en närmare kontakt länderna emellan och ömsesidigt öka kännedomen om förhållandena i grannlandet.

Regeringen stödde kommitténs arbete, och började i slutet av augusti samtidigt skärpa tagen mot SNS, bland annat genom att förhala registreringen av föreningen. När SNS i *Pravda* startade en klart fientlig kampanj mot fin-

⁴ Den förslagna sammansättningen av de inre och yttre ”ringarna” var högst intressant, eftersom ingen av de förslagna personerna utom Ruutu, Wuolijoki, Sundström och Sergelius sympatiserade nämnvärt med ryssarna. Till exempel Mikkola och Hintze hade redan under 1930-talet gjort sig kända som benhårda vänner av Tredje riket, medan Zilliacus och Bonsdorff var västeuropeiskt inriktade. Kalima i egenskap av slavist och Enckell som tidigare finskt sändebud i S:t Petersburg hade en del kontakter i Ryssland, men inte heller de var rysksinnade. Hämäläinen hade för sin del forskat i finsk-ugrisk mytologi.

⁵ Soikkanen, *Yrjö Ruutu – Näkijä ja tekijä*, s. 325–327; Viitala, *Rauhanoppositio*, s. 25; Karttunen, *Ystävyyss vastatuulella*, s. 69, 109.

ländska politiker, särskilt mot socialdemokraten Väinö Tanner, trappades åtgärderna upp. Eftersom SNS enligt regeringens uppfattning börjat ordna opassande massmöten och dessutom misstänktes för att ställt till upplopp i finska städer, utfärdades den 1 augusti 1940 en förordning om anordnande av möten och nöjestillställningar. Enligt de nya reglerna behövdes polistillstånd för att ordna möten i vilka över 30 personer deltog. I detta skede hade SNS ordförande Ryömä redan anhållits. Han dömdes den 7 september till fängelse.⁶ När striden om SNS rasade som häftigast i mitten av augusti befarades det att Sovjetunionen skulle anfalla Finland.

SNS offentliga verksamhet upphörde i slutet av augusti. Föreningens stora medlemsantal hade i praktiken förlorat sin betydelse, eftersom mötesförbudet effektivt förhindrade verksamheten. Inalles sattes kring femtio personer med anknytning till föreningen i skyddshäkte, och flera andra förhöordes. Föreningens språkrör *Kansan Sanomat* lades ner i början av oktober, och publicering av den närliggande tidningen *Soihtu* förbjöds. Eftersom SNS inte gick med på att ändra sina stadgar på det sätt som myndigheterna krävde, avslogs föreningens ansökan om registrering. Dagen före julafton 1940 förklarade Helsingfors rådstuvurätt föreningen upplöst med motiveringen att den befunnits äventyra upprätthållandet av vänskapliga förbindelser mellan Finland och Sovjetunionen, och att dess syfte befunnits vara att störa samhällsfreden och bryta mot lagen. Sovjetunionen reagerade knappt på åtgärden, vilket delvis förklaras av att man från tyskt håll redan hade börjat ägna Finland påtaglig uppmärksamhet.⁷

Itämeren Piiri träder in på scenen

Den 30 juli hade ett särskilt förhandlingsmöte sammankallats i Helsingfors, där avsikten var att diskutera hur Finlands utrikespolitiska och ekonomiska ställning kunde förbättras. Inbjudan till mötet, och samtidigt också till det

⁶ Matti Lackman, *Esko Rieikki. Jääkäriväriväri, Etsivän Keskuspoliisin päällikkö, SS-pataljoonan luoja* (Hämeenlinna 2007), s. 373; Soikkanen, *Yrjö Ruutu – Näkijä ja tekijä*, s. 329; Mauno Jokipii, *Jatkosodan synty. Tutkimuksia Saksan ja Suomen sotilaallisesta yhteistyöstä 1940–41* (Keuruu 1987), s. 46–47; Hannu Soikkanen, 'Sota-ajan valtioneuvosto', *Valtioneuvoston historia II, Ministeristöjen historia 1939–1966* (Helsinki 1978), s. 83–91; Karttunen, *Ystävyyss vastatuulella*, s. 48–49.

⁷ Juhani Paasivirta, *Suomi ja Eurooppa 1939–1956* (Hämeenlinna 1992), s. 102–108; Jokipii, *Jatkosodan synty*, s. 46–47; Paasikivi, *Toimintani Moskovassa ja Suomessa 1939–1941*, s. 82–85; Soikkanen, 'Sota-ajan valtioneuvosto', s. 83–91; Viitala, *Raubanoppositio*, s. 46–50; Karttunen, *Ystävyyss vastatuulella*, s. 82–84, 100–105, 136–143.

konstituerande mötet för Itämeren Piiri r.f., hade undertecknats av en grupp kända och delvis politiskt obundna personer. I inbjudan konstaterades att Finlands belägenhet krävde en förändring av det förhärskande utrikespolitiska tänkesättet. Östersjön hade kommit att bli livsviktig för landet, och därmed hade skötseln av relationerna till Östersjöländerna fått avgörande betydelse. Av detta skäl, förklarade undertecknarna, hade man redan under en längre tid i Helsingfors förhandlat om grundandet av en särskild medborgarorganisation som skulle sammanföra representanter för olika samhällskretsar och ha till uppgift att göra Östersjöfolkens och -staternas andliga och materiella kultur känd i Finland, och vice versa. Föreningen skulle därmed genom sitt arbete stöda regeringens strävan att befästa landets position inom Östersjöregionen på sådana områden där aktivitet från officiellt håll inte kunde räknas med tillräckligt genomslag. Undertecknarna betonade särskilt att saken var brådskande: ”Eftersom det är viktigt att det offentliga utrikespolitiska tänkandet och åsiktsutbytet snabbt fås att omfatta de fakta som är nödvändiga att erkänna om vi skall kunna försvara vårt lands intressen och befästa dess position, bör en organisation av ovan beskriven art omgående grundas.”⁸ SNS kraftfulla propaganda bidrog till brådskan.

Uppropet bar frukt. Till det konstituerande mötet på Ständerhuset kom ett hundratal representanter för olika samhällskretsar. Tillfället öppnades av skolrådet L. Arvi P. Poijärvi, som också agerade ordförande under mötet. Han konstaterade att utvecklingen under den senaste tiden hade understrukit Östersjöns betydelse för Finland, som hade två mäktiga grannar i regionen – i öster Sovjetunionen och i söder Stortyska riket – och dessutom de skandinaviska grannländerna i väster. Motivet för att rikta föreningens verksamhet också österut var uppenbart att skapa en motvikt mot SNS. Eftersom syftet med Itämeren Piiri var att samla representanter för olika områden, strävade man efter att i föreningens styrelse få med företrädare för många politiska riktningar. Till styrelsemedlemmar utnämndes bl.a. professor Pentti Eskola, riksdagsledamöterna Urho Kekkonen och Sylvi-Kyllikki Kilpi, redaktörerna Nils Meinander, Kalle Lehmus och Yrjö Niiniluoto, skolrådet Poijärvi samt bokförlaget Otavas vd Heikki Reenpää. I styrelsen satt också doktor Kustaa Vilkkuna, biträdande professor Lauri Posti och professor Niilo

⁸ ”Kun on tärkeätä, että julkinen ulkopoliittinen ajattelu ja mielipiteiden vaihto saadaan nopeasti omaksumaan ne tosiasiat, jotka maamme edun ja sen aseman vakiintumisen kannalta ovat välttämättömät, olisi edellä selostetun tapainen järjestö perustettava ensi tilassa.” Jussi Saukkonen, *Vastuun sukupolvi* (Vaasa 1973), s. 139–140.

Pesonen. Suppleanter var Yrjö Ruutu och AKS ordförande Vilho Helanen. Också statsmakten var representerad i föreningen; två befullmäktigade styrelseplatser hade reserverats för cheferna för Statsrådets informationscentral och Utrikesministeriets pressavdelning. Informationscentralens chef, statsminister Risto Rytis sekreterare L. A. Puntila, ordnade finansiering för föreningen ur statsministerns medel; verksamheten hade således också Rytis stöd. På det konstituerande mötet valdes professor Eino Saari till ordförande för föreningen och magister Sulo Haltsonen till sekreterare.

Många olika åsikter var representerade på Stränderhuset. Kekkonen företrädde agrarförbundet, liksom Vilkuna och Posti. Både Vilkuna och Posti hade goda kontakter till Östersjöländerna, Vilkuna särskilt till Estland, medan Posti var fennougrikt. Meinander var en av de mest inflytelserika finlandssvenska kulturpersonligheterna. Niiniluoto var chefredaktör för den till framstegspartiet närstående tidningen *Helsingin Sanomat* och Reenpää, Pesonen och Poijärvi hade kontakter till Tyskland. Lehmus och Kilpi var socialdemokrater, och genom deras medverkan ville man försäkra sig om att föreningen också skulle få arbetarbefolkningens stöd, och som för att understryka detta utnämndes Kilpi rent av till vice ordförande. Socialdemokraterna hade för sin del ansett det mycket angeläget att hon skulle gå med i föreningen som ett slags observatör. Till en början ville partiet ha rapporter av henne om föreningens verksamhet, men förlorade snart helt intresset för detta. Lehmus och Kilpi företrädde olika linjer inom partiet: den förstnämnde var högerman och tyskvänlig, medan den senare representerade vänstern.

Den öppet vänstersinnade Yrjö Ruutus medverkan i föreningen har tolkats på många olika sätt. Enligt vissa uppgifter valdes han till suppleant utan sin egen vetskap och utan att ha gett sitt samtycke. Trots att han var negativt inställd till föreningen, ville Ruutu ändå inte göra offentlig sak av det hela, vilket framgår t.ex. av protokollen från Hämäläinens kommitté. Också Sovjetunionens legation förhörde sig om saken hos Ruutu, som ändå inte direkt kritiserade föreningen utan meddelade att dess syfte var att arbeta för ett närmande både mellan Finland och Tyskland och Finland och Sovjetunionen. För legationssekreterare Sjumilov avslöjade Ruutu däremot den verkliga naturen av sitt val.⁹

⁹ IP:s protokoll 30.7.1940: Eg7, Protokoll o.d. 1940. Statsrådets informationsorgans arkiv (VTLA), RA; IP:s stadgar: Eg7, Protokoll o.d. 1941–42. VTLA, RA; Ilkka Herlin, *Kivijalasta harjahirteen. Kustaa Vilkunan yhteiskunnallinen ajattelu ja toiminta* (Keuruu 1993), s. 136–138; Soikkanen, *Yrjö Ruutu – Näkijä ja tekijä*, s. 328; Martti Favorin, 'Valtioneuvoston tiedotus- ja

Trots grundandet av den nya föreningen löpte arbetet inom Hämäläinens kommitté utmärkt fram till slutet av augusti. Kommittén kontaktade Sovjetunionens legation i Helsingfors, som förhöll sig positivt och bl.a. ordnade en mottagning för kommittén. Så småningom började problemen dock hopa sig, eftersom ryssarna ogillade finländarnas avoga inställning till SNS. Då Ruutu för kommitténs räkning förklarade saken för den för kulturfrågor ansvarige Sjumilov, meddelade han att kommittén inte hade något emot SNS, men att det var omöjligt att få landets ledande intellektuella att delta i föreningens verksamhet. Ifall man ville få borgerliga personer på bredare front engagerade i saken, behövdes en särskild finsk-rysk kulturförening. Kommittén förhöll sig som helhet positivt till SNS, men Wuolijoki och Ruutu drev klarare än de andra medlemmarna på ett samarbete med föreningen, och föreslog bland annat att den skulle anslutas till den nya förening som var under planering.

I månadsskiftet augusti-september kunde man se allt tydligare tecken på Sovjetunionens förändrade inställning till kommittén, vilket var ett resultat av den finska regeringens hårdnande tag mot SNS. Legationen understödde inte längre kommitténs arbete och vägrade till och med delta i en middag som undervisningsminister Kukkonen stod värd för. Då kommitténs arbete inte, de många idéerna till trots, framskred i enlighet med undervisningsministerns förväntningar, förlorade den också regeringens stöd, och efter att tyskarna fått transiteringstillstånd ansåg bland andra Yrjö Ruutu att det var meningslöst att fortsätta arbetet.¹⁰ Arbetet fick trots det en fortsättning.

Allt mörkare moln hopade sig på kommitténs himmel. I september meddelade Wuolijoki att Sovjetunionen ansåg den i slutet av juli grundade Itämeren Piiri vara en motbidande förening. Finlands östra grannland betackade sig för att i enlighet med föreningens ledande idé behandlas som en del av en stor grupp länder. Sovjetunionen ville ha särbehandling och därmed också ett särskilt organ med uppgift att sköta de bilaterala relationerna på kulturens

tarkastuselimet v. 1939–1948', *Henkisen Maanpuolustuksen tutkimussarja n. 3* (stencil) (Helsinki 1969), s. 4–5; Karttunen, *Ystävyyss vastatuulella*, s. 110–113; *Uusi Suomi* 31.7.1940, "Itämeren Piiri"; Om styrelsens medlemmar, jfr Jukka Tarkka, *Kansallinen kolkuttaja. L. A. Puntilan yhteiskunnallinen elämäntyö* (Juva 2004), s. 50.

¹⁰ Kommitténs protokoll 9., 12., 21., 23. och 26.8. samt 5. och 6.9.1940: Ca. Suomen ja Neuvostoliiton välisten kulttuurisuhteiden edistämiseksi valtioneuvoston elokuussa 1940 aset-taman toimikunnan arkisto (SNtmkA), RA; Soikkanen, *Yrjö Ruutu – Näkijä ja tekijä*, s. 332; Karttunen, *Ystävyyss vastatuulella*, s. 109.

område. Wuolijoki krävde därför att Itämeren Piiri skulle lägga ner den del av sin verksamhet som berörde Sovjetunionen, och hon fick stöd av Ruutu; på sovjetiskt håll betraktade man föreningen som en fascistisk organisation. Kort efter detta föddes under kommitténs möten tanken på en särskild förening med uppgift att sköta kulturrelationerna Sovjetunionen och Finland emellan, men projektet nådde aldrig längre än till planeringsstadiet.

Kommittén kämpade trots svårigheterna tappert vidare och fick sitt betänkande färdigt i slutet av oktober. I betänkandets nio punkter behandlades kulturutbytet huvudformer, med särskild betoning på de aspekter som var bäst ägnade att öka den ömsesidiga förståelsen bland ”folkets djupa led”. Betänkandet skickades också till Sovjetunionens legation i Helsingfors, och legationssekreterare Sjumilov lovade inom några veckor meddela sitt lands åsikt om det. Även om kommittén hade gjort ett gott grundarbete vad gällde kartläggningen av kulturrelationerna, förhöll sig Sovjetunionen kyligt till dess verk. Finlands utrikesministerium uppmanade kommittén att fortsätta sitt arbete, även om det måste ske utan sovjetisk medverkan, men under november måste den ändå till slut medge att den misslyckats i sitt uppdrag.

Efter att den avgett sitt betänkande sökte kommittén fortsatt finansiering och efterlyste en klarare arbetsfördelning mellan sig själv och den på sommaren grundade Itämeren Piiri. Undervisningsministern var dock inte längre intresserad, och inga nya medel beviljades. Kommitténs arbete upphörde således, trots att inget officiellt beslut om en avveckling av dess verksamhet fattats. I det skedet hade Finlands politiska ledning redan bestämt sig för att rikta blickarna mot Tyskland. Å andra sidan bidrog också finländarnas agerande till det reserverade mottagande som kommittén mötte. Det sovjetiska sändebudet Ivan Zotov hade t.ex. uttryckligen förklarat för Finlands specialsändebud J. K. Paasikivi att resultatet av kommitténs arbete var beroende av dess relation till SNS.¹¹

¹¹ Betänkande från Kommittén för befrämjande av kulturrelationerna mellan Finland och Sovjetunionen, avgivet hösten 1940 (Mietintö Suomen ja Neuvostoliiton välisten kulttuurisuhteiden edistämiseksi asetetulta Toimikunnalta, annettu syksyllä 1940): Ha2. VTLA, RA; Kommitténs protokoll 16. och 20.9. samt 16.10. och 22.11.1940: Ca. SNtmkA, RA; Paasivirta, *Suomi ja Eurooppa 1939–1956*, s. 120–121; Veli-Matti Autio, *Opetusministeriön historia IV. Kirkollistoimikunta – Opetusministeriö. Ensimmäisen tasavallan kulttuuripolitiikka 1917–1944* (Pieksämäki 1986), s. 257–258; Paasikivi, *Toimintani Moskovassa ja Suomessa 1939–1941*, s. 76; Viitala, *Rauhanoppositio*, s. 25; Karttunen, *Ystävyyss vastatuulella*, s. 109.

Trots att ryssarna var misstänksamma mot Itämeren Piiri, var föreningen i grunden inte alls Sovjetfientlig, som det ofta har påståtts. För övrigt förhöll sig också Tyskland misstänksamt till den. Redan dagen efter föreningens grundande var utrikesminister Witting tvungen att förklara föreningens syften för Tysklands ambassadör i Helsingfors Wipert von Blücher. Ministern framhöll att Finland var nödsakat att med alla medel försöka förbättra kultursamarbetet med Sovjetunionen, och att det därför också uppstått en idé om att en finsk-rysk förening skulle grundas. Vid samma tid hade ambassadör T. M. Kivimäki enligt Witting rent av föreslagit att Finsk-Tyska Föreningen (Suomalais-saksalainen Seura (SSS)) skulle omorganiseras så att den kunde sköta relationerna också till Sovjetunionen. Efter diskussion kom man ändå till den slutsatsen att det var nödvändigt att grunda en helt ny organisation med uppgift att samtidigt sköta kulturellrelationerna till såväl Sovjetunionen och Sverige som Tyskland. Tanken var, förklarade Witting, att Itämeren Piiri i huvudsak skulle vara ett kontaktorgan visavi Sovjetunionen, medan SSS skulle inrikta sin verksamhet på Tyskland.¹² Witting lyckades dock inte helt övertyga von Blücher.

En kort men intensiv verksamhetsperiod

Itämeren Piiri inledde sin egentliga verksamhet i början av september 1940. I stadgarna slogs det fast att kulturellrelationerna skulle utvecklas bl.a. genom möten och föredrag, studieresor och besök, och genom utgivande av litteratur. Till en början försökte man ivrigt upprätta kontakter med Sovjetunionen, men kontaktförsöken avvisades. Härvidlag undergrävde Ruutu och Wuolijoki aktivt föreningens strävanden: i augusti informerade Puntila vid ett av föreningens möten om att Moskvas finskspråkiga propagandaradio hade uppmanat Finlands arbetare att hålla sig borta från Itämeren Piiri. I sin strävan att lätta på spänningen i Östersjömrådet kom föreningen inte längre än till ett första steg, eftersom kontakterna med Sovjetunionen under vapenstilleståndet gick via SNS, som utifrån sina egna utgångspunkter hade bestämt sig för att agera på ungefär samma sätt som Itämeren Piiri planerade göra. Efter att Puntila diskuterat Itämeren Piiris strävanden med en representant för den sovjetiska legationen, hade Moskva påmint den senare om att det gällde att knyta kontakter med företrädare för den finska arbetarklassen, inte med representanter för borgerskapet.

¹² von Blüchers dagbok 31.7.1940, s. 837: Mf3. Wipert von Blüchers arkiv (WBA), RA.

Snart efter att Itämeren Piiri grundats inträffade en tråkig incident som enbart ökade den bitterhet som många ryssar, liksom också många finländare, kände mot föreningen. Då Finlands politiska ledning efter vinterkriget försökte förbättra relationerna till Tyskland, bad den föreningen att som ett led i denna strävan producera en serie föredrag om Östersjöområdet för Rundradion. I slutet av september var det den uttalat tysksinnade professorn i matematik Rolf Nevanlinna som stod i tur att hålla föredrag. Hans radiotal som hyllade marskalk Hermann Göring mötte hård kritik både i Finland och i Storbritannien. Ambassadör von Blücher bad till och med Witting kommentera talet, men utrikesministern förklarade att han inte hört det. Incidenten gjorde att Sovjetunionen förhöll sig ännu mer avogt till kontakter med Itämeren Piiri.¹³

Det gick lättare att upprätta kontakter med tyskarna, och föreningens verksamhet började snabbt få en ensidig prägel, vilket ju inte varit avsikten från början. I det medlemsbrev som föreningens ordförande skickade ut i början av september framhölls det som ”i högsta grad önskvärt” att Finland och Tyskland närmade sig varandra och att Tysklands välvilja mot Finland ökade. I månadsskiftet augusti-september anordnades bland annat gästföreläsningar med tyska föredragshållare i Finland och vice versa. I detta sammanhang fick föreningen hjälp av bl.a. kapten Lauri ”Tahko” Pihkala, som var utlandsmedlem av den nationalsocialistiska organisationen Kraft durch Freude.

Alldeles i slutet av sommaren nåddes Finland av röster från Tyskland som talade om ett ökat intresse för landet. Det viktigaste beviset på detta kom i början av september, då det ordnades en friidrottslandskamp mellan Finland, Sverige och Tyskland i Helsingfors. Som Tysklands lagledare fungerade riksidsrottschefen (Reichssportführer) Hans von Tschammer und Osten, som hörde till Hitlers inre krets. Han hade skickats till Helsingfors av Führern själv, vilket han också hade instruerats att informera finländarna om. För Finlands Berlinambassadör T. M. Kivimäki förklarade von Tschammer und Osten ”med eftertryck att idrotten alltid också är en inledning till något annat”. I Finland ville man ta ut allt man kunde av landskampen, och myndigheterna som hade till uppgift att bevaka stämningarna bland befolkningen uppmanades att forma folkopinionen i pro-

¹³ von Blüchers dagbok 4.10.1940, s. 937: Mf3. WBA, RA; Timo Vihavainen, ’Sodan ja vaaran vuodet’, Eino Lyytinen & Timo Vihavainen, *Yleisradion historia 1926–1949. I osa* (Helsinki 1996), s. 229; *Uusi Suomi* 12.10.1940, ”Suomi ja Saksa”.

tysk riktning bland annat genom att betona det finsk-tyska kulturutbytet och prisa landskampen.

Också Itämeren Piiri deltog i landskampsanslagningen, vilket var naturligt eftersom Finlands kontakter på idrottens område p.g.a. krigstillståndet närmast begränsade sig till Sverige, Tyskland, Ungern, Frankrike, Norge och Danmark. Med andra ord var det också på detta samhällsområde Östersjöregionen som, i något utvidgad form, utgjorde Finlands ständiga verksamhetsfält under tiden efter vinterkriget. I samband med landskampen ordnade föreningen en gästföreläsning med direktören för Tysklands idrottsinstitut, doktor Carl Diem som talare. Han föreläste på Ständerhuset under rubriken "Olympia und der olympische Gedanke im Kriege". Idrottsfolket var välrepresenterat bland publiken på 400 personer, och föredraget åhördes också av ambassadör von Blücher och annan ambassadpersonal. Efter föredraget bjöds det på supé.¹⁴ Källorna ger inga närmare upplysningar om huruvida Itämeren Piiri i samband med landskampen möjligen också deltog i skötseln av kontakterna t.ex. med Tyskland. Ingenting i de källor som använts för denna uppsats tyder på att så skulle ha varit fallet.

Trots motgångarna negligerade Itämeren Piiri inte ens under hösten 1940 relationerna till Sovjetunionen. Tvärtom höll föreningen tidvis t.o.m. mycket strikt på sin opartiskhet. I slutet av oktober ville föreningens ekonomisektion förhindra utgivningen av överste J. O. Hannulas skrift "Ausbruch und Folgen des Finnisch-Russischen Krieges", eftersom den ansågs strida mot föreningens syften och man befارade att den skulle inverka menligt på, eller rent av helt omöjliggöra, föreningens strävanden att närma sig Sovjetunionen. Med tanke på kulturkontakterna österut medverkade i föreningen också några forskare i slaviska språk, däribland Kalima och Mikkola. I november ville föreningen publicera objektiva artiklar om Sovjetunionen i finländska tidningar och tidskrifter, även om de förbättrade relationerna till Tyskland väckte mer entusiasm. Trots att Sovjetunionen redan klart hade uttryckt sin avvisande hållning till Itämeren Piiri, försökte föreningen ännu i december få till stånd ett avtal både med tyska och sovjetiska rundradion om utbyte av hörspelemanuskript

¹⁴ Kivimäki till Ryti 5.9.1940: VAY4056. Risto Rytis samling (RRA), RA; Venäjä vai Saksa -ohje vuodelta 1940: ko 1, Lägesrapporter 1940. SAT/VIA, RA; Brev från IP:s ordförande 3.9.1940: Eg7, Protokoll o.d. 1940. VTLA, RA; Tarkkailupiirin raportti n. 1, 5.10.1940. Toiminta sodan jälkeen (verksamheten efter kriget: Eg3, Suomi-Saksa tarkkailuraportit. VTLA, RA.

av samma slag som Finland hade med de skandinaviska länderna. Samtidigt beslöt man också att skicka en person till Tyskland för att föreläsa om Kalevala och inbjuda någon från Tyskland att föreläsa om Nibelung.¹⁵

Den aktiva verksamheten fortsatte också under våren 1941. I februari konserterade den tyska studentkören Der Deutsche Studenten-Chor i Åbo och Helsingfors. Vid konserten i Konservatoriet närvarade bl.a. ambassadör von Blücher och undervisningsminister Kukkonen, som efter framträdandet höll mottagning för kören. Till reseprogrammet hörde därtill Helsingforsvärdheter och en lunch som Itämeren Piiri bjöd på. I april besökte överstyrelse- och skolrådet Rudolf Freund från Tyskland Helsingfors och föreläste om fysisk fostran i tyska skolor – ett besök som resulterade i en debatt om huruvida man också i Finland borde införa fysisk fostran som en del av högskolestudierna. Arrangemangen kring Friends besök sköttes av Helsingfors universitet och Idrottsläkareföreningen tillsammans med Itämeren Piiri. I april gästföreläste föreningens styrelsemedlemmar professorerna Niilo Pesonen och Pentti Eskola i Tyskland. På det tyska förlaget Das Werks begäran valde föreningen även ut och beskrev ett antal finska skådespel som vore lämpliga att översättas till tyska.

Också intresset för Ryssland bestod, även om Tyskland stod i verksamhetens fokus. Under våren 1941 upprätthöll Itämeren Piiri kontakter med den ryska intelligention, inbjöd gästföreläsare och bad dessa att skriva om de finsk-ryska kulturkontakterna. Få ryssar var ändå villiga att resa till Finland, även om myndigheterna hade förhållit sig välvilligt till inbjudna föredrag. I april kunde föreningen ändå registrera en framgång när den lyckades få den kände slavisten doktor Valentin Kiparskij att föreläsa i Forsthuset i Helsingfors över temat Finland i den ryska litteraturen.¹⁶

¹⁵ IP:s ekonomisektion till IP:s styrelse 24.10.1940: Eg7, Protokoll o.d. 1940. VTLA, RA; IP:s protokoll 18.11. och 3.12.1940: Eg7, Protokoll o.d. 1940. VTLA, RA; Paasivirta, *Suomi ja Eurooppa 1939–1956*, s. 120–121.

¹⁶ Lohman till Helsingforsambassaden 9.3.1941 och von Blüchers svarstelegram n. 155, 12.3.1941: ko 19, Berichte. 6440/H66740 och 66741. Deutsche Gesandtschaft Helsinki (DGH), RA; IP:s verksamhetsrapport n. 9, maj 1941: ko 69, Freund. Suomen tunnetuksi tekeminen ulkomailla, Signum 19G. Utrikesministeriets arkiv (UMA), Helsingfors; Observationsrapport (Tarkkailuraportti) nr. 10, 15.2.1941: Eg3, Suomi-Saksa tarkkailuraportit. VTLA, RA; *Helsingin Sanomat* 9.2.1941, ”Saksan musiikkielämä elää kukoistuskauttaan”; *Helsingin Sanomat* 14.2.1941, ”Saksalainen ylioppilaskuoro”; *Helsingin Sanomat* 25.4.1941, ”Urheilukasvatus pakollinen aine Saksan korkeakouluissa”; *Uusi Suomi* 6.2.1941, ”Saksalaisen ylioppi-

Protokollen vittnar om att Itämeren Piiri fortfarande under våren önskade bjuda in föredragshållare från båda stormakterna i Östersjöområdet. På ett möte som hölls strax innan fortsättningskriget bröt ut i början av juli diskuterade föreningen t.o.m. planer på att ge ut en lärobok i ryska och en finsk-rysk ordbok, eftersom sådana inte fanns att få. Mötet i fråga blev föreningens sista före oktober 1941. Av verksamhetsberättelserna framgår tydligt att föreningen genuint sökte samarbete med ryssarna, men då man stötte på hinder började man i stället fokusera på relationerna till Tyskland. Ryssarna litade inte på Itämeren Piiri, och föreningens sekreterare Sulo Haltsonen fick t.ex. trots upprepade försök kontakt med ryssarna först i februari 1941. Att ryssarna höll sig undan hindrade effektivt föreningens verksamhet, och planerna på ett utbyte av vetenskaplig litteratur och på att få in rysk litteratur i finländska bokhandlar förverkligades aldrig. Ett av de få initiativ som ledde till resultat var en artikel om författaren Leo Tolstoj som skickades ut till 60 tidningar i november 1940. Eftersom samarbetet med Sovjetunionen visade sig omöjligt, begränsade sig strävan att sprida kunskap om den ryska kulturen till att sekreterare Haltsonen översatte rysk litteratur till finska och presenterade den på föreningens möten. För skötseln av olika kontakter hade man grundat många olika sektioner inom föreningen, men det är i praktiken omöjligt att säga något om deras verksamhet eftersom bara ett fåtal protokollsutdrag finns bevarade.

Trots kontakterna österut följde föreningen redan under slutet av våren 1941 mycket klart landets officiella linje i utlandspropagandan, liksom bland andra Finsk-Tyska Föreningen (SSS), Utrikeshandelsförbundet, Självständighetsförbundet (Itsenäisyysliitto) och de vetenskapliga samfundet. Det innebar att propagandaarbetet i huvudsak riktade in sig på Centraleuropa. Föreningen skickade flera artiklar till Tyskland genom nyhetsbyrån *Finlandias* förmedling.¹⁷

laskuoron vierailu”; *Uusi Suomi* 9.2.1941, ”Saksan musiikkielämä”; *Uusi Suomi* 11.4.1941, ”Suomen käsittelevä luentosarja ensi kesänä...”.

¹⁷ Se IP:s verksamhetsrapporter 1940–1941: ko 69, Freund. 19G. UMA; IP:s styrelsemöte, protokoll 4.6.1941: Eg7, Protokoll o.d. 1941–42. VTLA, RA; IP:s vetenskapssektions protokoll 25.11.1940: Eg7, Protokoll o.d. 1940. VTLA, RA; Om centralisering och effektivisering av informations- och propagandaverksamheten (Tiedotus- ja propagandatoiminnan keskittämisestä ja tehostamisesta) 7.5.1941: De1, Promemoria från år 1941. VTLA, RA; Observationsrapport nr. 4, 9.11.1940: Eg3, Suomi-Saksa tarkkailuraportit. VTLA, RA; Karttunen, *Ystävyys vastatuulella*, s. 110–113

Fortsättningskrigets utbrott satte punkt för Itämeren Piiris korta verksamma period. Efter krigsutbrottet beslöt föreningens ordförande professor Saari efter att ha diskuterat saken med Haltsonen att lägga ned verksamheten med undantag för utgivningen av tidskriften *Nordlicht*. Kriget hade förändrat förutsättningarna för verksamheten totalt, och det slags aktivitet föreningen grundats för fanns det nu varken möjligheter till eller ens behov av. I oktober 1941 drog styrelsen slutsatsen att det under de radikalt förändrade omständigheterna inte fanns något skäl för Itämeren Piiri att fortsätta existera ens formellt, och föreslog en total upplösning av föreningen. Verksamheten lades ned på föreningens sista extraordinarie möte den 9 februari 1942.

Statsledningen hade ändå haft nytta av Itämeren Piiri. Den gav president Risto Ryti tillfälle att i sitt berömda försvarstal för anfallet den 26 juni 1941 hänvisa till dess verksamhet och konstatera att Sovjetunionen avvisat alla försök att förbättra relationen mellan länderna:

För att upprätta och vårda kulturrelationerna grundades t.o.m. en förening, Itämeren Piiri, men från Sovjetunionens sida avvisades denna förenings initiativ liksom också andra kontaktförsök från privat håll. Sovjetunionen förhöll sig på samma sätt till regeringens officiella strävanden att få till stånd ett närmande mellan våra länder. De välgrundade förslag på åtgärder för att befrämja den kulturella växelverkan mellan Finland och Sovjetunionen som framställdes av en kommitté tillsatt av undervisningsministeriet väckte ingen som helst genklang i Sovjetunionen, som inte ens gick med på att ta emot Finlands undervisningsminister för förhandlingar om hur kulturrelationerna kunde utvecklas. Från vår sida har vi likaså trots alla svårigheter med största uppriktighet försökt utveckla handelsförbindelserna mellan våra länder. Med stöd av allt det sagda kan man tydligt läsa ut riktningen i Sovjetunionens strävanden i förhållande till oss.

Ryti förmodade att Sovjetunionen hela tiden hade haft som enda mål att förrinta Finlands självständighet med inre eller yttre medel. Efter att Itämeren Piiri lagt ned sin verksamhet framförde utrikesminister Witting ett stort tack till föreningen för väl utfört kulturarbete. Professor Saari informerade också ambassadör von Blücher om att föreningen upplösts.¹⁸

¹⁸ ”Kulttuurisuhteitten aikaansaamiseksi ja hoitamiseksi perustettiin yhdistyskin, Itämeren Piiri. Neuvostoliiton taholta kuitenkin torjuttiin tämän yhdistyksen aloitteet samoin kuin muutkin yksityisiltä tahoilta tulevat yritykset. Samalla tavoin Neuvostoliitto suhtautui hallituksen virallisiin lähentymispyrkimyksiin. Opetusministeriön Suomen ja Neuvostoliiton kulttuurivuorovaikutuksen edistämiseksi asettaman toimikunnan perusteelliset esitykset eivät saavuttaneet mitään vastakaikua Neuvostoliitossa, joka ei edes suostunut ottamaan vastaan Suomen opetusministeriä kulttuurisuhteitten kehittämisestä neuvottelemaan. Niin ikään mei-

Tidskriften Nordlicht

I oktober 1940 började Itämeren Piiri med nyhetsbyrån Finlandias förmedling ge ut tidskriften *Nordlicht*, vars mål var att i Östersjöländerna propagera för och öka kännedomen om Finlands andliga och materiella kultur. Som tidskriftens chefredaktörer fungerade professor Saari och doktor Anitra Karsten. Tidskriften spreds närmast i Tyskland via en agent i Berlin. Några exemplar beställdes också för Finlands honorärkonsuler, för de största företagen och för inflytelserika privatpersoner. Som förläggare fungerade nyhetsbyrån Finlandia. I det första numret av *Nordlicht* presenterades Itämeren Piiris verksamhet, stadgar och syftemål. Särskilt framhövdes det finländska kulturarvets djupa historiska rötter och att landet hörde till den västliga kultursfären. Relationerna till Tyskland på olika nivåer fick stort utrymme, och det är på det hela taget anmärkningsvärt hur det främst var just relationerna mellan Finland och Tyskland som man fokuserade på i de olika numren av tidskriften, trots att föreningens praktiska verksamhet var tänkt att spänna över hela Östersjöområdet. I början var *Nordlicht* en saklig publikation, fri från propaganda, men efter fortsättningskrigets utbrott blev innehållet krigiskt.¹⁹

Början såg lovande ut. Det första numret, som utkom i Tyskland i början av 1941, blev mycket populärt. Många tyskar var beredda att prenumerera på tidskriften för egen räkning, trots att den tills vidare bara såldes som lösnummer i ett fåtal kiosker och bokhandlar. Tidskriften fick beröm av bl.a. ungdomsledaren Baldur von Schirach. Snart uppstod emellertid gräl mellan finländarna och tyskarna om hur tidningen skulle distribueras, då de tyska myndigheterna enbart tillät försäljning i små tidningskiosker. Som motive-

dän taholtamme on mitä vilpittömmimmän kaikista vaikeuksista huolimatta pyritty kaupallisten suhteitten kehittämiseen. Kaiken ylläesitetyn perusteella näkyy selvästi Neuvostoliiton pyrkimyksen suunta meihin nähden.” IP:s styrelses protokoll 14.10.1941: Eg7, Protokoll o.d. 1941–42. VTLA, RA; IP:s styrelses e.o. möteprotokoll 14.10.1941: Eg7, Protokoll o.d. 1941–42. VTLA, RA; Witting till Saari 27.10.1941: ko 45, Nordlicht. 19G. UMA; von Blüchers dagbok 13.2.1942, s. 1835: Mf5. WBA, RA; Tarkka, *Kansallinen kolkuttaja*, s. 50; Vihavainen, ’Sodan ja vaaran vuodet’, s. 229; Om Risto Rytis tal se t.ex. ’Suomen sinivalkoinen kirja 1941 II. Neuvostoliiton suhtautuminen Suomeen Moskovan rauhan jälkeen’, *Ulkoasiainministeriön julkaisuja* (Helsinki 1941), s. 135–136.

¹⁹ IP:s ordförandes brev 3.9.1940: Eg7, Protokoll o.d. 1940. VTLA, RA; IP:s protokoll från augusti–september 1940: Eg7, Protokoll o.d. 1940. VTLA, RA; Tarkkailupiirin raportti n. 1, 5.10.1940. Toiminta sodan jälkeen: Eg3, Suomi-Saksa tarkkailuraportit. VTLA, RA; Karttunen, *Ystävyyden vastatuulella*, s. 110–113.

ring för begränsningen angavs att utländska tidskrifter inte fick komma in på den tyska marknaden eftersom detta var förbjudet i förordning. Nyhetsbyrån Finlandia lyckades ändå så väl i sin marknadsföring att de två första numren av tidskriften såldes slut på ett ögonblick.²⁰

Under våren och sommaren 1941 blev den tyska kritiken mot *Nordlicht* dock starkare. Yrjö von Grönhagen, som fungerade som Finlands inofficiella kulturattaché i Berlin och ansvarade för försäljningen av *Nordlicht* i Tyskland, meddelade i juli ambassadör T. M. Kivimäki att tidskriften inte uppfyllde förväntningarna och att tyskarna klagade särskilt på dess innehåll och tekniska utformning. von Grönhagen ansåg ändå inte att tidskriften borde läggas ned, eftersom behovet av en finsk-tysk kulturtidskrift var allmänt erkänt i Tyskland, men eftersom tyskarna var misstänksamma mot Itämeren Piiri föreslog han att redaktionsarbetet skulle flyttas till SSS – särskilt som Itämeren Piiri ändå i och med det nya krigets utbrott hade förlorat sin *raison d'être*, vilket också var en delorsak till tyskarnas njugga inställning till föreningen. Då utrikesministeriet i augusti hörde sig för om Berlinambassadens åsikt om tidskriftsutgivningen ansåg också ambassadsekreterare H. R. Martola att man borde söka en ny förläggare. Det bästa alternativet var enligt hans bedömning att ansvaret skulle flyttas över på nyhetsbyrån Finlandia.

Tidskriften fortsatte utkomma, och nu avslöjades också det verkliga motivet till tyskarnas motsträvighet. I oktober förklarade avdelningschef Ragnar Numelin för Itämeren Piiri att tyskarnas reservationer berodde på att de ansåg att föreningen i tiderna hade grundats enbart med tanke på Sovjetunionen. Eftersom finländarna drog slutsatsen att det fanns skäl att anta att *Nordlicht* skulle få ett välvilligare mottagande av de tyska myndigheterna om den gavs ut av någon annan än Itämeren Piiri, ställde utrikesministeriet föreningen frågan om den var villig att överlåta det redaktionella ansvaret åt någon annan instans. Eftersom föreningen lade ned sin verksamhet i oktober 1941 fanns det inget skäl att vägra. Ordförande Saari tyckte att vidare utgivning kunde få bero på nyhetsbyrån Finlandias villighet att ansvara för den, och Statens informationsverk och nyhetsbyrån Finlandia axlade sedan tillsammans det redaktionella ansvaret.

²⁰ Tarkkailupiirin raportti n. 1, 5.10.1940. Toiminta sodan jälkeen: Eg3, Suomi-Saksa tarkkailuraportti. VTLA, RA; Toimintakertomus Nordlichtin ensimmäisestä toimintavuodesta 14.10.1941 (Verksamhetsberättelse över Nordlichts första verksamhetsår): Eg7, Protokoll o.d. 1941–42. VTLA, RA; T.H. Heikkilä UM:lle 25.2., 28.3. ja 3.4.1941: ko 45, Nordlicht. 19G. UMA; Om tidskriftens innehåll se *Nordlicht*-tidskrifterna Hv2. VTLA, RA.

Situationen var dock långt ifrån tillfredsställande. Under den nya redaktionen stabiliserade sig tidskriftens upplaga kring 10 000 exemplar, och nästan exakt hälften av den beställdes till Tyskland. I början av våren 1943 hade tidskriftens ekonomi blivit så skral att man bad utrikesministeriet stöda den genom att beställa lösnummer till landets beskickningar ifall ministeriet fortfarande ansåg det befogat att bedriva dylik kulturpropaganda i Tyskland. Trots alla dessa svårigheter utkom *Nordlicht* sex gånger per år i Tyskland fram till sommaren 1944. Nummer 4/1944, som blev tidskriftens sista, väntade på godkännande av Tredje rikets censur ännu i slutet på augusti.²¹

En på många sätt missförstådd förening

Det har ofta påståtts att Itämeren Piiri inte hade något annat syfte än att maskera det faktum att Finland sökte stöd hos Tyskland och därmed undvika att irritera Moskva, eller att framställa strävan att närma sig Tyskland som en strävan att skapa goda relationer med alla länder i Östersjöområdet, men sådana påståenden bygger på rätt långtgående tolkningar. Föreningens ursprungliga avsikt var faktiskt att vinna också Sovjetunionens godkännande, även om denna avsikt så småningom hamnade i bakgrunden efter att Tyskland började visa intresse för Finland. Till detta bidrog också i hög grad Sovjetunionens ovilja till samarbete. Sist och slutligen var det bara mot Sverige som Itämeren Piiri inte i något skede försökte göra seriösa framstötningar: propagandan i västerled sköttes i huvudsak av andra organisationer.

Att Itämeren Piiri fick ett så njuggt mottagande var ändå inte enbart Sovjetunionens fel, utan berodde delvis också på föreningens eget agerande. En del av dess aktiviteter var så pass överdrivna att de ständigt misstänksamma ryssarna såg en bekräftelse på sin uppfattning om föreningens sovjetfientlighet – även om det i verkligheten inte handlade om något sådant. På grund av ryssarnas motsträvighet kom föreningen att bli en kanal genom vilken tyskarna vann inflytande i Finland – även om många av dess medlemmar i och för sig redan från början var tysksinnade. Å andra sidan förhöll sig Tysk-

²¹ von Grönhagen till Kivimäki 22.7.1941 med bilagor: ko 45, Nordlicht. 19G. UMA; Martola till Lepo 26.8.1941: ko 45, Nordlicht. 19G. UMA; R. Numelin till Itämeren Piiri 10.10.1941: ko 45, Nordlicht. 19G. UMA; Eino Saari till UM 15.10.1941: ko 45, Nordlicht. 19G. UMA; Om tidskriftens sista skeden, se korrespondens: ko 45, Nordlicht. 19G. UMA; Nyhetsbyrån Finlandia grundade i februari 1944 som nytt propagandamedel informationsbladet *Finnischer Pressedienst*, som utkom en gång i månaden. Pekka Lähteenkorva & Jussi Pekkarinen, *Ikuisen poudan maa. Virallinen Suomi-kuva 1918–1945* (Juva 2004), s. 298.

land tveksamt till föreningen i och med att verksamheten också riktades mot Sovjetunionen. I huvudsak återspeglade föreningens PR-verksamhet tyngdpunkterna i statens officiella politik och förändrades med dem. Det är ändå anmärkningsvärt att Itämeren Piiri hela tiden hade det officiella Finlands stöd för sin verksamhet. Landets högsta ledning trodde och hoppades verkligen att föreningen ens på något sätt skulle kunna bidra till att lätta upp den eldfångda politiska situationen. Lärdomarna av Itämeren Piiris verksamhet glömdes inte heller bort efter kriget då de mest radikala icke-kommunisterna var med och grundade Samfundet Finland–Sovjetunionen, för att undvika att en situation lik den under vapenstilleståndet skulle återuppstå.

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN

Historieskrivningens historia inför globaliseringsprocessen

ALEKSANDER KAN

Med sitt temanummer "Perspektiv på transatlantisk historia" har *HTF* givit, särskilt med Holger Weiss fina introduktionsartikel om globalhistorisk forskning, en läglig väckarsignal till hela det nordiska historikersamfundet.¹ Nedanstående mindre övergripande översikt må tjäna som en kommentar till den nämnda artikeln.

Samtliga verk om historieskrivningens historia var länge helt och hållet "vita", d.v.s. behandlade endast den "västliga", alltså den västeuropeiska och nordamerikanska historiografin.² Först under 1900-talets senare årtionden kände man ett allt större behov av en övergripande historia, som skulle täcka både de västliga föregångsländerna, det övriga Europa och de utomeuropeiska regionerna. Den asiatiska historieskrivningen presenterades i en

¹ Holger Weiss, "Om globalhistorisk forskning och en kort kommentar om 1700-talets "protoglobalisering", *HTF* 93 (2008:1).

² Se Ernst Breisach, *Historiography Ancient, Medieval, & Modern* (Chicago 1983); Michael Bentley, *Modern Historiography: An Introduction* (London and NY 1999); Donald R. Kelley, *Faces of History: Historical Inquiry from Herodotus to Herder* (New Haven 1998); Donald R. Kelley, *Fortunes of History: Historical Inquiry from Herder to Huizinga* (New Haven 2003); Donald R. Kelley, *Frontiers of History: Historical Inquiry in the Twentieth Century* (New Haven 2006). För den ryska historieskrivningen se I. Dementjev & A. Patrusjev, *Istoritjeskaja nauka v XX veke. Istorigrafija istorii novogo i novejsjego vremeni stran Evropy i Ameriki* (Moskva 2002).

uppmärksammas internationell handbok utgiven 1979.³ Skandinaviska historiker utgav före och efter den 19:e internationella historikerkongressen i Oslo två engelskspråkiga antologier om historieskrivningens tillstånd under 1900-talet. Antologiernas icke-europeiska författare, mest japaner och kineser, beskrev i dessa samlingar sin nationella historieskrivning.⁴ Författare av kortare inledningar i historievetenskapen, i böcker som utkom efter år 2000 på tyskt initiativ, ägnade antingen särskilda kapitel åt den arabiska, indiska, kinesiska och japanska historieskrivningen⁵ eller lät arabiska, japanska, kinesiska, indiska och afrikanska forskare diskutera "det västliga historietänkandet".⁶ Den historiografiska antologin av Q. Edward Wang som har kinesisk bakgrund och tysk-amerikanen Georg G. Iggers *Turning Points in Historiography*, den första delen i det nystartade amerikanska *Rochester Studies in Historiography*, blev sannerligen en efterlängtd och glädjande vändpunkt; av femton bidrag ägnades åtta åt den afro-asiatiska historieskrivningen. Hälften av dessa gällde den kinesiska historieskrivningen, och därför försågs verket med en engelsk-kinesisk transkriptionsordlista (*glossary*) på tio sidor. Utgivarna, de internationella deltagarna i boken och i den föregående lilla konferensen i West Point (NY) 1995, avsåg med sin bok "att vidga horisonten i våra historiografiska studier, ett akademiskt fält som hittills varit mer eller mindre begränsat till modern västlig forskning, och att ta hänsyn till bidrag från andra kulturer till vårt vetande om förändringarna i världen under de förflutna årtusendena".⁷

Turning Points efterträds i sin tur av ett nytt verk av de nämnda Iggers och Wang, nämligen *A Global History of Modern Historiography* – den på sitt sätt första systematiska framställningen av den moderna historieskrivning-

³ Georg G. Iggers & Harold T. Parker (eds.), *International Handbook of Historical Studies: Contemporary Research and Theory* (London 1980).

⁴ Rolf Torstendahl (ed.), *An Assessment of Twentieth Century Historiography: Professionalism, Methodologies, Writings* (Stockholm 2000); Sølvi Sogner (ed.), *Making Sense of Global History: The 19th International Congress of the Historical Sciences* (Oslo 2001). Jfr H. Weiss, 'Om globalhistorisk forskning', s. 2.

⁵ Christoph & Sebastian Conrad (hg.), *Die Nation schreiben. Geschichtswissenschaft im internationalen Vergleich* (Göttingen 2002); Markus Völkel, *Geschichtsschreibung. Eine Einführung im internationalen Vergleich* (Köln 2006).

⁶ Jörn Rüsen (ed.), *Western Historical Thinking: An Intercultural Debate* (New York 2002).

⁷ Q. Edward Wang & Georg G. Iggers (ed.), *Turning Points in Historiography: A Cross-Cultural Perspective* (New York 2002), s. 7.

ens globala historia fr.o.m. 1700-talet till våra dagar.⁸ Bokens uppbyggnad, den bifogade lilla förklarande ordlistan och den väl strukturerade bibliografiska avdelningen gör den till en intressant kursbok för avancerade studenter. Verket är den följande, något långa, översiktens huvudföremål. Bokens tematiska bredd och den globala omfattningen både förtjänar och motiverar översiktens referativa karaktär.

Den äldre av de båda författarna, professor emeritus Georg Iggers (f. 1926) tillhör den andra generationen av tysk-judiska förkrigsemigranter i USA. Utan tvekan är han kännaren *par excellence* av den moderna västliga historiografin, därom vittnar hans talrika böcker i detta ämne på engelska och tyska, författade och utgivna fr.o.m. 1970-talet, främst den mest kända, nyutgivna och till flera språk översatta *Historiography in the Twentieth Century* (1997). Iggers presiderade 1995–2000 i den Internationella kommissionen för historieteori och historiografins historia. Han är fortfarande medlem i redaktionen för några internationella historiografiska tidskrifter. Bokens andra författare Q. Edward Wang och den indiska medhjälparen Supriya Mukherjee tillhör en yngre historikergeneration och har studerat för Iggers vid universitetet i Buffalo (NY). Båda hans forna elever, särskilt Wang (f. 1958), har tidigare låtit publicera egna historiografiska verk.⁹

A Global History of Modern Historiography går tillbaka på ett internationellt projekt. På initiativ av den kände tyske socialhistorikern Jürgen Kocka (ur den s.k. Bielefeldgruppen) har projektet diskuterats vid en konferens i Berlin, vid några tyskspråkiga universitet liksom i Italien, Ungern, Spanien, Storbritannien, USA, Mexiko, Folkrepubliken Kina, Japan och Sydkorea. Författarna har tagit hänsyn till och dragit nytta av synpunkterna från framför allt anglosaxiska och tyska författare av historieskrivningens historia. Tacksamhetsbetygelserna i förordet är ganska talrika. Man har uppenbarligen strävat efter att täcka historieskrivningen i samtliga världsdelar (utom Australien) ur samma synvinkel. För att uppnå sitt mål har författarna förkortat verkets tidsram och nöjt sig med historieskrivningens historia fr.o.m. 1700-talets slut, med tonvikt på 1900-talet (fem kapitel av åtta). Upplivningssektlets slut har valts som utgångspunkt därför att olika världsdelars och kontinenters

⁸ Georg G. Iggers & Q. Edward Wang (with the assistance of Supriya Mukherjee), *A Global History of Modern Historiography* (Harlow 2008).

⁹ Se t.ex. Edward Q. Wang, *Inventing China through History: The May Fourth Approach to Historiography* (Albany NY 2001).

kulturer just då hade upprättat ömsesidiga förbindelser. ”Denna samverkan utgör bokens kärna”, förklarar författarna i sin inledning (s. 3).

Stora skillnader i historiekunskapens omfång och nivå inom olika kulturer har försvårat arbetet med denna första globala historia av den moderna historiografin. Samtliga folk har sedan urminnes tider haft ett historiskt medvetande och kunskaper om sin härkomst, och dessa kunskaper är genomsyrade av religion och myter.¹⁰ Därför har Iggers med kolleger i sitt första kapitel gått utanför den lärda historieskrivningen. Man har känt sig förpliktad att teckna eller skissera både det mytologiska föreställningsarvet (gamla Indien, medeltida muslimska folk) och de äldsta sekulära historiska verken (Kina och den kinesiska s.k. konfucianska kulturkretsen). Jämsides med den världsliga och lärda europeiska historieskrivningen presenterar alltså den nya boken respektive folks allmänt vedertagna, dogmatiserade inbillningar. Dessa urgamla skriftliga eller nedskrivna, först i modern tid muntliga, minnen har utgjort samtliga folks oskattbara andliga egendom, den omistliga delen av deras kulturarv och deras historiska kultur. Européerna uppvisade förvisso ett sekulärt historietänkande, dock förblev historieskrivningen under 1700-talet t.o.m. i de borgerliga föregångsländerna och ännu mer i det övriga, sen- eller halvfeodala, Europa i de absolut flesta fall en amatörsysselsättning, snarare ett litterärt än ett vetenskapligt arbete utan stränga forskningsmetoder och med en endast elementär källkritik.

Histeskrivningens historia under 1800- och 1900-talet periodiseras i boken enligt samma seklers vedertagna politiska indelning. Kapitel två beskriver den globala historieskrivningen under de stora, mest europeiska revolutionernas halvsekel 1789–1848; historien blev inkallad att tjäna nationalismens sak, dock på två olika sätt. I Europa och särskilt i dess västliga del upplevde historieskrivningen ett enastående uppsving och började sin snabba förvandling till en vetenskaplig disciplin, ett akademiskt yrke. I den övriga världen, mer exakt i den ottomanska Mellanöstern, i brittiska Indien och i den kinesiska (sinologiska) kulturregionen, sekulariserades det historiska kulturarvet delvis och gradvis. Kapitel tre, omfattande 1800-talets andra hälft till ca 1890, gör läsaren bekant med frukterna av båda utvecklingsmönstren. I Europa och numera även i dess östra del – det ryska riket – och i USA mognade den vetenskapliga historieskrivningen, byggd på en metodisk

¹⁰ Jfr Romila Thapar, 'Some Reflections on Early Indian Historical Thinking', *Western Historical Thinking* (New York 2002), s. 178–188.

och kritisk källforskning. I Asien började samma process med Japan som ett föregångsland (efter den faktiska borgerliga revolutionen 1868). I den övriga asiatiska världen uppstod den moderna, sekulariserade och rationalistiska historieskrivningen senare – först under den första hälften av 1900-talet. Processen presenteras i ett särskilt kapitel (kapitel fem).

Dessförinnan har författarna först utförligt behandlat den motsägelsefulla utvecklingen av historieskrivningen i Europa (kapitel fyra, omfattande perioden 1890–1945). Under förkrigsimperialismen 1890–1914 syntes historieskrivningen där uppleva sin guldålder, stora källpublikationer fortsattes eller startades, nya historiska seminarier, lärostolar, kongresser och tidskrifter kom till. Samtidigt skärptes den ideologiska kampen inom facket, den framför allt tyska borgerliga historismen upplevde sin första metodologiska och filosofiska kris och den unga marxistiska, d.v.s. den historiematerialistiska, traditionen ställdes emot den etablerade borgerliga. Uppsvinget blev tillfälligt avbrutet av världskriget och följdes under den dramatiska mellankrigstiden av en ny kris som snarare var politisk och ideologisk än metodologisk (enligt den finske forskaren Tapani Hietaniemi en avglobaliseringsetapp¹¹). Både den yttersta vänstern (bolsjevismen i Sovjetryssland) och den yttersta högern (fascismen i Mussolinis Italien och särskilt den tyska nazismen) monopoliserade respektive nationell historieskrivning och omöjliggjorde arbetet för liberala och demokratiska historiker. Dessa drabbades av verksamhetsförbud, repressalier, utvisning och landsflykt. Samtidigt gjorde historikerna i demokratiska (d.v.s. borgerliga) länder under för- och mellankrigsåren stora arkeologiska och etnologiska upptäckter. Bilden av den gamla Orienten, antiken, medeltiden och den äldre nutiden reviderades i framstående studier. Nya riktningar uppstod i Frankrike (den radikala skolan inom den franska revolutionens historia, *Annales*-skolan inom agrar- och socialhistorien) och i USA (de s.k. progressisterna). Den ekonomiska historien tävlade numera med den politiska o.s.v. Även i Sovjetunionen upplevde forskningen och undervisningen i historia (med undantag för den staliniserade samtidshistorien) ett påtagligt uppsving underbyggt av den socialistiska kulturrevolutionen.

Den utomeuropeiska historieskrivningen (inklusive de asiatiska och kaukasiska sovjetrepublikerna) moderniserades i huvudsak under den första hälften av 1900-talet. Moderniseringens framgångar har som sagt krävt ett

¹¹ Se Weiss, 'Om globalhistorisk forskning', s. 9 om Arne Jarrick & Alf Johansson (red.), *Jorden runt igen – nya bidrag till gammal globalhistoria* (Stockholm 2004).

särskilt kapitel, bokens mest omfattande, där den euroamerikanska historieskrivningen har trängts ihop av författarna och fått ge mer plats åt sina yngre ”syskon”. Först moderniserades historieskrivningen i de båda asiatiska randområdena, som redan före 1900-talet hade starka band med Europa, d.v.s. i det postrevolutionära Japan och i det delvis reformerade Ottomanska imperiet. Turkar och japaner studerade i Berlin och i Paris, inte minst för europeiska orientaler, doktorerade i väst och översatte västliga historieböcker. Man började också skriva egna kursböcker och populära framställningar i nationell och allmän historia och utge de egna vetenskapliga källsamlingarna. Det ofantliga asiatiska fastlandet följde efter, historieskrivningens modernisering påskyndades av borgerliga revolutioner i Ottomanska imperiets turkiska metropol 1908, i Kina 1911 och i Persien 1925. En likartad positiv betydelse fick Ottomanska imperiets sönderfall och Egyptens emancipation 1922 till följd av det första världskriget och Indiens emancipation 1947 till följd av demokratiernas och Sovjets seger i det andra världskriget.

Nationalismen och den nationalistiska historien blev särskilt efterfrågade i de unga muslimska arvtagarstater som uppstod eller skapades av segrarmakterna i Versailles och förblev avhängiga av dessa. Därav följde att historieskrivningen i Mellanöstern ytterligare politiserades och impregnerades med nya nationalistiska ideologier – turkism, egyptisering, kemalism o.s.v. Man var på jakt efter sina urgamla rötter och urhem. I den arabiska delen av det upplösta Ottomanska riket tillkom den klerikala faktorn – islamismen, som färgade den lokala nationalismen och bromsade den påbörjade sekulariseringen. Den klerikala bromsklossen var historiskt sett svagast i den unga kinesiska republiken, upprättad 1911. Historieskrivningen moderniserades där under 1910- och 1920-talen snabbare än i det övriga Sydostasien. I början av seklet främjades den kinesiska utvecklingen av föregångslandet Japans ”västliga” påverkan genom kinesernas högskolestudier och översättningen av kursböcker. Japans roll blev dock den motsatta allt eftersom rikets regenter slog in på imperialismens väg och invaderade först Korea (1911), sedan Kinas nordöstliga provinser (Manchuriet 1931–1932) och angrep övriga Kina 1937. Den japanska militärens inrikeskupp hade omöjliggjort en relativt fri utveckling av historieforskningen och påtvingade historikerna ultranationalistiska storasiatiska planer och paroller. I bägge de största östasiatiska länderna – det revolutionära Sovjetrysslands grannar – bildades som motvikt inhemska socialistiska kretsar, vilka radikaliserades av själva utvecklingen. Kina (med dess kommuniststyrda provinser i norr) utgjorde marxismens grogrund

i Asien under mellankrigsårtiondena. Den kinesiska marxismens utstrålning kändes i hela Sydostasien, starkast i det franska Indokina.

Allt eftersom de flesta asiatiska folk efter 1918 vann eller återvann sin självständighet, blev kvitt de feodala förhållandena eller resterna av dem och förborgerligades, fick deras historiker så att säga friare händer, och deras politiska engagemang antog nya, mindre grova och mer sofistikerade former. Allt oftare tog historieforskare avstånd från den ”tillämpade” nationalistiska och elementärt pragmatiska historien. Tiden var inne också i öst för den vetenskapliga källkritiken. Därom vittnade nya riktningar bland historiker i Kina och Korea under mellankrigstiden, skeptiska till sina hemländers urgamla, legendariska epoker, och de äldsta textkorpusarna. Den kritiska riktningen betvivlade deras äkthet. Skeptikerna framkallade heta diskussioner, uppmuntrade sina motståndare till djupare källstudier, till de första egna arkeologiska expeditionerna – och led oftast nederlag. Högskoleundervisningen i historia professionaliserades. Det grundades facktidskrifter, lärda samfund och forskningsinstitutioner inom de olika universiteten (t.ex. i Peking 1926). Nya grenar av historieforskning, såsom den socioekonomiska historieforskningen, folkloristiken, kulturhistorien och historiska hjälpdiscipliner, kom till jämsides med den dominerande politiska och statscentrerade historien.

Den mest komplicerade historiografiska utvecklingen ägde rum under 1900-talets första hälft i det brittiska och fr.o.m. 1947 oavhängiga men konfessionellt skarpt tvådelade Indien. Under det senare 1800-talet skedde uppvärderingen av den egna forntiden inom historieskrivningen i totalt romantiserad form. Indiska humanister liksom upprepade den västeuropeiska utvecklingen, den romantiska skönlitteraturen tjänade som historieskrivningens inspiratör. Frihetskampen behövde historien. Allt oftare uppfattades den egna nationen genom historien och historien som en vetenskap (*science*). Det oavhängiga Indiens förste premiärminister Nehru skapade en syntes av de framsteg de nationella fackhistorikerna gjort och blev författare till den första indiska världshistorien. Själva Indien fick i boken en välförtjänt och värdig plats. Den nationella frågans lösning, fastän i tvåstatsform, bidrog till en viss avpolitisering av historieskrivningen och stimulerade dess försenade förvetenskapligande. Den hittills försummade sociala historien utvecklades numera bredvid den politiska.

Efterkrigstidens globala historiografi fr.o.m. 1945 till ca 1970 skisseras med säker hand i kapitel sex. Historikerna i Europa och i USA anslöt sig till allmänhetens kortvariga vänsterorientering efter den historiska segern över

axelmakterna. Det kalla kriget förmådde inte förhindra historieskrivningens nya uppsving. Historikerna närmade sig sociologin, tillämpade framgångsrikt olika metoder från de övriga samhällsvetenskaperna, framför allt från de kvantitativa. Från att ha varit berättande blev deras framställningar allt oftare analytiska eller strukturella. Den s.k. kliometrin (med början i USA), den franska *Annales*-skolan med en demografisk och socialhistorisk slagsida, den fria marxismen i de anglosaxiska länderna, i Frankrike och inte minst i Japan samt strukturalismen, inspirerad av språkforskarna och etnologerna, gick i täten. Uppsvinget kulminerade i väst på 1950-talet och i ett destaliniserat Östeuropa på 1960-talet trots kalla krigets konfrontationer. I Asien och i den övriga tredje världen skärptes och kröntes med framgång kampen mot kolonialismen. Emanciperade afrikanska folkslag – först de arabiska och senare de övriga söder om Sahara – hade numera råd med en nationell historieskrivning.

Den nya historiografiska vändningen bland framför allt västliga, europeiska och nordamerikanska historiker förläggs av författarna till 1970-talet. Förändringen hade en politisk bakgrund. I Västeuropa (inklusive Norden och inte minst Finland) och i USA, men också i Asien, påverkades historikerna av studenternas radikaliserings (särskilt i Frankrike och i Västtyskland) samt av proteströrelserna i Västeuropa och i USA mot Vietnamkriget. Studenternas demonstrationer fick stöd av löntagarnas kamp för en demokratisering av arbetsrelationerna. Östeuropas intelligentsia drabbades tvärtom samtidigt av Pragvårens strypande genom den sovjetiska invasionen 1968. Repressalier, censur och emigration hämmade historikernas protester, och förmådde dock bara uppskjuta de intellektuellas högerorientering och dess outtalade brytning med den påtvingade sovjetkommunismen och dess ideologi. Den s.k. nya vänstern, nymarxismen, som föddes i väst och i Japan i slutet av 1960-talet, var kritisk mot både den amerikanska kapitalismen och sovjetsozialismen. Den sökte en ny revolutionär strategi och var ofta entusiastisk över anarkismen, trotskismen och maoismen.

Båda svängningarna – till vänster i Västeuropa och till höger i Östeuropa – fann filosofiskt och historiografiskt uttryck i den s.k. postmodernismen, som ingående presenteras i kapitlen sex till åtta i Iggers och Wangs verk. Kursbokens ovan nämnda ordlista tillskriver postmodernismen (före 1970 hellre kallad poststrukturalismen) bortkastandet av forna modernistiska begrepp, vilka innebär tron på möjligheten att förklara verkligheten genom en vetenskaplig (*scientific*) analys. Vad gäller historieskrivningen antog postmo-

dernisterna att ”en objektiv kännedom om den förflutna verkligheten icke är möjlig utan alltid förblir en konstruktion, att varje historisk text må tolkas på flera sätt och att historien i grunden är en form av fantasifull [*imaginative*] litteratur, olämplig för vetenskaplig värdering [*standards of validation*]” (s. 407).

Postmodernismen föddes enligt Iggers bland de franska och togs efter av de nordamerikanska litteraturvetarna och -kritikerna under 1960-talet och vann genklang hos en växande, särskilt yngre del av europeiska och nordamerikanska fackhistoriker efter 1970. Den postmodernistiska historieskrivningen utgjorde till att börja med endast en gren av postmoderna idé-, kultur- och konstyttringar. Denna historieskrivnings mest markanta kännetecken i väst blev ett negativt avståndstagande från den stolta, segervissa modernistiska historiesynen, besvikelse över efterkrigstidens etablerade ideologiers framstegstro och ”meta-berättelser”, såväl neoliberala som marxistisk-socialistiska. Typiskt för postmodernistiska tänkare var icke-tron på historieskrivningens objektivitet och möjlighet att begripa och rekonstruera det förflutna. Man upptäckte och framhävde brottet mellan det förflutna och dess beskrivning genom senare historiker, mellan historien som den oåterkalleligt försvunna verkligheten och historien som dess rekonstruktion. Avståndet växte i postmodernisternas ögon till en i själva verket oöverbärlig avgrund. Den historiska rekonstruktionen av det förflutna kunde aldrig bli vare sig fullständig eller objektiv. ”Rekonstruktionen” och ”rekonstruktionisterna” blev i postmodernistiskt språkbruk ironiska eller rentav negativa ord. Historieforskningens resultat var dömt att förbli en presentation (*presentation*) eller till och med uppfinning (*invention*) av det förflutna.¹²

Inställningen innebar ett avståndstagande från den äldre positivismen (1800-talets) och särskilt den s.k. logiska positivismens dyrkan av vetenskapen (scientism – också en ny modeterm) och inte minst från den marxistiska tron på den oundvikliga ankomsten av det ekonomiskt överlägsna och rättfärdiga socialistiska samhället. Historien och dess ”berättelser” ställdes emot naturvetenskaperna.¹³ Historikerna var alltid fördomsfulla, partiska – också mot sin vilja – barn av sin tid och miljö, som sagt utan kraft att rekonstruera

¹² Jfr postmodernismens fanbärare Frank Ankersmit, *Historical Representation* (Stanford Calif. 2001). Se även Ulla Birgegård & Irina Sandomirskaja (eds.), *In Search of an Order: Mutual Representation in Sweden and Russia during the Early Age of Reason* (Huddinge 2004).

¹³ Mest känd är Jean-Francois Lyotard, *La condition postmoderne* (Paris 1979).

det förflutna och dess anda. I yttersta fall förmådde de ”konstruera” (*construct*) det förflutna, dock alltid i sin egen tids – alltså nutidens – anda. Enligt den mest inflytelserika franska filosofen och historikern Michel Foucault präglas och organiseras vetenskapliga kunskaper och hela discipliner av en viss epok av maktägande. Postmodernisterna (Foucault) vände om Francis Bacons formel ”kunskap är makt”. Socialpolitiken, folkbildningen, den of-fentliga kriminal- och sjukvården och inte minst den sexuella moralen var och är enligt Foucault medel och verktyg i disciplineringen och nedtryckandet av folkmassorna (”makt är kunskap”).

Besvikna som sagt på sin tids sociologiska och historiska teorier och syn-teser – både marxistiska och liberala – hämtade postmodernistiska historiker idéer och begrepp hos språk- och teckenläran (semiotiken), hos litteratur-kritiken och kulturanthropologin (etnologin). Historieverk fick därför under 1970- och 1980-talen nya slagsidor. I kapitel sex beskrivs olika ”vändningar” (*turns*) i historievetenskapen – den lingvistiska, antropologiska och kultu-rella. Dessa medförde en förskjutning av intressen, teman och själva proble-matiken – från makro- till mikrohistoria, från stora socialhistoriska processer till färgrika händelser (både festligheter och pogromer), från beskrivningar av arbetsrelationer och folkmassornas strider till massornas privata vardags-liv, seder och bruk, vanor och smak, från ideologier till diskurser (en ny term) och politiska språk, från folkets eliter och majoriteter till allehanda minoriteter och marginella skikt, från det övervägande intresset för män till kvinno- och genushistoria.

Särskilt den kulturella vändningen breddade ut sig inte bara bland historiker och etnologer, men också bland övriga humanister. Den s.k. nya kultur-historien vidgade själva kulturbegreppets gränser – från kulturen som den sekundära, andliga ”överbyggnaden” eller följdföreteelsen till kultur som nyckelbegreppet – det mänskliga beteendet i samfundet, genomsyrande och färgande det sociala och politiska skeendet. Postmodernistiska kulturhistori-ker kritiserade ortodoxa marxister för deras reduktionism (en ny term) och vände på den kända marxistiska bas-överbyggnadsmetaforen (s. 274–275). Kulturhistoriska studier har numera ofta förskjutits från medeltiden och den äldre nya tiden (16–18:e årh.) till 1800- och 1900-talet. Förskjutningen mot samtidshistoria väckte ett nytt intresse för muntliga källor och minnen hos ”vanligt folk”. Sådana källor började uppskattas allt mer bl.a. inom den socia-listiska arbetarrörelsens historia, inte minst i Storbritannien (tidskriften *History Workshop Journal*, 1976), inom den västtyska gruppen *Geschichtswerkstatt*

och inom den svenska släktforskningen. Allt fler socialistiska historiker kom att ägna sig åt kvinnohistorien som förtrycks- och diskrimineringshistoria. Den nämnda engelska tidskriften fick t.ex. år 1982 en ny underrubrik i *Journal of Feminist and Socialist Historians*. Den marxistiska arbetarklassens historia i DDR förvandlades efter återföreningen (*die Wende*) till vardagens historia (*Alltagsgeschichte*) med den nya institutionella förankringen i västtyska Max Planck-institutet (i Göttingen). Övergripande nationella eller regionala socioekonomiska framställningar, typiska för de modernistiska 1950- och 1960-talen, avstod sin plats åt ”tjocka” (*thick*) sociala och kulturella livsbilder på mindre områden. Sådana bilder var ofta baserade på rikliga kalkylerade data, erhållna enligt speciellt utarbetade program (s. 279–280).

Bekantskapen med postmodernisternas konkreta studier visar övertygande att dessa är innovativa, kreativa och meningsfulla, oaktat de ibland exotiska boktitlarna och den för den äldre generationen något ovana retoriken. Postmodernisterna bidrog till historieböckers läsbarhet. Den brokiga, mångfaldiga och olikartade postmodernistiska rörelsen verkade provocerande. Den utlöste, särskilt i Frankrike och i anglosaxiska länder, den bredaste och mest långvariga lärda debatten, den nya och större metodstriden (jämför den tyska metodstriden kring det förra sekelskiftet).

Postmodernistiska (ursprungligen kallade revisionistiska) författare mötte ett motstånd av empiriska (termen myntad av postmodernisterna) historiker, särskilt i Storbritannien. Boken av Iggers och Wang intar i denna debatt tydligt en ställning (s. 301 ff, 367 ff) bland de empiriska historikernas sida – den objektiva historieskrivningen, den vetenskapliga historien, skapad i början av 1800-talet, är enligt Iggers och Wang både möjlig och önskvärd. De avvisar de postmodernistiska historiefilosofernas (särskilt Hayden Whites och Frank Ankersmits) omtalade påståenden att historieskrivningen är ”en form av skönlitteratur” (s. 301), ”en produkt av den poetiska fantasin” (s. 304), och saknar förankring utanför ”texterna” (Roland Barthes, Jacques Derrida). Trots ytliga likheter med skönlitterära framställningar (*narrativity, fiction*), trots den breda användningen av bildliga uttryck (t.ex. troper, metaforer) och trots både diktarens och historikers beroende av sin miljö och av personliga anlag, skiljer sig fackhistorikern från den skönlitterära författaren genom forskningsarbetet med primärkällorna, den omistliga källkritiken, det öppet redovisade arbetssättet (metoderna) och den argumenterande framställningen av sina resultat, tillgängliga för kontroll av det övriga forskarsamfundet. Iggers prisar postmodernistiska historiker (t.ex. Lynn Hunt och Gabriella

M. Spiegel)¹⁴ i den mån dessa inser och beaktar den sociala verkligheten bakom text och diskurs, utför historikernas vedertagna forskningsarbete och distanserar sig från radikala postmodernistiska ”förförare” (s. 369–370).

Iggers avvisande av den radikala postmodernismen har dessutom en allmän filosofisk förankring. 1700-talets upplysning, dess marxistiska arvtagare och den s.k. kritiska teorin – den berömda Frankfurtskolan, hela den europeiska rationalismen över huvud taget – bär inget ansvar för olika slags totalitära terrorbrott, repressalier och övriga utsvävningar, vilka åtföljde t.ex. de stora folkrevolutionerna (s. 306). Foucaults och Derridas – ursprungligen vänsterfolkets – beroende av de antirationalistiska och antidemokratiska Nietzsche och Heidegger ogillas av Iggers (s. 306).

Den historiska miljön i den postkoloniala eller ”post-avhängiga” tredje världen blev också mottaglig för postmodernismen (s. 281 ff). Indiska, latinamerikanska och kinesiska studenter och doktorander – i början litteraturhistoriker och sedan socialhistoriker, gårdagens marxister och halvmarxister – tillägnade sig i alla fall den postmodernistiska terminologin, översatte modeverk och bästsäljare av nya litteraturkritiker, historiker och filosofer som Derrida och Foucault och anpassade deras tankegångar och slutsatser till sina respektive inhemska verkligheter.¹⁵ Den postmodernistiska uppgörelsen med de stora modernistiska synteserna, ”meta-berättelserna”, särskilt de liberala, undergrävde i viss grad den västliga historievetenskapens prestige (t.ex. Edward Saids berömda *Orientalism*, 1978).¹⁶ 1900-talets asiatiska, särskilt kinesiska, borgerliga historiker, som hade bugat sig för den västliga forskningen, kom att kritiseras av sina yngre landsmän efter Guomindangs nederlag och kommunisternas seger på fastlandet i Kina.¹⁷

Postmodernismens inverkan bland asiatiska historiker tog sig också uttryck i en viss självbelåtenhet och i ett prisande av egna historiska myter och min-

¹⁴ Se Lynn Hunt (ed.), *The New Cultural History* (Berkeley Calif. 1989); Gabriella Spiegel (ed.), *Practicing History: New Directions in Historical Works after the Linguistic Turn* (London 2005).

¹⁵ Jfr särskilt olika verk av den indoamerikanska litteraturvetaren Gayatri Ch. Spivak, *The Post-Colonial Critic: Interviews, Strategies, Dialogues* (New York & London 1990).

¹⁶ Se också Ramachandra Guha, 'On Some Aspects of the Historiography of Colonial India', *Subaltern Studies* 1 (1982), s. 1–8; Gayatri Ch. Spivak, 'Deconstructing Historiography', *Other Worlds: Essays in Cultural Politics* (New York 1987), s. 197–221.

¹⁷ Jfr Ying-shih Yü, 'Reflection on Chinese Historical Thinking', Jörn Rüsen (ed.), *Western Historical Thinking: An Intercultural Debate* (New York 2002), s. 152–172.

nen (se särskilt de arabiska historikerkommentarerna till Peter Burkes teser om den västliga historietanken)¹⁸ samt i en upprepad förstärkning av inhemska religiösa historietolkningar (muslimska länder och Indien).

Den indiska och latinamerikanska historieskrivningens uppsving och tillväxt och den infödda afrikanska (söder om Sahara) historieskrivningens tillblivelse presenteras kortfattat i kapitel sex, medan det övriga Asien upptar hela det näst sista kapitlet (kapitel sju). Den europeiska historieforskningen var här tvungen att maka på sig och göra vissa uppoffringar (Norden). Framställningen gör i och för sig inga anspråk på uppslagsverkets fullständighet, t.ex. saknas Persien och Israel med sina gamla historiografiska prestationer. Kapitlets titel ”The rise of Islam and the ebb of Marxism” framhäver endast utvecklingens huvuddrag. Förutom Kina och Japan täcker verket också Vietnam och Sydkorea. Uppenbart är det främst Iggers yngre medförfattare som har behandlat den nutida syd- och östasiatiska historieskrivningen i boken. Både islam och postmodernismen, anpassade som sagt till politiska behov i respektive regioner, försvagade inverkan av den vedertagna, i viss mån föråldrade (och genom östeuropeiska demokratiska omvälvningar komprometterade) marxismen, såvitt denna inte fortsatte att tjäna som respektive stats officiella ideologi. Medförfattaren Q. E. Wang har uppenbart lyckats att opartiskt framställa marxismens skiftande ställning och roll i Folkrepubliken Kina (s. 320–324).

Japans rika historieskrivning har sedan länge hunnit ifatt den europeiska, och nederlaget i det andra världskriget möjliggjorde demokratiska reformer även inom folkbildningen och högskolorna. Den historiografiska utvecklingen i Japan bestod i det gradvisa dämpandet av den efterkrigstida antagonismen mellan de dogmatiskt anstrukna marxisterna och förespråkarna för den traditionella akademiska historikerskolan. Närmandet betydde inte någon avsiktlig kompromiss, utan var ett resultat av en ny och djupare forskning på bäge håll. Numera talar och skriver japanska historiografiska experter om ett aktivt tankeutbyte och gemensamma studier företagna av bägge historikergrupperna. Huvudämnena i forskningen utgörs av den sociala och ekonomiska historien samt folkmassornas historia.¹⁹

I västasiatiska och nordafrikanska stater verkar historieskrivningen ligga ca ett halvsekel efter den europeiska. Man följde samma riktning – mot vidare

¹⁸ Rüsen (ed.), *Western Historical Thinking*, s. 58–64, 119–127.

¹⁹ 'Historiography', *Kodansha Encyclopedia of Japan*. Vol. 3, (Tokyo 1983), s. 157. Jag tackar Akito Jamanouchi från Kyoto universitet för hjälpen.

förvetenskapligande. Utvecklingen i muslimska länder, inte minst i Iran (trots dess omtalade rika och gamla historiografiska traditioner) bromsas av prästerskapets alltjämt stora inflytande. Över huvud taget har hela den icke-västliga och den utomeuropeiska historieskrivningen framgångsrikt moderniserats, hunnit ifatt européerna och spelar numera en allt större roll i utforskningen av sina respektive förflutna tider. Vem vet, måhända föds i Asien den nya filosofisk-historiska syntesen, den saknade övergripande teorin om den allt mer globaliserade världshistorien. *Ex oriente lux?*

Bokens sista och åttonde kapitel, ”Historieskrivningen efter det kalla kriget 1990–2007”, utgör ett kritiskt retrospektiv av huvudtrender och tendenser inom historieskrivningen under den pågående globaliseringsprocessen (s. 364–394). De nämnda oväntade omvandlingarna i Östeuropa och, fastän av en annan sort, i den tredje världen har ställt historikerna i den utomvästliga, d.v.s. i den ojämförligt större, delen av världen inför nya utmaningar. Enligt Iggers och Wang har det skett en omorientering av historieskrivningen, fastän med bibehållande av det forna paradigmet. Omorienteringen innebär enligt författarna fem trender (s. 367): 1) den fortsatta kulturella och lingvistiska vändningen, som har lett till den nya kultursociala historien. Den radikala kulturalismen har dock märkbart avtagit efter 1990. Många begeistrade förespråkare för poststrukturalismen²⁰ inser numera hotet att gå miste om den sociala verkligheten. Iggers och Wang noterar som sagt och gillar forskarnas besvikelse över ytterligheterna (”exercises in collective fictionalization or mythmaking”) hos vissa postmodernistiska auktoriteter, särskilt utanför historiefacket. 2) Feministisk historia och genushistoria fortsätter att expandera särskilt i Förenta staterna. Även inom denna bransch av historieforskning uppmärksammas emellertid allt mer ”sociala villkor som berör både män och kvinnor” (s. 373). 3) Den postmodernistiska kritiken har bidragit till breddningen av socialhistoriens forskningsfält. Dock bröt varken lingvistiska eller antropologiska vändningar den fasta förbindelsen mellan den sociala historien och de analytiska sociala vetenskaperna (*the social sciences*). Historikernas intresse för och behov av samhällsvetenskapernas metoder består. 4) Den nationalistiska historien är fortfarande begärlig och populär och har delvis trängt ut marxismen inom den östasiatiska historieskrivningen för att inte tala om i de f.d. sovjetrepublikerna (s. 380–386). 5) Allt större uppmärksamhet riktad mot världshistorien (*global history*) och globaliseringens

²⁰ Jfr inledningen i G. M. Spiegel (ed.), *Practicing History*.

(internationaliseringens) historia är den sista bland viktigare nutida trender inom historiografin. Ämnet saknar än så länge sin historieskrivning, och den nämnda artikeln av Holger Weiss är ett steg mot att uppfylla luckan i det behandlade verkets framställning.²¹ Författarnas kommentar (s. 387–394) till den femte trenden utgör en naturlig och lyckad avslutning på boken.²²

Iggers och Wangs nästan världsomfattande historia av den moderna historiografin, den första euro-asiatiska skapelsen av sin art, är en efterlängtd och berömvärd prestation. Boken behandlar den moderna historieskrivningens historia mer fullständigt än någon annan och främjar därmed historikernas ömsesidiga hänsyn och förståelse, deras internationella och transkontinentala samarbete. Man förlåter gärna författarna för vissa mindre fel (t.ex. på de få ”sovjetryska” sidorna). Därutöver skulle min egen syn på postmodernismen kräva en separat text.

²¹ Weiss, 'Om globalhistorisk forskning'.

²² Jfr den begeistrate förespråkaren Bruce Mazlish, *The New Global History* (New York 2006).

GRANSKNINGAR

Den finska bokens första uttryck – typografi och bilder hos Mikael Agricola

Anna Perälä, *Mikael Agricolan teosten painoasu ja kuvitus* [Typografi och bilder i Mikael Agricolas verk], Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1123, 226 s., ill., Helsinki 2007.

Boken, det tryckta ordet mellan ett par pärmar, är satt under press. Men detta är inte enbart ett resultat av TV, datorisering, internet eller någon annan sådan ”medierevolution” à la Marshall McLuhan – han med *Gutenbergsgalaxen* och ”världen som en liten by”. Den industriella bokproduktionen har nämligen själv högst väsentligt bidragit till bokens trivialisering. Tryckpressen har nog haft ett stort civilisationsuppdrag, det insåg ju redan Lord Bacon – han med *Det nya Atlantis* och ”kunskap är makt”. Men den grafiska industrin har samtidigt på 200 år inflaterat boken som inget annat. På 1400-talet, Gutenbergs tid, gjordes kanske 35 000 bokutgåvor allt som allt – en respektingivande mängd i och för sig. Under de följande tre århundradena spreds visserligen tekniken, men den förändrades inte väsentligt. Men under 1800-talet översteg utgåvorna med råge redan åtta miljoner. År 1957 (för övrigt den svenska pocketbokens födelseår) stod världsproduktionen på fem miljarder exemplar. Knappt 50 år senare 1996 utgavs enligt Unesco i världen totalt 790 426 boktitlar. De främsta utgivarna var Storbritannien, Tyskland och Förenta staterna med omkring 10 procent var av titlarna. Sverige, Finland (13 104 titlar 1996) och Danmark intog platserna 15–17 med drygt 1,5 procent av titlarna per land.

När världen började överflödas av de massproducerade böckerna blev den handtillverkade boken också ett särskilt studieobjekt. Bokvetenskapen eller bokhistorien föddes ur behovet att bibliografiskt kartlägga och särskilja de gamla bokbestånden så exakt som möjligt. Grovt taget kan detta studium indelas i två huvudlinjer, en engelsk och en fransk. Det engelska sättet som kan kallas dels deskriptivt, dels analytiskt, har utgått från boken själv och dess olika delar och element. I Frankrike däremot har man betydligt mer sett till världen runt omkring boken, t.ex. förlag, spridning och censur, och således närmat sig ett socialhistoriskt och sociologiskt betraktelsesätt. Ett starkt skäl härtill är källäget. Bokmonopolen och censuren har nämligen just i Frankrike lämnat ett rikt källmaterial att ösa ur. Ett motsvarande material har i stort

sett saknats i det mer liberala England. Den tyska kulturkretsen – dit även Norden i detta fall med fog kan räknas – företräder ett slags mellanform i bokvetenskapen, men ändå med fler så att säga engelska än franska drag.

Så är fallet även med Anna Peräläs nya bok *Mikael Agricolan teosten paino-asu ja kuvitus*. Om framställningen av den finske reformatorn Mikael Agricolan (ca 1507–1557) böcker finns tydligen bara en samtida berättande källa bevarad, ett brev från Agricola till Nils Pederson (Bielke). Gustav Vasa hade infört en i och för sig hård förhandscensur i Sverige. Men då bokproduktionen vid landets enda officin, det kungliga boktryckeriet i Stockholm, ändå var tämligen begränsad, räckte det med en av kungen utnämnd *korrektor*. Någon särskild byråkrati med dito dokumentation och arkivbildning behövdes alltså inte.

Trots det torftiga källäget är det anmärkningsvärt hur mycket man kan få ut av en jämförande bibliografisk analys av Agricolans böcker. I några fall kan slutsatserna till följd av källbristen få en smak av gissning, men det är fråga om synnerligen kvalificerade gissningar som stöds av kännedomen om tidens praxis. Perälä är väl insatt i sin bokhistoria, författare till bl.a. *Finsk typografisk atlas I–II* (2000) som hon är. Goda insikter i historia, konsthistoria, kyrkohistoria och teologi har självfallet även efterfrågats för ett ämne som detta. Författaren diskuterar med sina föregångare, Kauko Pirinen, Niilo Ikola, Jyrki Knuutila – och motsäger dem också delvis – samt, naturligtvis, med den ofrånkomliga Isak Collijn, den svenska bibliografins förgrundsgestalt. För Agricola hör självfallet också till Sveriges bokhistoria.

Agricolans nio böcker trycktes hos den kunglige boktryckaren Amund Laurentsson mellan 1543 och 1552. Perälä beräknar att de då svarade för ca 46 procent av tryckeriets alla arbeten. Därmed var Agricola vid denna tid också Stockholmstryckeriets största kund. Även kvalitativt handlade det om krävande uppdrag. Analysen av typografin berättigar Perälä att sluta sig till att tryckeriet har anställt en ny sättare och att typerna har gjutits om under arbetets gång. Särskilt det finska Nya testamentet (*Se Wsi Testamenti*, 1548) med dess många och fördyrande bilder och kanske ännu mer den digra finska bönboken (*Ruousskiria Bibliasta*, 1544) med dess rika bruk av rödtryck var ovanliga för sin tid och ort. Enligt Collijn har den finska bönboken ”intet motstycke i den samtida tryckta svenska litteraturen”. Faktum är att boken med dess 900 sidor också var den dittills mest omfattande bönboken på protestantisk grund. I sin bönbok införde Agricola vid sidan av det andliga och teologiska dessutom relativt mycket allmänt stoff. Därför har boken med fog även räknats som den finska facklitteraturens första verk.

De första boktryckarna i Sverige var tyskar. I slutet av 1530-talet hade Gustav Vasa (på nytt) kallat till sig lybeckaren Jürgen Richolff d.y. för att trycka den svenska Bibeln. Officinen övertogs några år senare av Amund Laurentsson som var svensk och vars första större kund Agricola blev. Richolff hade haft med sig helt nya stilar i schwabach (och teurdank) som var av samma typ som de som Luthers skrifter hade satts med i Wittenberg. Dessa nya gotiska

typsnitt hade skurits i Tyskland under den lutherska reformationens genom-brottsår. De protestantiska böckerna, den nya litteraturen på Nordeuropas folkspråk, fick på det sättet sin särpräglade grafiska utformning, något som i flera fall kom att bestå in på 1900-talet. Gustav Vasas Bibel var den första bok som i Sverige fick detta lutherska utseende. Agricolas skrifter och Finlands senare litteratur följde samma mönster. Form, innehåll och ideologi följdes alltså åt. För latinet, de romanska språken (och engelskan) började man däremot i de katolska länderna redan på 1500-talet huvudsakligen använda olika antikvatypsnitt.

Reformationen och renässansen gav formen även åt bildmaterialet i Agricolas böcker. Titelsidornas breda träsnittsramar med deras växtornamentik, arkitektoniska element, putti och andra figurer var typiska för renässansen, och de förekommer i de flesta av Agricolas verk – i det finska Nya testamentet något förbryllande t.o.m. på två ställen. Vissa initialer och anfangar sattes därtill i renässansantikva med typer som funnits i Sverige redan tidigare. De flesta av träsnittstockarna var dock sådana som Richolff fört med sig från Tyskland. Originalen hade ofta sitt upphov i Wittenberg hos kretsen kring Luther, bl.a. Lucas Cranach d.ä. och Georg Lemberger. Bilderna av evangelisterna och apostlarna samt de många illustrationerna till Uppenbarelseboken hör till denna grupp.

På alla dessa sätt var alltså Agricolas böcker helt tidstypiska protestantiska tryckeriprodukter, på ett av de nya skriftspråk som den lutherska reformationen hade frambringat. Men i ett avseende avvek Agricola ändå som redaktör och förläggare från förebilderna. Det finska Nya testamentet illustrerades nämligen på ett sätt som inte var helt vanligt, med hela 94 bilder varav de flesta i anslutning till evangelierna (särskilt till Matteus). Evangelietexterna hade av tradition just inte pryts av bilder. Agricola däremot lät placera ut en hel liten serie med bilder, den s.k. evangelienserien, som illustrerade Jesu liv och liknelser. Hos Agricola får dessa vanligen i stället för en illuminerad initial inleda den följande texten. Det rör sig om små och rätt naiva bilder av en typ som vanligen förekommit i katekeser och andra religiösa böcker för folket. Från sin vistelse i Wittenberg kände Agricola väl till dessa böcker. Intressant nog hade både Erasmus av Rotterdam i sitt latinska Nya testamente (Antwerpen 1543) och tidigare Jacob van Liesvelt i sin upplaga av Lutherbibeln på holländska (Antwerpen 1538) använt liknande bilder. Då en del av papperet som användes i Stockholmstryckeriet kom från Rehndalen via Antwerpen, är det inte uteslutet att också bildstockarna (som var nya) kan ha härstammat från just Nederländerna. Någon enstaka bild kan eventuellt ha skurits i Stockholm under arbetets gång. Åtminstone delvis användes bildmaterialet redan år 1544 för en svensk passionsbok som har tillskrivits Laurentius Petri, och senare (1567) även för den andra upplagan av den svenska evangelieboken. Förlagan till de flesta av bilderna kan i vilket fall som helst spåras till Nürnberg där en piratupplaga av Luthers Nya testamente år 1526 hade tryckts av Hans Herrgot med 233 bilder av Seebald Beham.

Frälsarens lidande och död var ett annat bildmotiv där Agricola avvek från tidigare bruk. Sådana bilder hade nog tidigare förekommit ofta och lite varstans, men *inte* i Nya testamentet. Allra högst hade de setts som en detalj på titelsidan, så som i Lutherbibeln. Agricola använde motivet på flera ställen i sitt Nya testamentet. Ytterligare en bildtyp som Agricola torde ha varit först med att låta trycka i Sverige var en grupp allegoriska och symboliska bilder såsom *Agnus Dei*, *Salvator mundi*, det allsmäktiga Jesusbarnet och Guds ord framställt som ett ljungande svärd.

Mikael Agricola var en av dessa nästan bortglömda finska kulturheroer som togs ur malpåsen under det nationella uppvaknandet på 1800-talet. Trots att vi inte kan veta hur han såg ut, står han att skåda bl.a. i statyform i Helsingfors domkyrka sedan 1887. Det främsta monumentet över Agricola är dock alltjämt hans egna samlade verk (faksimilerade 1931 och 1987) som vi däremot väl känner till utseendet. Genom Peräläs arbete får vi nu veta ännu mycket mer om detta. Det finska skriftspråkets skapare var ändå främst en andans och skriftens man, begåvad och lärd och just därför också så fast knuten till sin tid och till den nordeuropeiska reformationsrörelsen. Den saken framgår tydligt även av Anna Peräläs nya bok.

Förlaget, Finska litteratursällskapet, och grafikern Markus Itkonen skall ha en eloge för att ha åstadkommit Agricolajubileets säkert vackraste bok. Till bokens förtjänster i estetiskt hänseende hör att 1500-talsgrafiken tydligt hålls åtskild från brödtexten som är satt med en klassiskt lugn Jenson (i grunden en renässansantikva). Med endast små medel har grafikern associerat till 1500-talets bokkonst. Huvudsakligen har detta skett genom satsytans disposition med bildtexterna i marginalen (vilket påminner om 1500-talets sätt att placera noter och hänvisningar). Också illustrationerna är ofta placerade delvis utanför satsytan, i marginalen. Dessutom har rödtryck använts, men mycket sparsamt; de röda alineatecknen som inleder varje stycke är nästan de enda dekorationerna. Agricolas bildserier, initialer, anfangar och andra deko-
rationselement har huvudsakligen placerats i egna kommenterade bilagor.

Thomas Westerborn

Kvinnlig offentlighet på 1800-talet

Marie Steinrud, *Den dolda offentligheten. Kvinnlighetens sfärer i 1800-talets svenska högreståndskultur*, 309 s., Carlsson, Stockholm 2008.

Att synliggöra och beskriva kulturella mönster ur fragmentariska källor kräver mycket arbete, liksom förmåga att arbeta både systematiskt och kreativt. Teoretiska begrepp hjälper en att strukturera och förklara det man ser då man analyserar stora mängder material. Man söker efter samstämmighet, men försöker också identifiera dissonanser som avslöjar var de vanligen osynliga gränserna finns. Ofta opererar forskare gärna med motsatspar för att accentuera kulturella spänningar. Marie Steinruds avhandlingsämne inbjuder till sådan dikotomisering eller enkel kategorisering: manligt vs. kvinnligt, offentligt vs. privat. Men Steinrud förklarar från början att dessa motpoler endast är ytterligheter på en glidande skala och att hon vill betrakta dem som processuella kvaliteter, som alltid är kontextberoende och under förhandling. Väl så, annars hade nog skildringen av de fyra systrarna Tersmedens liv knappast tillfört så mycket nytt till bilden av kvinnoliv inom de högre stånden på 1800-talet.

Det Steinrud i praktiken gör, är att hon hämtar in offentligheten i högreståndshemmet. Genom att beakta den offentlighet som fanns där, t.ex. i salongen som rum och institution, trasslar man hastigt till den förenklade bilden av hemmet som en privat och kvinnlig sfär. Visserligen visar undersökningen att kvinnornas umgänge och liv i stor utsträckning kretsade kring deras egna och den närmaste släktens hus och kring kyrkan, men också att kvinnorna hade ett stort inflytande över ekonomin. Dessutom reste de mycket till varandra och engagerade sig också i välgörenhet, på landsbygden direkt till folket och i staden genom fruntimmersföreningens filantropiska verksamhet. Men hemmet var inte privat i betydelsen stängt för omvärlden, utan ett ställe där man skötte sociala förpliktelser av största vikt. Vårdinnan var då oersättlig, och att ta hand om gäster var den uppgift som hade högsta prioritet.

Hemmet var en plats för mycket kvinnoarbete, inte minst för årligen återkommande hushållssysslor med skörd och konservering. Även handarbetets och textiliernas stora värde beskrivs av Steinrud, och föreställningen om den sysslolösa högreståndskvinnan får definitivt ge vika för bilden av den idogt arbetande husmodern, som förutom att leda arbetet på herrgården också själv kavlade upp ärmarna då det behövdes.

Steinrud problematiserar inte adelskapet och vad det egentligen innebar för systrarna Tersmeden. Kanske var den tiden förbi då adeln var som månest om att dra gränser mot andra eliter. Det skulle vara intressant att fundera vidare på detta, eftersom både Bourdieu och Habermas figurerar bland de teoretiker som hänvisas till. Var det kanske redan så att adeln anpassat sig till

det borgerliga samhällets normer eller beror det på familjens bakgrund att det "högre ståendet" ter sig så enhetligt i avhandlingen? Att systrarna Tersmeden hade akademiskt påbrå på mödernet och två av dem gifte sig utanför ståendet bidrog kanske till att sänka de sociala skrankorna nedåt. Om detta var fallet eller om samhället förändrades under 1800-talets gång i detta avseende faller utanför avhandlingens frågeställning. Göran Norrby har ändå visat att adelns livsstil hade starka särdrag långt fram i tiden.

Källmaterialet består främst av en stor mängd brev mellan systrarna och några andra personer. Det är frågan om intima brev, där också triviala och vardagliga saker avhandlas. Det gör att det har varit möjligt att komma dessa kvinnor in på livet och ta del av deras vardag. Steinrud har också använt sig av bouppteckningar för att rekonstruera rummen på herrgården i Ramnäs. Målsättningen att försöka beskriva hela kontexter utgående från dessa fragment lyckas rätt väl. Även teoribehandlingen blir på ett liknande sätt ett försök till helhetsbeskrivning, vilket är litet synd. Eftersom en hel del skrivits om högreståndskvinnors liv på 1800-talet i Sverige, skulle det ha varit välkommet med klarare och mer explicita kommentarer till den tidigare forskningen. Nu är det rätt svårt att utläsa om författaren endast anser sig komplettera t.ex. Angela Rundquists eller Eva Helen Ulvros avhandlingar, eller om hon faktiskt är av annan åsikt på några punkter. Exempelvis säger Steinrud att hon inte kunde spåra den starka adliga exklusiviteten som Rundquist påvisat i sitt material. Detta tyder på att en längre diskussion om adelskap och familjen Tersmeden kanske ändå kunde ha varit av intresse.

Syftet med avhandlingen har varit att studera hur kvinnornas liv påverkades av föreställningen om vad som var offentligt och vad som var privat och på vilket sätt dessa föreställningar var förankrade i könsskillnader. Steinrud visar, trots dessa och andra teoretiska begrepp, på ett ganska deskriptivt sätt att gränserna var mycket glidande. Det enda stället där de egentligen var klart dragna var i den juridiska och i viss mån i den kyrkliga kontexten. Kvinnornas liv var oftast mycket bundet av hushållsarbete och ekonomi, men Steinrud lyfter inte fram några exempel på att systrarna skulle ha upplevt sig utestängda eller tvingade av yttre viljor till att hållas hemma eller endast syssla med vissa saker. *De facto* verkar systrarna inte alls ha resonerat i termer av offentlighet och någon privat sfär, i stället kan man se att de själva skapade "offentliga" sammanhang där de agerade: i sina hem, i föreningslivet och i kyrkan.

En av de gränser Steinrud lyfter fram är gränsen till den lärda världen. Trots att en av systrarna på äldre dagar hade glädje av sina latinkunskaper och tog sig för att i Uppsala bevista föreläsningar och sannolikt också att umgås med sina inackorderade studenter, är inte detta något författaren intresserar sig för. Väckte det faktiskt inga samtida kommentarer? Fanns här en gräns eller inte? Hurdan var den i så fall? Allt tyder ändå på att frågan om social status i första hand hade att göra med klass- eller ståndstillhörighet, i andra hand med kön. Visst var könskonstruktionerna starka och påverkade kvinnornas

liv kraftigt. De explicita gränserna var ändå få och nästan alltid förhandlingsbara, det var i stället den starka föreställningen om husmoderskapet som fjättrade kvinnorna.

Jessica Parland-von Essen

Frånvarande intellektuella

Stefan Collini, *Absent Minds: Intellectuals in Britain*, 526 s., Oxford University Press, Oxford & New York 2006.

Utanför sitt ”hemland” Frankrike intar de intellektuella en svårbestämbar position i samhället. Där de franska intellektuella under Dreyfusaffären lyckades skapa sig ett utrymme för politisk intervention och sedan dess har intagit en framskjuten ställning i det offentliga livet har de intellektuella i länder som England, Tyskland och USA spelat en förment underordnad roll i förhållande till andra styrande grupper i samhället. ”Riktiga intellektuella”, heter det, finns någon annanstans. Stefan Collinis bok kretsar kring denna föreställning om frånvaron av de intellektuella som en social kategori i det brittiska samhället (därav titeln *Absent Minds*) och den kontrasterande funktion som denna ”frånvarotes” fyller när det gäller att inringa nationella intellektuella traditioner. Med den polemiska udden riktad mot den självförhärligande aspekten av påståendet att den brittiska kulturen skulle vara en särskilt ogynnsam miljö för de intellektuella blir boken ett slags kritik av kritiken av de intellektuella i England.

Collini, professor i intellektuell historia och engelsk litteratur vid Cambridge universitet, har fått nog av talet om de intellektuella som en speciellt obrittisk företeelse. Med all önskvärd tydlighet visar han på förekomsten av de intellektuella också i England, om än ofta under andra benämningar, och riktar uppmärksamheten mot en diskussion om vad föreställningen om brittisk exceptionalism i denna fråga säger om den brittiska självförståelsen. Om bestridandet av de intellektuellas förekomst eller betydelse har varit och i någon mån fortsätter att vara en viktig del av brittisk självkaraktistik bör också denna förnekandets tradition enligt Collini göras till föremål för en historisk och kritisk undersökning. De intellektuellas förhållningssätt till rollen som en intellektuell är, säger han, en överraskande utforskad fråga. *Absent Minds* utmanar stereotypen om England som en antiintellektuell nation, mer inriktad på praktiska frågor än abstrakt spekulation och kritisk i förhållande till högtflygande politiska initiativ. Den grundläggande insikten i boken är att det ligger någonting synnerligen avslöjande över det sätt på vilket landets ledande intellektuella envist distanserat sig från denna roll, i varje fall när den beskrivs med sådana termer.

Problemställningen definieras i inledningen och det första kapitlet, som presenterar olika närmelsesätt till begreppet intellektuell och utgör en introduktion till diskussionen om de intellektuellas oförenlighet med nationella traditioner. Ur olika synvinklar belyser Collini de dunkla föreställningar och därav framkallade ställningstaganden och ambivalenta attityder som präglar diskussionen om de intellektuella, inte bara i England utan mer eller mindre överallt utanför Frankrike. Utan att låsa sig vid någon bestämd position eller definition skiljer Collini mellan tre olika betydelser som ofta förekommer i diskussionen om de intellektuella. I den första, som introducerades på 1950-talet av den amerikanske samhällsvetaren Seymour Martin Lipset, syftar begreppet på en bred socioprofessionell kategori av människor som "skapar, distribuerar och tillämpar kultur". I den andra har de intellektuella en subjektiv mening ("en individs attityd till och intresse för idéer") och i den tredje, som är Collinis utgångspunkt, syftar begreppet på individer som anses vara i åtnjutande av någon form av kulturell auktoritet som bygger på en intellektuell position eller prestation. I jämförelse med det franska paradigmet är Collinis utgångspunkt mindre inriktad på de intellektuella som en politisk kraft. Han fokuserar på debatter om de intellektuella i kulturell bemärkelse och ger sig också in på en litteraturkritisk behandling av källorna, vilket sällan brukar få plats i socialhistoriska eller sociologiska undersökningar av denna fråga.

Boken består av fem delar. Efter den begreppshistoriska översikten i inledningen och det första kapitlet följer en utförlig diskussion om brittiska intellektuella under 1900-talet, deras ovilja att använda detta begrepp om sig själva och hur den pejorativa användningen av begreppet stärktes av beslättrade negativa termer som *highbrow*, som importerades från USA i början av 1900-talet. Det tredje kapitlet är en utmärkt komparativ översikt över diskussionen om de intellektuella i Tyskland, USA och Frankrike, med en något malplacerad men intressant avslutande diskussion om Julien Bendas ofta citerade och, som Collini demonstrerar, ofta missuppfattade kritik i *La trahison des clercs* (1927) av de intellektuella som efter 1914 "svikit" sin uppgift som försvarare av universalistiska ideal och engagerat sig i det politiska spelet. Den fjärde delen ägnas fallstudier av enskilda intellektuella, och det avslutande kapitlet består av studier om intellektuella outsiders och de intellektuellas pendling mellan roller som experter och berömdheter i medie- och kändiskulturen. De olika delarna bildar inte någon särskilt harmonisk helhet, och bokens två olika analysnivåer, de intellektuellas sociala roller i allmänhet, i en komparativ och historisk belysning, och fallstudierna av enskilda intellektuella och institutioner, kunde med fördel ha integrerats i högre grad, vilket också skulle ha gjort framställningen mindre repetitiv. Den intellektuella historikern och litteraturvetaren framstår nu trots allt som mer avlägsna från varandra än Collini möjligen avsett och önskat.

I sig utgör de olika delarna värdefulla bidrag till forskningen om de intellektuellas socialhistoria och de europeiska intellektuellas gemensamma his-

toria, som på senare tid varit föremål för en rad undersökningar. Christophe Charle, som följt Bourdieus uppmaning att fästa uppmärksamhet vid de nationella intellektuella fältens relationella karaktär, har varit en pionjär på området. Den övergripande målsättningen med Charles, Collinis och relaterade projekt är att åstadkomma en transnationell intellektuell historia för Europa, där gränserna mellan de olika fälten har luckrats upp till förmån för relationella perspektiv som ligger till grund för en syn på det transnationella intellektuella samspelet där de olika enheterna definierar varandra i förhållande till och genom varandra. Collinis bok är ett bidrag till dessa strävanden att i ett jämförande perspektiv undersöka *frågan* om de intellektuella och *användningen* av begreppet i olika kontexter, hellre än att utgå från en bestämd definition av vad en intellektuell är, uttryckligt eller underförstått utgående från den franska modellen, och med denna definition som grund försöka identifiera olika nationella varianter.

Traditionen att hävda frånvaron av de intellektuella som en särskild kategori i samhället, eller att bestrida deras autenticitet eller betydelse, utgör enligt Collini ett definierande drag i den brittiska intellektuella traditionen, där den pejorativa användningen av begreppet inte minst odlats bland dem som i en annan tradition skulle beskrivas som just intellektuella, utan citattecken. Ett av bokens centrala argument är att "frånvarotesen" vid en närmare granskning och med stöd av nationella jämförelser visar sig vara mera regel än undantag utanför Frankrike. Collini använder begreppet *Dreyfus envy* för att beskriva den i England och andra länder utanför Frankrike spridda myten om frånvaron av en tradition av oppositionella och politiskt engagerade intellektuella, alltsedan Zolas och den franska kulturelitens kollektiva försvar av den på falska grunder dömde och deporterade kaptenen Dreyfus 1898, som sedermera har fått tjäna som modell för de intellektuellas intervention i politiken världen runt. I länder där de intellektuella inte kunnat stöda sin auktoritet på ett motsvarande historiskt ögonblick har man varit benägen att förneka existensen av riktiga intellektuella, enligt ett normativt paradigm baserat på det franska exemplet.

Collini fäster särskild uppmärksamhet vid kopplingen mellan nationell självförståelse och den starka viljan att framhålla de intellektuellas oförenlighet med nationella traditioner. Att nationella identiteter alltid bygger på implicita jämförelser framgår med all tydlighet när karakteriseringen, som i det här fallet, fokuserar på "frånvaron" av någonting i den egna traditionen. De brittiska whighistorikerna behövde Frankrike som en implicit eller explicit kontrast, också när det gällde att framhäva det intellektuella livets lugna och harmoniska utveckling i England som, med sin tradition av pragmatism, empirism, utilitarism och skepticism i förhållande till radikal-utopistiska politiska initiativ baserade på abstrakta teorier, klarade sig väl utan intellektuella bråkmakare. På det hela taget har brittiska intellektuella enligt resonemanget varit mer integrerade och mindre alienerade än sina franska motsvarigheter.

Ett av de implicita budskapen i Collinis bok är att de intellektuella möjligheter att uppfylla sina sociala roller försvåras av den emotionella och ofta missvisande diskussionen om vem som är och vem som inte är intellektuell, eller om det alls är fråga om en positiv företeelse. Uppställandet av rankinglistor över intellektuella bidrar knappast till att skingra vilseledande romantiska föreställningar till förmån för en mer saklig diskussion. Och det är just detta som Collini efterlyser, en avdramatisering av diskussionen om de intellektuella, genom att visa att de utgör en naturlig del av det kulturella landskapet i alla komplexa samhällen, var och en med sina lokala särarter i fråga om intellektuella traditioner. Enligt Collini spelar de intellektuella en viktig roll i samhällslivet oavsett om de betecknas med just detta begrepp eller någonting annat, t.ex. "man of letters" som T. S. Eliot, en av Collinis fallstudier, kallade sig. Boken utgör i detta avseende också ett polemiskt försvar av de intellektuella i dag, som Collini mot utbredda påståenden om deras förfall förutspår en lycklig framtid. De nya utmaningarna handlar om att göra det bästa av de obegränsade kommunikationsmedel som man har till sitt förfogande samt att balansera mellan självutplånande specialisering och självpåtagen vulgaritet i mediekulturen. Collini är försiktigt optimistisk. Hans avslutande kritik av talet om de intellektuella tillbakagång ("riktiga intellektuella finns inte längre") blir ett slags motsvarighet till hans kritik av frånvarotesen ("de intellektuella finns någon annanstans").

Stefan Nygård

Historiemedvetande i fokus

Niklas Ammert, *Det osamtidigas samtidighet. Historiemedvetande i svenska historieläroböcker under hundra år*, 252 s., Sisofys, Uppsala 2008.

Enligt Henry Ford är historien "one damned thing after another". Niklas Ammert anser historien vara något mycket mer, nämligen en väsentlig dimension av mänskligt medvetande. Både individuell identitet och gruppidentitet är beroende av historiskt medvetande.

I Tyskland och i Norden har det sedan 1980-talet rått konsensus om historiemedvetandets roll som det mest fundamentala begreppet inom historiedidaktiken. Nyligen har historiemedvetande vunnit intresse också i Storbritannien och Nordamerika.¹ Som en filosofisk-antropologisk idé existerade begreppet dock i den tyska idealistiska historiefilosofin redan under slutet av 1800-talet, bl.a. hos Wilhelm Dilthey. Begreppet återupptäcktes och nytolkades av Frankfurt-skolan på 1970-talet. Framst var det ändå Reinhart Koselleck som tog itu med frågan då han skrev om *Vergangene Zukunft*, d.v.s. om relati-

¹ Se t.ex. Peter Seixas (ed.), *Theorizing Historical Consciousness* (Toronto 2004).

viteten hos begreppen framtid och det förflutna (1979). Historiedidaktikern Karl-Heinz Jeismann resonerade år 1977 att historiemedvetandet innebär ett ömsesidigt förhållande mellan forntidstolkning, nutidsförståelse och framtidsförväntningar. Definitionen blev allmänt omfattad inom historiedidaktiken.

”Historiemedvetande” konkurrerade på 1970-talet med ”kritiska färdigheter” om positionen som historieundervisningens kärnbegrepp. De kritiska färdigheterna betonades i en positivistisk anda av brittiska historiedidaktiker som hävdade att historiestudier främst erbjuder en arena för övandet av källkritik och att historieundervisningens ramar därför består av epistemologiska begrepp. Brittisk historiepedagogik inspirerade visserligen nordiska didaktiker, t.ex. norrmannen Erik Lund, men trädde under 1990-talet i bakgrunden. I Norden uppfattas historien vara mer än bara en kunskapsform. Historien har en substans och t.o.m. ett värdeinnehåll, och hos en människa framträder den som historiemedvetande.

Niklas Ammert, som är historiedidaktiker och verksam vid Högskolan i Kalmar, associerar sig med historiemedvetandets skola. Därmed distanserar han sig från det positivistiska kunskapsintresset och fokuserar på historiens funktion som medvetandets innehåll. I sin avhandling frågar sig Ammert hur historiemedvetandet översätts till undervisnings- och inlärningskriterier. Han lånar teoretiska ramar från tyska och nordiska historieteoretiker. En av dem är Jörn Rüsen, som skiljer mellan fyra progressiva typer av historiemedvetande. Ett traditionellt historiemedvetande innebär en syn på det förgångna som en kavalkad som människan är del av. Den andra typen, ett exemplariskt historiemedvetande, består av livs- och aktionsepisoder som dyker upp under tidens gång och vittnar om människornas kamp med existentiella problem. Den tredje typen är kritisk, och innebär ett förkastande av *historia magistra vitae* och ett erkännande av tidsspecifika problem. Den fjärde, vidareutvecklade typen av historiskt medvetande är genetisk och förutsätter även ett sinne för tidens oundvikliga föränderlighet. Den sista typen kan enligt Rüsen anses som det längst utvecklade historiemedvetandet. Den kan bäst beskrivas som en narrativ kompetens, som Rüsen anser vara uppnådd då en människa anser sig vara både skapad av historien och historieskapande.

Som sin andra teoretiska huvudram har Ammert valt sin handledares Klas-Göran Karlssons kategorier av historiskt medvetande. Karlsson gör en skillnad mellan genetiska och genealogiska föreställningar av historien. Båda typerna har sitt fokus i nutiden. I de genetiska berättelserna framställs nutida fenomen som etapper i tidens ström, medan en genealogisk berättelse tar sin utgångspunkt i ett specifikt nutida problem åt gången och spårar dess rötter och uppenbarelser i det förgångna. Den genealogiska ansatsen erkänner diskontinuiteten i historien. Den historiska förändringen består av brott lika väl som av kontinuerliga linjer.

För att fullborda sin egen analysram fogar Ammert ”reflexivitet” till Rüsens och Karlssons kategorier. Reflexiviteten är en dimension i en postmodern mentalitet och uppenbarar sig som en ömsesidig växelverkan mellan en in-

divids livsvärld och historisk vetenskap. Ett historiemedvetande är reflexivt om människan anser sig både skapad av historien och historieskapande. Sålunda är berättelserna i en skolbok reflexiva om de låter mottagaren projicera sina existentiella frågor på det förgångna.

Ammert frågar sig hur historiemedvetandet artikuleras i läroböcker. Frågan som sådan kan ifrågasättas, då ett medvetande är en individuell sinnesfunktion och inte en egenskap av en artefakt, i detta fall en bok. Ammert anser dock att en bok nog kan uttrycka författarens och hans referensgrupps medvetande och därmed erbjuda läsaren ett tillfälle att dialogiskt utveckla sitt eget medvetande.

Ett kollektivt medvetande uppstår när individer i en tid och ett rum delar sina erfarenheter och förväntningar. Detta kan ske inom skolan, men endast i en atmosfär som tillåter intellektuell frihet och öppenhet. Medvetandet ligger för djupt i människan för att kunna fostras med tvång. I totalitära system har lärarna vanligtvis misslyckats med sina försök att bevisa att en viss syn och vissa värden är historiskt korrekta. Detta har enbart lett till uppkomsten av ett dubbelt historiespråk, som å ena sidan består av ett imiterande av den officiella retoriken och å andra sidan av ett genuint historiemedvetande. Det senare har ofta förmedlats av familje- och lokaltradition och upplevs som autentiskt jämfört med de mer institutionaliserade läxorna. Vad skolundervisning och -böcker i en demokrati kan göra, är att genom sina framställningssätt och innehållsval skapa en kontaktyta för ungdomliga sinnen att identifiera sig med det gemensamt erfarna förgångna. Ammert anser att den reflexiva berättelsekategorin, med sina tilltalande mikrohistoriska och fiktiva element, bäst tjänar detta ändamål.

Ammert studerar skolböckerna med hjälp av en ansenlig mängd begrepp och kategorier. Särskilt i slutkapitlen överskrider han den rent historieteoretiska diskussionen och utnyttjar multidisciplinärt både sociologi och etik.

Historieämnet i skolan har genom tiderna varit ett etiskt projekt i kontrast till historievetenskapen, som traditionellt inte förväntas normativt pröva de förgångna handlingarna och värdena. Oberoende av historievetenskapen har läroplanerna genom årtionden förutsatt att historieundervisningen skall innefatta fostran till demokrati, altruism, fredsvilja och egalitarianism. Ammert erkänner etiska värden som en dimension i historiemedvetandet, och studerar i slutkapitlet hur värden kopplas till historiemedvetandets genetiska, genealogiska och reflexiva perspektiv. Genetiskt sett finns det värden i det förflytna och genealogiskt sett finns det ett förflytet i värden. Med andra ord: historien har producerat värden, och nutida värden kan historiskt dekonstrueras. Det reflexiva perspektivet utmanar en människa att aktivt spegla sina val av värden på analoga historiska situationer.

Då historiemedvetande är en väsentlig dimension av människans uppväxt, är dess främjande den starkaste legitimationsgrunden för historieundervisningen. Hur lyckas Ammert i sitt försök att utvärdera skolböckernas bidrag till historiemedvetandets utveckling?

Det var så sent som 1994 som Sveriges nationella läroplan nämnde historiemedvetandet som ett mål för undervisningen (i Finland introducerades begreppet samma år). Eftersom historiemedvetandet som ett reellt antropologiskt fenomen dock existerat tidigare, har Ammert med goda skäl tagit ett hundraårsperspektiv för sin studie. Det långa perspektivet förverkligas i bokens tre första kapitel, där genetiska, kritiska och etiska ansatser spåras ända från det tidiga 1900-talets böcker ”för Gud och fosterlandet” till millenniumskiftets postmoderna ”snapshots”. Tack vare sin problemställning plöjer Ammert djupare än sina föregångare i lärobokshistoria, Herbert Tingsten och Göran Andolf, som närmast skrev endimensionella idéhistoriska översikter. Trots att Ammerts synvinklar är fler än hans föregångares, erbjuder de inledande kapitlen inte egentligen övertygande nya insikter. Begreppen och kategorierna är helt enkelt för många för att möjliggöra solida resonemang och övertygande slutsatser.

I de tre följande huvudkapitlen ger Ammert prov på sin analytiska skärpa. Han förkortar perspektivet till perioden 1962–2003 och begränsar analysverktygen till begrepp som är nära anknutna till historiemedvetandet. Särskilt imponerande är det kapitel där han systematiskt jämför 1960-talet med 1990- och 2000-talen. Till slut inskränker han synvinkeln till historiens värde dimension och lyfter därmed sin studie från rent historieteoretiska kategorier till en allmänt kunskapsteoretisk problemlnivå. Studien som började med en nästan plågsam översikt med talrika namn och begrepp, blir en elegant tankeföljd.

Ett reflexivt historieperspektiv som en didaktisk kategori är det intressantaste nya fyndet hos Ammert. Särskilt om man accepterar att en persons eller en grups historiemedvetande kan vara felaktigt och skadligt, är en reflexiv autentisk dekonstruktion av medvetandet livsviktig. En kritisk dialog mellan forntid och framtid i en individs eller en grups medvetande tjänar omvärderingen av forntidstolkningar och framtidsförväntningar. I en sådan funktion ligger legitimationen för ett institutionaliserat möte med historien, d.v.s. skolans historieundervisning.

Bokens titel *Det osamtidas samtidighet* påminner om William Faulkners replik ”The past is not dead – it is not even past” och Kosellecks boktitel *Vergangene Zukunft*. Ammert visar att framtidens närvaro i det förgångna kan artikuleras i skolböcker utan att man predikar determinism. Särskilt de nya reflexiva böckerna inbjuder läsarna till ett resonemang om både forntidens och nutidens människors ansvar för framtiden. Ammert har i sin avhandling artikerat historiemedvetandet som ett etiskt projekt.

Inte kan ju finländare ha gjort något sådant!

Oula Silvennoinen, *Salaiset aseveljet. Suomen ja Saksan turvallisuuspoliisi-yhteistyö 1933–1944* [Hemliga vapenbröder. Samarbetet mellan den finska och tyska säkerhetspolisen 1933–1944], 477 s., ill., Otava, Helsinki 2008.
 Antti Kujala, *Vankisurmat. Neuvostotavankien laittomat ampumiset jatkosodassa* [Döden bland fångar. Olagliga arkebuseringar av sovjetfångar under fortsättningskriget], 333 s., ill., WSOY, Helsinki 2008.

Minnet av de senaste krigen i Finland är en märklig sak. Finland kämpade på den förlorande sidan, men bevarade sin självständighet. I landet skedde inget systemskifte, utan den gamla eliten ledde Finland från krig till fred, och det uppstod inte heller någon intern debatt om den förda krigspolitiken. Av dessa skäl var man i Finland, i motsats till alla andra länder som hört till den tyska inflytelsesfären, aldrig tvungen att göra upp med samarbetet med Nazityskland.

Krigen har i Finland blivit en av de viktigaste byggstenarna i nationens historiska identitet. I vilket annat land förknippas begreppet självständighet lika starkt med krigen som i Finland? Också de yngre generationerna ser självständigheten som någonting dyrköpt som betalades med veteranernas blod på vinterkrigets snöiga vidder och i eldstormen på Karelska näset.

Eftersom minnet av krigen är heligt för finländarna har man intalat sig, och till slut också kommit att tro, att Finland stred med renare vapen än andra. Ända till denna dag har man i historieforskningen tydligt skyggat för att behandla sådant som kunde förfula bilden av kriget. I flerbändiga historiska översiktsverk över kriget ägnas t.ex. utlämnandet av ryska krigsfångar till Tyskland inte mer än några ynka rader.

Man har förklarat forskningens ringa omfattning med att det inte finns någon dokumentation över de grymheter som möjligen begicks utanför strids-situationerna. Källornas tystnad har fått historikerna att dra slutsatsen att man i Finland kanske ändå inte, inte ens i landets norra, tyskkontrollerade delar, agerade enligt de förintelsekrigets lagar som gällde på de övriga fronterna. Denna tolkning har suttit väl i den sublimes och rena bild av krigen som finländarna värdar.

Tystnaden bröts 2003 av redaktör Elina Sanas bok om personutlämningarna från Finland till Tyskland under fortsättningskriget. Misstanken om en hemlighållen finländsk *holocaust* nådde över den internationella nyhets-tröskeln, och staten startade ett specialfinansierat fyraårigt forskningsprojekt vid Riksarkivet som fick namnet ”Suomi, sotavangit ja ihmislouvuutus 1939–1955” (”Krigsfångars dödlighet och personöverlämningar i Finland 1939–1955”). Författarna till de här recenserade böckerna, Oula Silvennoinen och Antti Kujala, har arbetat inom det nämnda projektet. Silvennoinen

har forskat i samarbetet mellan den finska och den tyska säkerhetspolisen och Kujala i de illegala arkebuseringarna av sovjetiska krigsfångar.

Oula Silvennoinens avhandling om samarbetet mellan den finska och den tyska säkerhetspolisen är ett stycke gedigen historisk grundforskning, men också en välskriven faktabok. Silvennoinen utnyttjar de utmärkta möjligheter att bygga upp ett fartyllt personhistoriskt narrativ som källmaterialet erbjuder, men som sig bör då det handlar om god historisk forskning begränsar han sig inte till personplanet utan placerar den finska säkerhetspolisens verksamhet i ett bredare politiskt sammanhang, och söker motiv och förklaringar.

Stommen i Silvennoinens källmaterial utgörs av det finländska EK-Valpo-materialet, men han har också tålmodigt sökt källfragment rörande tyska säkerhetspolisens verksamhet i de baltiska länderna och Tyskland. Silvennoinen visar hur Statspolisens (Valpo) föregångare detektiva centralpolisen (EK) redan på 1920-talet organiserade sin verksamhet efter tysk modell under ledning av sin långvarige chef Esko Rieki. Samarbetet med tyskarna fortsatte helt naturligt efter nazisternas makttillträde på 1930-talet. Valpos andre man, biträdande chefen Bruno Aaltonen, var den som i praktiken hade huvudansvaret för kontakterna till Tyskland. I början av 1941 blev den tysksinnade Arno Anthoni chef för Valpo.

När tyska armén sommaren 1940 anlände till Nordnorge och finska Lappland åtföljdes den av den SS underställda säkerhetspolisen och dess underavdelning, den hemliga statspolisen Gestapo. Tyska säkerhetspolisen hade fyra s.k. insatsgrupper som opererade på de ockuperade områdena på Östfronten. *Einsatzgruppe A*:s ansvarsområde omfattade Tysklands nordliga armégrupper. De ökända Einsatzkommandona var insatsgruppernas verktyg. Fram till nu har man utgått från att dessa inte verkade på finskt territorium, varför ingen före Silvennoinen har utrett saken i grunden. Hans djärva mothypotes visade sig fruktbar.

Den finska och tyska säkerhetspolisens hemliga vapenbrödraskap fördjupades så att Valpo under hösten 1940 gick med på att gå Tysklands ärenden i norr. För att sköta samarbetet bildades *Einsatzkommando Finnland*. Silvennoinen har i Valpos arkiv bara hittat två dokument där Einsatzkommandot nämns vid sitt rätta namn. Dess uppgift var att utplåna kommunisterna i Murmanskområdet och på Kolahalvön. Det militära anfallet beräknades vara högst i några dagar, varför säkerhetsfrågan på det ockuperade området måste skötas brådskande. Här behövde tyskarna Valpos hjälp, eftersom man under utrensningoperationerna skulle komma i kontakt också med finska kommunister i Murmanskområdet. Silvennoinen visar hur planen också ideologiskt föll finländarna i smaken, eftersom den ”judiska bolsjevismen” uppfattades som en gemensam fiende.

Vid fånglägren för krigsfångar i Salla och Elvenes ställde Valpo en grupp om tolv personer till den tyska säkerhetstjänstens förfogande; den finska gruppens operativa kärna utgjordes av mannar från Rovaniemi-avdelningen.

Uppgiften var att bland krigsfångarna gallra ut judarna och de politiska kommissarierna för avrättning. *Einsatzkommando Finnlands* verksamhet nådde sin kulmen i slutet av 1941, och styrkan lades ner redan följande år då tyskarnas frammarsch i norr hade kört fast. Samtidigt började de finska och tyska säkerhetsmyndigheternas relationer fjärmās, och enligt Silvennoinen upphörde det hemliga samarbetet senast när Valpochefen Arno Anthoni avstattes i februari 1944.

Det är möjligt att det inte enbart handlade om ett samarbete mellan säkerhetspoliserna; på grund av forskningsuppgiftens avgränsning har möjliga kopplingar till bl.a. den tyska militäradministrationen i Lappland och de finska civila myndigheterna tills vidare förblivit outredda. Svar på de här frågorna kan man kanske hitta i dokument hos civila och lokala myndigheter i norra Finland. Den grundläggande frågan för den fortsatta forskningen är huruvida Finlands regering och de civila myndigheterna var medvetna om Valpos aktiviteter. Chefen för presidentens kansli Bruno Kivikoski som under fortsättningskriget befann sig i Rovaniemi var uppenbarligen välunderrättad om säkerhetspolisens verksamhet, liksom också landshövdingen i Lapplands län Kaarlo Hillilä. Det är svårt att föreställa sig att man skulle ha kunnat hemlighålla samarbetet heller för inrikesminister Ernst von Born. Men kände landets högsta politiska ledning till det hemliga samarbetet? För så vitt källorna tiger eller har förstörts blir det svårt att svara på den frågan.

Oula Silvennoinens avhandling visar hur de finska säkerhetsmyndigheterna anammade den nationalsocialistiska tyska säkerhetspolisens målsättningar och metoder. Det lände inte rättsstaten till heders; säkerhetspolisen Valpo tog åt sig domsrätten och gjorde sig skyldig till krigsförbrytelser.

Finland hade 1922 anslutit sig till konventionen om landkrigets lagar och bruk som hade antagits vid konferensen i Haag 1907, och även undertecknat Genèvekonventionen angående krigsfångars behandling från 1929, vilken utgjorde ett komplement till Haagkonventionen. Efter fortsättningskrigets utbrrott utfärdade militärhögkvarteret order om behandlingen av krigsfångar. Sovjetunionen hade inte anslutit sig till Haagkonventionen, och även om den sovjetiska hållningen i frågan *de facto* var oklar, var Finland följaktligen inte heller förpliktat att tillämpa konventionens paragrafer om behandlingen av krigsfångar på sovjetiska fångar. Högkvarteret uppmanade ändå trupperna att respektera de centrala punkterna i konventionen och behandla krigsfångarna sakligt.

Finland tog under fortsättningskriget ca 65 000 sovjetiska krigsfångar. Av dem dog var tredje under fångenskapen, majoriteten av dem av undernäring och sjukdom. Särskilt hög var dödligheten under vintern 1941–1942, vilket förklaras av hämndbegär och en likgiltighet som grundade sig på att Tysklands, och därmed Finlands, seger ansågs bergsäker. En del av befälet agerade dessutom utifrån ett rasistiskt rysshat, de betraktade ryssarna som undermänniskor vilkas lidanden man inte behövde bry sig om.

Mot denna bakgrund är Antti Kujalas bok om skjutandet av fångarna hårresande läsning. Han har räknat ut att kring 1 200 sovjetiska krigsfångar under fortsättningskriget dödades illegalt. Eftersom källorna tenderar att tuga om sådana här saker, eller har förvrängt eller förstörts, kommer vi aldrig att få reda på det exakta antalet dödade. Kujala behandlar först dödandet av krigsfångar i stridsituationer, därefter gör han en kort internationell jämförelse av behandlingen av krigsfångar, och fokuserar slutligen på dödandet i fånglägren.

Tysklands nederlag vid Stalingrad i februari 1943 blev en klar vändpunkt också när det gällde behandlingen av krigsfångar: efter det vidtog staben vid hemmavfronten och Högkvarteret åtgärder för att förbättra krigsfångarnas situation. Man ingrep ändå bara i missförhållanden och olagligheter i enskilda fall, och koncentrerade sig snarare på att se till att dokumentationen skulle ge en bild av att verksamheten varit laglig. Således skulle t.ex. alla hänvisningar till avrättningar avlägsnas ur dödsattesterna, och hösten 1944 förstördes stora mängder känsliga dokument.

Vapenstilleståndsavtalet förpliktade Finland att reda ut krigsförbytelser begångna av finländare. I oktober 1944 grundades en utredningscentral för de krigstida fånglägren i anslutning till försvarsministeriet, med uppgift att i fall där misstanke om förbrytelse förelåg göra förundersökning och vid behov väcka åtal. De fall centralen fick till behandling baserade sig på två källor; dels vittnesmål från krigsfångar som skulle sändas tillbaka till Sovjetunionen om brott de utsatts för eller kände till, dels angivelser gjorda av finländska vittnen. Det röda Valpo uppmanade rent av i tidningsannonser folk att göra angivelser.

Kujala beskriver angivelserna som satte i gång hela processen, och som ofta hade politiska motiv eller föranleddes av en önskan att hämnas på en tidigare överordnad; försvarets taktik gick å sin sida ofta ut på att utnyttja de politiska motiven bakom rättegångarna för att få fram möjligast förmånliga vittnesmål för de åtalade.

Sovjetunionen tillät Finlands militära och civila domstolar döma dem som gjort sig skyldiga till brott i enlighet med landets lagar. Enligt Kujala aktade sig de finländska domstolarna för att låta rättegångarna eskalera till en utrensning inom armén och den hösta politiska ledningen, och höga officerare fick en mildare behandling än övriga åtalade. Vid slutet av 1948 hade över 700 personer dömts till straff. Ungefär 200 mål som gällde brott mot liv gick under åren 1945–1950 vidare ända upp till Högsta domstolen, och Kujala granskar dessa mål i detalj.

Särskilt bokens första del, som behandlar dödandet av krigsfångar i stridsituationer, är medryckande läsning. Rubrikerna som plockats ur rättegångsprotokollen är rafflande, i stil med ”Den svarta ängeln”, ”Klubbenedsövning och yxnarkos” samt ”Det är en kommunist; om han öppnar käften får han själv en kula i skallen”.

Av de arkebuseringar av krigsfångar som skedde i stridsituationer vid fronten behandlades ett sextiotal i Högsta domstolen 1945–1949. Nästan 90 procent

av dessa blodsdåd inträffade under fortsättningskrigets första år, då de flesta krigsfångarna togs. Majoriteten av de dömda var officerare, eftersom man ansågs att de underofficerare och soldater som lytt en överordnads order att döda inte kunde förväntas vara förmögna att skilja en olaglig order från en laglig.

Kujala avslutar den del av boken som behandlar dödandet av krigsfångar i stridsituationer med att konstatera att finländarna under frontförhållanden inte dödade krigsfångar i ovanligt stora mängder eller mer än någon annan. Situationen var betydligt mycket dystrare i fånglägren och i fångkompanierna där krigsfångarna placerades efter att ha registrerats. Det skedde oproportionerligt många olagliga fångskjutningar i IV Armékåren som stred under general K. L. Oeschs kommando på Karelska näset. I september 1941 utfärdade Oesch en order till trupperna under hans kommando om inställningen till krigsfångar, i vilken han bland annat skarpt fördömde sina soldaters alltför vänskapliga inställning till fångarna. I enlighet med sin överordnades inställning utfärdade en kapten som tjänstgjorde under Oesch i sin tur i november 1941 en order om behandlingen av krigsfångar vid armékåren underställda befästningsverk och i fångkompanier. Detta var enligt Kujala den gravast olagliga skriftliga order om behandlingen av krigsfångar som utfärdades i Finlands armé. Enligt ordern skulle bl.a. tredskande fångar omedelbart avrättas på arbetsplatsen som varnande exempel för medfångarna, en åtgärd som armékårens kommandör hade gett oinskränkt fullmakt till. På områden under IV Armékårens kontroll dödades under ett drygt halvår långt över hundra krigsfångar illegalt. Våren 1942 började man i avskräckande syfte skjuta också kamrater till rymlingar, om man inte genast lyckades få fast rymlingarna själva. Man brydde sig inte heller om att ordna vård för fångar som förfrusit sig på arbetsplatserna, utan de arkebuserades.

Högsta krigsrätten dömde Oesch till 12 års tukthus för anstiftan till 17 dråp, men Högsta domstolen ansåg att det inte hade letts i bevis att det i Oeschs muntliga order skulle ha ingått lagstridiga eller från högkvarterets instruktioner avvikande punkter, varför generalens dom mildrades till tre års fängelse.

Sovjetunionen förhöll sig överraskande lugnt till förbrytelseerna som dess soldater blivit offer för och lämnade det till finländarna att döma de skyldiga. Det viktigaste skälet till detta var säkert att krigsfångarna i de sovjetiska makthavarnas ögon var förrädare. Vid behov hade Sovjetunionen, om man så önskat, kunnat använda förbrytelseerna som ett medel för en grundligare utrensning bland de finländska officerarna.

Oula Silvennoinens och Antti Kujalas forskningsresultat som lyfter fram vapenbrödraskapets mörka sida och den grymma behandlingen av sovjetiska fångar har överraskat och väckt bestörtning. En del kommentatorer har försökt förringa finländarnas krigsförbrytelser genom att jämföra dem med de brott som begicks av Tyskland eller Sovjetunionen. Ändå är varje brott mot mänskligheten, oavsett offrens antal, av sådan art att det inte kan ursäktas med att någon annan betedde sig ännu grymmare.

Det är förvisso ett faktum att bara en bråkdel av de finländska soldaterna vid fronten och de civila myndigheterna gjorde sig skyldiga till krigsförbrytelser, men vem som helst kunde under vissa omständigheter bli en mördare. Detta har man kunnat konstatera i alla krig genom historien. I Tyskland har det mest smärtsamma varit just att erkänna detta faktum. Så småningom har man medgett att Hitler och hans anhang omöjligen på egen hand hade kunnat genomföra massmord på miljontals judar; det krävdes också medhjälp från alldeles vanliga soldater ur *Wehrmacht*.

I Finland har det tagit överraskande lång tid att få de ojämnheter och sprickor som uppstått i bilden av fortsättningskriget behandlade, och i detta avseende kan man inte ge den finska historieforskningen vidare gott betyg. Allmänhetens förvånade och argsinta reaktioner på forskningsrön som inte stämmer med bilden av ett rent krig, visar att finländare ännu har långt kvar till en situation där fortsättningskrigets skuggsidor kan diskuteras öppet. I den här processen släpar Finland klart efter de flesta andra demokratiska länderna i Europa, men är visserligen längre kommen än Ryssland och de övriga östeuropeiska länderna. Är den nationella självkänslan fortfarande inte stark nog för att finländare skall våga se sanningen i vitögat? Det krävs ju inte mer än att vi medger att vi inte var värre än andra. Varför skulle vi ha varit bättre än andra?

Seppo Hentilä

Viborgs fall i juni 1944

Eero Elfvingren & Eeva Tammi (toim.), *Viipuri 1944. Miksi Viipuri menettettiin?* [Viborg 1944. Varför förlorades Viborg?], 376 s., WSOY, Juva 2007.

Erik Appel, *När allt gick fel. Viborgs fall 1944*, 194 s., Schildts, Helsingfors 2007.

Under de senaste åren har historiker och journalister fört en livlig debatt om händelserna under fortsättningskriget sommaren 1944, då Finlands armé efter det ryska genombrottet i juni tvingades retirera under panikartade former. Professor Heikki Ylikangas har bidragit med boken *Romahtaako rintama? Suomi puna-armeijan puristuksessa kesällä 1944* (2007) som behandlar ”kapp-löpningen” på Karelska näset samt frontlinjens stabilisering efter Viborgs fall och de beramade avvärjningssegrarna vid Tienhaara, Tali och Ihantala. Frågan om de finländska soldater som arkebuserades av den egna sidan under reträtten har tilldragit sig ett särskilt intresse. Fem finländska forskare, Ohto Manninen, Jukka Kulomaa, Jarmo Nieminen, Tapio Nurminen och Jukka Lindstedt har i fråga om antalet arkebuserade polemiserat mot Ylikangas i

boken *Teloitettu totuus – kesä 1944* (2008), men det sista ordet har knappast blivit sagt i denna debatt. Ett annat omdebatterat spörsmål har alltsedan kriget varit frågan om Viborgs snabba fall midsommaren 1944, som bl.a. undersökts av Lauri Jäntti i dennes bok *Viipurin viimeinen päivä 1944* (1964). Till denna fråga ansluter sig de två böcker som är föremål för denna granskning, nämligen journalisten och krigsveteranen Erik Appels bok *När allt gick fel. Viborgs fall 1944* och den av Eero Elfvingren och Eeva Tammi redigerade boken *Viipuri 1944. Miksi Viipuri menetettiin 1944?* som innehåller bidrag av femton olika författare.

Erik Appels bok är populärt skriven, men baserar sig på arkivkällor, bl.a. dagböcker och stridsrapporter i Krigsarkivet (numera en del av Riksarkivet) samt på en omfattande litteratur. Eero Elfvingren och Eeva Tammis bok är indelad i fyra huvudavsnitt med sammanlagt tjugo underkapitel. Redaktörerna själva har skrivit fem av de tjugo kapitlen ('Viborg får sin försvarare', 'Överbefälhavarens roll och andel i beslutsprocessen', 'Signalverksamheten', 'Slaget om Viborg' och 'Sammandrag') vartill Tammi ytterligare författat ett kapitel om veteranernas berättelser. Övriga författare är Silvo Hietanen (en inledande översikt om Viborgs historia), Juhani Porvali ('Fortifikationstrupperna'), Urho Myllyniemi ('Försvaret av Viborgska viken'), Anssi Vuorenmaa (om den högre ledningens åtgärder på Näset), Hannu Valtonen ('Luftstridskrafterna i Viborg'), Carl-Fredrik Geust (om Sovjetunionens luftstridskrafter på Näset), Ahti Lappi ('Luftvärnet i Viborg'), Erkki Käkälä (ett kapitel om pansartrupperna och ett om pionjärverksamheten), Jyrki Paulaharju (om fältartilleriet och granatkastartrupperna), Keijo Suominen (om underhållet), Jukka Kekkonen ('Rättegångarna mot Kemppe och Bäckman'), Göran Lindgren ('Slaget om Viborg – en lektion i krigsledning') samt Jarmo Nieminen ('20. Brigadens stupade och försvunna').

Den ryska armén bröt igenom den finländska försvarslinjen, den s.k. VT (Vammelsuu–Taipale)-linjen vid Kuuterselkä den 14 juni 1944 och kunde därefter fritt marschera mot Viborg, eftersom det inte fanns någon egentlig försvarslinje mellan VT-linjen och staden. Under uppehållande strid drog sig den IV Armékåren mot Viborg. 20. Brigaden fick order att försvara Viborg, dit den anlände den 17–19 juni 1944, samtidigt som den gamla staden än en gång tömdes på sina finländska invånare. Tid för grundligare förberedelser fanns inte, fienden stod redan utanför stadens portar och brigadens enheter gick genast i ställning. Likaså körde batteriets enheter direkt i ställning, 40. Tunga Sektionen i Herttuaala vid Tienhaara och 20. Lätta Sektionen i parken vid Monrepos. Ordern var att hela VKT-linjen skulle vara bemannad den 20 juni kl. 6.00. Anfallarna bestod av enheter ur den ryska 21. Armén, totalt fyra armékårer av vilka 108. Armékåren under generallöjtnant M. F. Tihonovs befäl med sina tre divisioner riktade sitt angrepp rakt mot Viborg. Det ryska anfalllet inleddes redan tidigt på morgonen den 20 juni, den första stridskontakten med fem ryska stridsvagnar skedde redan klockan halv fem på morgonen på II Bataljonens avsnitt.

Man kan med fog instämma i Erik Appels bedömning att den snabba förlusten av Viborg i juni 1944 var ”en otrolig historia” (s. 7). Samtidigt är det en av de mest traumatiska händelserna i den finländska krigshistorien. Staden gick förlorad efter endast tio timmars strid och nästan hela 20. Brigaden som satts att försvara den tog benen på ryggen. Brigadkommendören, överste Armas Kemppe, och bataljonskommendören, major Kurt Bäckman, utsågs till syndabockar och dömdes, medan hela den högre arméledningen, bl.a. Fjärde Armékårens kommendör, generallöjtnant Taavetti Laatikainen och armékårens artillerikommendör, överste Oskar Sippola gick fri. Överste Kemppe förhörde för första gången redan den 27 juni i Tusby. Kemppe och Bäckman anhölls i juli 1944 och den 20 juli var ärendet före för första gången. Bäckman satt anhållen i flera månader innan han i september försattes på fri fot. Kemppe nekade till flera åtalspunkter och i december 1944 blandade sig t.f. överfiskalen vid överkrigsdomstolen Rolf Westerlund i frågan och sände en skrivelse till generalstaben, där han krävde en utredning med hänvisning till att armékårens ledning visat en ”oförlätlig likgiltighet, nonchalans och formalitet” (Appel s. 177) visavi Kemppe's anhållan om artilleriammunition. Generallöjtnant Hugo Österman gavs uppdraget att företa en utredning, men innan den var färdig avkunnade överkrigsdomstolen sent omsider sin dom den 19 januari 1945. Överste Kemppe prickades för brott begånget av ovarsamhet mot sin tjänsteplikt och en anmärkning rörande honom infördes i en dagorder. Bäckman dömdes till åtta månaders tukthus för att av ovarsamhet och underlåtenhet ha brutit mot sin tjänsteplikt. Fallet gick därefter till Högsta domstolen som i mars avkunnade sitt utslag i affären: överste Kemppe's straff omvandlades till 25 dygns arrest och major Bäckmans straff ökades till ett års tukthus. Men för den sistnämndes del förföll straffet eftersom han redan sex dagar efter överkrigsdomstolens utslag hade tagit sitt liv.

På frågan om hur Viborg kunde förloras så snabbt ger både Appel i sin bok och Elfvingen, Tammi och Lindgren i sina uppsatser i antologin *Vii-puri 1944* överensstämmande förklaringar. Redan utgångspunkten var besvärlig, marskalk Mannerheim krävde att staden skulle försvaras till varje pris, men bland generalerna ansågs detta både oklokt och omöjligt. Även om ingen, med Appels ord, ”vågade utmana marskalken” (s. 7), så innebar denna hållning att ingen egentligen tog ansvar för försvaret av Viborg. Den IV Armékåren med sin kommendör Taavetti Laatikainen förhöll sig passiv, och när Tunga Sektionens granatförråd tröt så fanns ingen ammunition att få. Brigadens underhållskompani som förfogade över Tjugonde Brigadens ammunitionsförråd befann sig i Rapattila och hann aldrig komma till hjälp. Vid ettiden på dagen den 20 juni utbröt panik bland försvararna inom Sjätte kompaniet och största delen av kompaniet lämnade sina ställningar. Första bataljonens motanfall misslyckades och major Bäckman gav på basis av felaktiga uppgifter vidpass kl. 14.30 order om lösgörning. Ryssarna bröt igenom vid Ristimäki och avancerade med pansarvagnar snabbt in mot centrum där

man ca kl. 16 började beskjuta brigadens kommandoplats. Överste Kemppi lämnade kommandoplatsen kl. 16.35 och tio minuter senare halades Finlands flagga på slottstornet. Strax därefter sprängdes Slottsbron. Allt gick så snabbt att fältsjukhuset, inhyst i Kvinnoklinikens källare på Batteribacken, lämnades åt sitt öde. Militärläkaren Pentti Salonen, sanitetsfältväbel Eino Varjola och ett tjugotal patienter hördes aldrig mera av. Enligt soldat Kalle Autio som befann sig på sjukhusets förbandsplats öppnade de ryska soldater som anlände till platsen omedelbart en mördande eld (s. 353), varför man måste anta att samtliga patienter inklusive personalen dödades. Autio själv hamnade under en skjuten sanitär och lyckades följande natt smyga i väg. Efter att ha gömt sig ett par dagar i Viborg blev han tillfångatagen och återvände från fångenskapen i mars 1945.

Erik Appel (s. 38) och Göran Lindgren (s. 277) framhåller att Tjugonde brigaden hade ställts inför en omöjlig uppgift då det gällde att försvara Viborg. Appel säger rent ut angående Kemppis brigad att ”dess utbildning [var] föga berömvärd och dess stridsvärde anspråklöst”. Brigaden hade ingen erfarenhet av pansarstrider och hade mestadels utfört arbets- och vägbyggnadsuppdrag. Den hade inte på fem månader varit i främsta linjen. Lindgren påpekar också att brigadens stridsmoral inte var den bästa, det förekom t.ex. ledarskapsproblem ända upp på bataljonsnivå. Förtroendet för bataljonskommendörerna bland de lägre officerarna var inte alltid det bästa. Disciplinen bland manskapet lämnade också mycket i övrigt att önska, men mest fatal var ändå bristen på tillit till de egna truppers förmåga. Ordern att försvara Viborg var dock som Lindgren påpekar ovillkorlig (”ehdoton”), vilket alla, såväl manskap som befäl var väl medvetna om. Både Appel och Lindgren understryker IV Armékårens bristande ansvar då Tjugonde brigaden lämnades åt sitt öde.

Vid Ristimäki svek den 20 juni modet hos II Bataljonens Sjätte kompani inför den tunga elden från de ryska Klim Vorosjilov-pansarvagnarna och en oordnad reträtt följde, vilken småningom tvingade trupperna på grannavsnitten att också dra sig tillbaka, varefter inbrytningen var ett faktum. Det finländska motanfallet rann under eftermiddagen ut i sanden, och brigadens olika enheter flydde snart genom Viborgs centrum mot Slottsbron med rysarna hack i häl. III Bataljonen, som under befäl av överstelöjtnant Teppo Sorri försvarade ett kilometerlångt avsnitt längst till vänster i förstaden Karjala, kämpade däremot hårt mot övermakten. Bataljonen utgjorde till sitt stridsvärde enligt flera källor brigadens bästa enhet, och det var också dess mannar som på bataljonskommendörens order sprängde landsvägsbron över Papulaviken i luften för att förhindra fienden att falla försvararna och den till vänster om dem i Tammisuo grupperade Tredje brigaden i ryggen.

Bilden av själva stridshändelserna är ändå mångfacetterad, med inslag av både hjältemod och -dåd samt såväl feighet som fanflykt. Av bataljonskommendörerna stupade både I Bataljonens kommendör, kapten Aamos Malinen, och IV Bataljonens chef, major Viljo Kirma, båda i samband med orga-

nisering av mottattacker. Övriga stupade officerare var kapten Onni Oksala, som stupade för en kula i huvudet den 21 juni vid Tali, löjtnant Stig Sippel som mötte döden i sin pansarvagn, kapten Viljo Suutarinen och löjtnant Aulis Läike. Jarmo Nieminen klarlägger i sin artikel (s. 292) att antalet stupade och försvunna i striden om Viborg totalt var 162, av vilka 85 stupade vid försvaret av staden den 20 juni 1944.

I den förvirring och det kaos som rådde bland Viborgs retirerande försvarare vid Slottsbron fanns ingredienser till en mycket större nationell katastrof. Faran för att VKT (Viborg–Kuparsaari–Taipale)-linjen skulle braka samman med katastrofala följder för hela Nässets försvar var uppenbar. Men dels stannade de finländska försvararna upp för att slåss, dels gjordes broarna småningom obrukbara och dels försinkade sig anfallarna genom att grundligt fira Viborgs erövring. Det ryska anfallet fortsatte först på kvällen den 21 juni, men då var det finländska försvaret redan alltför starkt. Något brohuvud på fastlandssidan lyckades ryssarna inte upprätta. Det finlandssvenska regementet IR 61 under befäl av överstelöjtnant Alpo Martinen intog försvarsställningarna vid Kivisillansalmi den 22 juni och kunde de följande dagarna trots en hård ryska trumeld avvisa alla ryska försök att övergå sundet. Nu var försvaret av en helt annan klass än i Viborg. Artilleriet under överste Kaarlo Rauramos befäl bestod av Fältartilleriregemente 8, Tunga sektionerna 14 och 40 och ett batteri från 60. Tunga sektionen, och det stöddes därtill av fem Vickers-pansarvagnar, två Christie-stormkanoner och ett kompani tunga granatkastare. Ytterligare fick försvararna hjälp av flygvapnet, varvid bl.a. den legendariske stridsflygaren kapten Hans Wind utkämpade flera framgångsrika luftdueller, vilka någon vecka senare renderade honom hans andra Mannerheimkors. Den 25 juni ebbade det ryska anfallet ut och den första av de många finländska avväjningssegrarna sommaren 1944 var ett faktum. Sextiettan förlorade den 23–25 juni 187 man, varav 37 stupade.

Både Erik Appels och Eero Elfvingrens och Eeva Tammiss böcker innehåller en massa detaljer och bakgrundsinformation och bägge ger läsaren en god helhetsbild av katastrofen vid Viborg. Appels framställning är mer populär och läsarvänlig, medan Elfvingren och Tammiss bok är mer akademisk och systematiskt upplagd. Appel avslutar sin skildring av Viborgsaffären med konstaterandet att det hade varit bäst om man hade följt Ruben Lagus råd och direkt lagt försvaret på andra sidan sundet och uppgivit Viborg: "För där hamnade man ju ändå efter ett himla schabblande" (s. 185). Elfvingren och Tammi frågar sig avslutningsvis (s. 368) varför IV Armékåren lyckades stoppa fienden på alla andra avsnitt av VKT-linjen utom vid Viborg, en fråga som kanske aldrig helt kan besvaras.

FRÅN FÄLTET

Historikern och biografien

Den biografiska forskningen har under de senaste decennierna upplevt en renässans och är i dag en av de mest lästa populärvetenskapliga genrer. Men också inom historieforskningen har biografien vunnit terräng. Utgående från detta faktum arrangerade Historiska nämnden och forskningssektorn inom Svenska litteratursällskapet i Finland ett heldagsseminarium med rubriken "Historikern och biografien" i Åbo den 5 december 2008. Seminariet hade en multidisciplinär utgångspunkt och var således riktat till forskare och studerande inom t.ex. historia, litteraturvetenskap, filosofi, teologi, statskunskap och kvinnovetenskap samt till en av biografien intresserad allmänhet. Det ägde rum i Åbo Akademis utrymmen och samlade drygt 50 deltagare.

Föredragen spände över ett brett område, från medeltida helgon över stormaktstidens "hjaltekung" och 1800-talets kvinnoaksrörelse till moderna politiska samtidsfrågor. Efter inledningsord av Historiska nämndens ordförande, professor Henrik Meinander, och en kort presentation av Svenska litteratursällskapet i Finland forskningssektor som gavs av forskningschefen, docent Christer Kuvaja, var det dags för den egentliga substansen. Först ut var professor Birgitte Possing från Köpenhamns universitet under rubriken "Biografien: genre med många liv". Professor Possing gav en kritisk översikt av den internationella biografidebatten, och poängterade genrens mång- och tvärvetenskapliga karaktär. Hon gav även en utmärkt framställning över biografins olika typer från antiken till i dag.

Docent Sven-Erik Pernler från Visby behandlade i sitt föredrag det svenska 1100-tals helgonet Elin av Skövde, helgonförklarad av kyrkan som martyrhelgon år 1164. Docent Pernler gav en intressant redogörelse för hur man av ett fragmentariskt medeltida källmaterial kan skapa bilden av en förmodad historisk person, som blev offer för en släktfejld och mördades vid en kyrkoinvigning den 1 augusti ca 1140. Professor Sverker Oredsson, från Lunds universitet, som 2007 gav ut en kritisk biografi över Gustav II Adolf, närmade sig i sitt anförande Gustav II Adolf som biografiskt problem och möjlighet. Han redogjorde för firandet av Gustav Adolf genom historien med startpunkt i 200-årsjubileet 1832 och slutpunkt år 1967, då firandet i Sverige ganska abrupt upphörde. Samtidigt upphörde Gustav II Adolf att vara ett svenskt nationalmonument. I sin biografi har professor Oredsson också belyst Gustav Adolfs sämre sidor, bl.a. var kungen enligt Oredsson besatt av krig. Talarna under seminariets förmiddags-session (Possing, Pernler och Oredsson) kommenterades av docent Henrik Knif, chefredaktör för *Biografiskt Lexikon för Finland*, som utges av Svenska litteratursällskapet i Finland.

Den tidiga eftermiddagssessionen inleddes med bidrag av professor Eva Helen Ulvros (Lunds universitet) och av fil.dr Tiina Kinnunen (Joensuu universitet), vilka kommenterades av filosofen Göran Torrkulla från Åbo Akademi. Professor Ulvros, som bl.a. skrivit biografier över författaren Sophie Elkan (2001) och kung Oscar I (2007) talade under rubriken ”När källkritiken möter gestaltningens utmaningar”. Hon redogjorde för vänskaps- och kärleksförbindelsen mellan Elkan och den mer berömda författarkollegan Selma Lagerlöf, vilken bl.a. belyses av 3 200 brev. Kung Oscar I:s brevsamling har mera officiell karaktär, ty änkedrottningen Josephine rensade efter makens död bort det mesta av kungens privata brevväxling. Ulvros varnade också för fikionalisering av biografier.

Tiina Kinnunen, som i sin tidigare produktion behandlat bl.a. den tyska kvinnorörelsens syn på Ellen Key (1994), arbetar på en dubbelbiografi om Ellen Key och Alexandra Gripenberg, vilkas inbördes relation var fientlig, åtminstone från Gripenbergs sida. De bägge kvinnorna representerade konträra feministiska tolkningar, där Key företrädde radikala antikristna emancipatoriska åsikter, medan Gripenberg som kristen och gammalfinne var engagerad i den internationella kvinnorörelsen. Göran Torrkulla fokuserade i sin kommentar på Martin Bubers teorier och framhöll att människans identitet i grunden är relationell och tar skepnad i mötet (jag–du).

Efter kaffepaus följde den avslutande sena eftermiddagssessionen, som inleddes av projektforskare, fil.dr Robert Schweizer från Lübeck. Han arbetar med finansiering av Svenska litteratursällskapet i Finland på ett biografiprojekt om ministerstatssekreteraren Alexander Armfelt. Detta är en fortsättning på Hans Hirns tvådelade biografi (1938, 1948) som sträckte sig fram till år 1841. Sålunda behandlar Schweizer perioden 1842–1876 i Armfelts liv, en period som även hade en stor betydelse för storfurstendömet Finland. Armfelt, som förde dagbok, förstörde aldrig något arkivmaterial varför det i fråga om källorna snarare råder en situation av överflöd.

Professor Kjell Östberg från Södertörns högskola avslutade föredragen under rubriken ”Den samtidshistoriska biografien: Olof Palme-projektet”. Professor Östberg har nyligen (2008) färdigställt den första delen av sin biografi över Olof Palme, en av 1900-talets främsta socialdemokratiska politiker vid sidan av sina företrädare Hjalmar Branting, Per-Albin Hansson och Tage Erlander. Den första delen sträcker sig till år 1969 och den andra delen fram till mordet på Palme i februari 1986. Om den första delen är en framgångs saga med den unge, dynamiske Palme i huvudrollen, kan den andra delen närmast karaktäriseras som en tragedi med ett brutalt slut. Källäget är dels överväldigande med ca 100 000 brev i Palme-arkivet, dels med tomma luckor. Palme tillhörde den första generationen av telefonpratande politiker och brev av hans egen penna saknas i stor utsträckning. I del två framträder den tröttare och mer desillusionerade statsministern främst genom protokollen, ingen självbiografi var på gång när Palme dog. I sin kommentar framhöll docent Kirsti Niskanen från Stockholms universitet att forskaren måste ses

som en del av den biografiska processen. ”I varje biografi finns det också en självbiografi!” Det är sålunda fråga om en reflektiv process, där tidsperspektivet är oerhört viktigt. Forskaren påverkas också av det gigantiska, kollektiva kunskapsarkivet, det biografiska minnet.

Diskussionen som följde var ställvis livlig och drog ut på tiden till närmare kl. 18, då fil.dr Carina Nynäs, som också burit huvudansvaret för planering och genomförande, avslutade seminariet, vilket av deltagarna överlag betecknades som mycket lyckat och intressant. Arrangörerna bjöd efteråt deltagarna på vin med tilltugg och senare på kvällen avåts en middag.

Lars-Folke Landgrén

Medarbetare i detta nummer:

Sirkka Ahonen, professor, Helsingfors universitet; *Seppo Hentilä*, professor, Helsingfors universitet; *Aleksander Kan*, professor, Uppsala universitet; *Lars-Folke Landgrén*, docent, direktör, Helsingfors universitet; *Tomi Mertanen*, fil.dr, Jyväskylä universitet; *Stefan Nygård*, fil.mag., Helsingfors universitet; *Jessica Parland-von Essen*, fil.dr, Helsingfors universitet; *Antti Räihä*, fil.mag., Jyväskylä universitet; *Thomas Westerbom*, fil.dr, Helsingfors universitet.

Delegationen för den svenska litteraturens främjande (FILI) har bekostat översättningen av Tomi Mertanens uppsats och Seppo Hentiläs recension (Joel Backström) samt Antti Räihäs uppsats (Jennica Thylin-Klaus).



Innehåll

Antti Rähkä: Främmande men bekanta? Synen på ryskhet i Villmanstrand efter ofrederna på 1700-talet.....	393
Tomi Mertanen: På kulturens bro över Östersjön. Föreningen Itämeren Piiris verksamhet och vedermödor under vapenstillståndet	419
Översikter och meddelanden	
Aleksander Kan: Historieskrivningens historia inför globaliseringsprocessen.....	438
Granskningar	
Anna Perälä, Mikael Agricolan teosten painoasu ja kuvitus. Av Thomas Westerborn.....	453
Marie Steinrud, Den dolda offentligheten. Kvinnlighetens sfärer i 1800-talets svenska högreståndskultur. Av Jessica Parland-von Essen	457
Stefan Collini, Absent Minds: Intellectuals in Britain. Av Stefan Nygård.....	459
Niklas Ammert, Det osamtidigas samtidighet. Historiemedvetande i svenska historieläroböcker under hundra år. Av Sirkka Ahonen.....	462
Oula Silvennoinen, Salaiset aseveljet. Suomen ja Saksan turvallisuuspoliisiyhdistys 1933–1944; Antti Kujala, Vankisurmat. Neuvostovankien laittomat ampumiset jatkosodassa. Av Seppo Hentilä.....	466
Eero Elfvengren & Eeva Tammi (toim.), Viipuri 1944. Miksi Viipuri menetettiin?; Erik Appel, När allt gick fel. Viborgs fall 1944. Av Lars-Folke Landgrén.....	471
Från fältet	

Historisk Tidskrift för Finland

Redaktionens adress: Historiska institutionen, Pb 59 (Unionsgatan 38 A), 00014 Helsingfors universitet.

Internet: www.historisktidsskrift.fi

Prenumerationspris 2008: 30 €, Postgiro 800014-952637. För beställningar till utlandet tillkommer 5 €.

Lösnummerpris: 10 €. Försäljning: Akademiska bokhandeln i Helsingfors och Åbo, Vetenskapsbokhandeln i Helsingfors (Kyrkogatan 14) samt genom redaktionen.